

Ett manifest för sociala framsteg

IDÉER FÖR ETT BÄTTRE SAMHÄLLE

Marc Fleurbaey

*Olivier Bouin, Marie-Laure Salles-Djelic,
Ravi Kanbur, Helga Nowotny, Elisa Reis*

Ett manifest för sociala framsteg

IDÉER FÖR ETT BÄTTRE SAMHÄLLE

Ett manifest för sociala framsteg

IDÉER FÖR ETT BÄTTRE SAMHÄLLE

—

Marc Fleurbaey

*Olivier Bouin, Marie-Laure Salles-Djelic,
Ravi Kanbur, Helga Nowotny, Elisa Reis*

Institutet för Framtidsstudier är en självständig forskningsstiftelse finansierad genom bidrag från statsbudgeten och via externa forskningsanslag. Institutet bedriver tvärvetenskaplig forskning kring framtidsfrågor och verkar för en offentlig framtidsdebatt genom publikationer, seminarier och konferenser.

Originalalets titel: A manifesto for social progress. Ideas for a better society

© Cambridge University Press 2018

Översättning i överenskommelse med Cambridge University Press

Översättning: Magnus Nordén

Layout: Matilda Svensson

Tryck: Andra trycket, Elanders, 2019

Distribution: Institutet för Framtidsstudier

ISBN: 978-91-982091-9-8

Innehållsförteckning

Förord till den svenska upplagan av Gustaf Arrhenius	6
Förord av Amartya Sen	8
Om författarna	10
Förord	13
Tack till...	16
INLEDNING: FRAMTIDEN ÄR I VÅRA HÄNDER	17
DEL I: OROSMOLN OCH TILLFÖRSIKT	31
1. Globala framgångar och hotande katastrofer	31
2. Globalisering och teknik: Valsituationer och tillfälligheter	50
3. Respektens och människovärdets expanderande cirkel	69
4. Den stora utmaningen	85
DEL II: HANDLING FÖR SOCIALA FRAMSTEG	103
5. På spaning efter en ny "tredje väg"	104
6. Reformering av kapitalismen	120
7. Från välfärdsstat till frigörelsestat	135
8. Från polaritik till politik	156
SLUTSATS: MOBILISERING AV FÖRÄNDRINGSMÅKARE	188

Förord till den svenska upplagan

av Gustaf Arrhenius

Våren 2013 åt Marc Fleurbaey och jag lunch i Paris. Vi drev då ett forskningsprogram i ekonomi och filosofi och diskuterade den komplicerade process som arbetet inom FN:s klimatpanel (IPCC) innebar, där tusentals deltagare skulle förmås komma överens. Idén dök då upp att man skulle kunna göra något liknande inom human- och samhällsvetenskaperna. Tanken var att man genom att dra ihop de bästa forskarna från hela världen inom detta område skulle kunna komma fram till någon form av konvergent position om vad som är de bästa sätten att främja ett bättre och rättvisare samhälle. Vi var eniga om att det fanns en mängd bra idéer inom humaniora och samhällsvetenskap som inte har prövats, att många av idéerna led av att inte diskuteras tvärvetenskapligt, och att oenigheten mellan forskare ofta ser större ut än den är då forskares livsluft är att hitta fel i andras teorier och föreslå förbättringar. Det var en storartad idé men hur skulle en sådan kunna genomföras, vem skulle ha tid och kraft att leda den och vem skulle finansieras den? Sådana funderingar lade sordin på vår entusiasm.

Någon tid senare firade FMSH 50-årsjubileum med en konferens. På scenen stod cheferna för en rad stora forskningsfinansiärer för en diskussion om hur man bättre kan finansiera tvärvetenskaplig forskning om ”de stora globala problemen”. Vid frågestunden fick jag ordet och föreslog ett svar på panelens fråga, man skulle finansiera en internationell panel om sociala framsteg, med IPCC som förebild, och Marc här bredvid är redo att sätta igång om det bara fanns finansiering. Jag kommer inte glömma Marcs något förfärad ansiktsuttryck...

Marc plockade dock upp den kastade handsken och har på ett fantastiskt sätt drivit igenom det gigantiska tvärvetenskapliga projektet som International Panel on Social Progress (IPSP) är. Nu föreligger den digra

rapporten på 1 000 sidor skriven av över 300 forskare. I handen håller du en populärvetenskaplig sammanfattning som jag hoppas och tror ska inspirera till nytänkande och livliga diskussioner. Jag är glad att Institutet för framtidsstudier, genom stöd från Riksbankens Jubileumsfond, har kunnat bidra till att föra detta unika projekt i hamn.

Förord

av Amartya Sen

Kan man utveckla social rättvisa? Kan social rättvisa främjas genom köronmärkt forskning och dess tillämpning? Med en kraftfull vision och praktiska rekommendationer bygger det här manifestet på mer än 300 samhällsvetares enskilda och kollektiva forskningsinsatser. Forskningsresultaten har sammanställts klart och tydligt av en grupp som letts av Marc Fleurbaey.

Om det kunskapsteoretiska budskapet i det kommunistiska manifestet som publicerades för 170 år sedan var att "Alla hittillsvarande samhällens historia är klasskampens historia", så är huvudbudskapet i det här manifestet för sociala framsteg att rättvisa absolut kan skapas och sociala framsteg verkligen kan främjas genom en kombination av konstruktiva visioner och genomtänkta förändringar av institutioner och sedvänjor. I den samtida debatten om politisk ekonomi kanske vi redan ödslat för mycket tid på att argumentera för *eller* emot marknadsekonomin. Vi måste gå vidare och inse att marknadens institutioner är nödvändiga men långt ifrån tillräckliga som grund för ett rättvist samhälle – ett samhälle som är en garant för rättvisa och människovärde samt hållbarhet och stabilitet. Den samtida kapitalismen går långt utöver marknadsekonomin ramar när den – ofta helt okritiskt – tvingar fram vissa privilegier och undantag, som alla kan ifrågasättas och underkastas en noggrann granskning. Med ifrågasättande och granskning av det slaget identifierar det här manifestet vilka institutionella och beteendemässiga förändringar som krävs för sociala framsteg.

Men vi får inte förledas att tro att behovet av ett sådant här manifest plötsligt uppstått enbart på grund av de senaste yttringarna av ojämlikhet och instabilitet som vi ser överallt i världen idag. Som Adam Smith påpekade för över 200 år sedan var det redan då nödvändigt att förhålla sig både bejakande och skeptiskt till marknadsekonomin. Han menade att marknaden skulle tillåtas sköta sig själv under normala förhållanden. Men han menade också att institutioner måste inrättas för att begränsa "slösares och projektmakares" kontraproduktiva marknadsaktiviteter och göra det

möjligt för staten att ägna sig åt de nödvändiga ting som endast staten är bäst på att utföra. Om det behövdes en sådan balans på 1700-talet i den moderna kapitalismens gryning, så är den än mer livsavgörande i den rika men ändå orättvisa värld där vi lever idag.

Jag hoppas att det här på omfattande forskning grundade manifestet ska bli startskottet för initiativ som kan ändra sakernas tillstånd för allt och alla. Det krävs radikala förändringar i vår plågade och orättvisa värld. Och det finns all anledning att tro att den positiva vision och de konstruktiva förslag som presenteras i det här manifestet är viktiga bidrag för att få igång denna välbehövliga förvandling. Det är svårt att överdriva den globala vikten av ett manifest som är så genomgripande som det här.

Om författarna

I en tid när många har förlorat hoppet på grund av konflikter, terrorism, miljöförstöring, ekonomiska skillnader och demokratins kräftgång visar den här fantastiska boken hur vi kan omvärdera och förändra våra viktigaste institutioner – marknader, företag, välfärdspolitik, demokratiska processer och transnationell styrning – och skapa ett bättre samhälle, byggt på grundprinciperna människovärde, hållbarhet och rättvisa. Det är en ny vision. Och den är resultatet av ett gränsöverskridande internationellt samarbete mellan de mer än 300 samhällsvetarna i International Panel on Social Progress, IPSP, den internationella panelen för sociala framsteg. Utifrån den senaste forskningen har samhällsvetarna i nätverket granskat det önskvärda och möjliga hos samtliga relevanta former av långsiktig samhällsförändring; de har undersökt aktuella utmaningar och gjort en sammanställning av sina kunskaper om principerna, möjligheterna och metoderna för en förbättring av det moderna samhällets viktigaste institutioner. Deras gemensamma slutsats är att ett bättre samhälle faktiskt är möjligt: dess konturer kan beskrivas i grova drag, och allt vi behöver göra är att kraftsamla för att förverkliga visionen.

Marc Fleurbaey är ekonom, professor på Princeton University (Woodrow Wilson School och Center for Human Values) och verksam vid Collège d'Etudes Mondiales (Paris FMSH). Tillsammans med Didier Blanchet skrev han *Beyond GDP* (Cambridge University Press, 2013) och tillsammans med François Maniquet skrev han *A Theory of Fairness and Social Welfare* (Cambridge University Press, 2011). Han är författaren till *Fairness, Responsibility and Welfare* (2008). Han samordnade och var en av huvudförfattarna till FN:s klimatpanels femte rapport och en av initiativtagarna till International Panel on Social Progress. Han är dessutom medlem i CDP, FN-kommittén för utvecklingspolitik, och CGP, Council for Global Problem-Solving.

Olivier Bouin är ekonom, chef för RFIEA, en stiftelse som stödjer institutioner för fördjupningsstudier i Frankrike, Europa och världen, samt tidigare föreståndare för Collège d'Etudes Mondiales (FMSH, Paris). Hans forskning är inriktad på institutionalism, europeisk ekonomi och internationell vetenskapspolitik. Tillsammans med Manuel Castells och andra skrev han *Europe's Crises* (2018). Han är styrelsemedlem i EASSH, europeiska alliansen för samhällsvetenskap och humaniora, och en av initiativtagarna till International Panel on Social Progress.

Marie-Laure Salles-Djelic är sociolog, professor och dekanus för School of Management and Innovation på Sciences Po. Hennes forskning är inriktad på kontaktytan mellan företag och samhälle, kapitalismens historiska omvandling, den tvärnationella spridningen av idéer och praktiker, affärsetik och företags sociala ansvar, transnationell styrning, samt ideologiers performativa funktion. Hon har publicerat otaliga artiklar i dessa ämnen i akademiska tidskrifter och böcker. Hon är författare till *Exporting the American Model* (1998) som belönades med Max Weber Award 2000 (American Sociological Association), och skrev tillsammans med Sigrid Quack *Transnational Communities: Shaping Global Governance* (Cambridge University Press, 2010).

Ravi Kanbur är ekonom och professor på Cornell University. Han har suttit i Världsbankens ledning, bland annat som chefsekonom för Afrika. Han är ordförande i Human Development and Capabilities Association och styrelseordförande för FN-universitetets institut för forskning om utvecklingsekonomi, medlem i OECD:s högnivåexpertgrupp för mätning av ekonomiska resultat, tidigare ordförande i ECINEQ (Society for the Study of Economic Inequality), tidigare medlem i WRI:s rådgivargrupp för dialogen om klimaträttvisa, och tidigare medlem i kärngruppen för Världsbankens kommission om global fattigdom.

Helga Nowotny är professor emerita i naturvetenskap och teknik, ETH Zürich, och tidigare ordförande för Europeiska forskningsrådet. Hon är idag ordförande för ERA Council Forum Austria och gästprofessor på Nanyang Technological University, Singapore. Hon är aktivt engagerad i styrelsearbetet i forskningsrelaterade organ, bland annat Walling Falls Foundation (medlem), Lindau Nobel Laureate Meetings (viceordförande), samt Complexity Science Hub Vienna (ordförande). Hennes senaste böcker är *The Cunning of Uncertainty* (2015) och *An Orderly Mess* (2017).

Elisa Reis är professor i politisk sociologi på Universidade Federal do Rio de Janeiro ordförande i NIED, ett tvärvetenskapligt nätverk för studier i social ojämlikhet. Hennes forskning är inriktad på elitens upplevelser av fattigdom och ojämlikhet, samt på samtida förändringar av samspelet mellan stat, marknad och samhälle. Hon har publicerat otaliga texter i brasilianska och utländska tidskrifter. Tillsammans med Michele Lamont och flera andra har hon skrivit boken *Getting Respect, Responding to Stigma and Discrimination in the United States, Brazil and Israel* (2016).

Förord

De senaste årtiondena har vi sett världsfattigdomen minska och demokratin växa i många länder. Ändå upplever många människor det här som en tid av sociala bakslag och det finns en generell skepsis mot möjligheten av långsiktiga sociala framsteg – för att inte tala om en djupare förändring som undanröjer de rådande sociala orättvisorna. De flesta intellektuella drar sig inte bara för att tänka utopiskt utan även för varje potentiellt långsiktig analys av sociala strukturer. Socialdemokratiens kris efter Sovjetimperiets sammanbrott verkar i väst ha lett till att hoppet om ett rättvist samhälle minskat, samtidigt som levnadsvillkoren för hundratal miljoner människor i tillväxtekonomier har förbättrats dramatiskt. Men de här länderna har också slutat leta efter alternativa utvecklingsvägar: tendensen idag är att härma de välutvecklade ekonomierna hellre än att uppfinna nya modeller, och sociala umbäranden som för tanken till den västliga kapitalismens tidiga fas är vanliga i dessa länder.

Trots det behöver varken krossade illusioner eller utvecklingsländernas kapitalistiska boom innebära slutet för rättvisejakten. Med tanke på deras specialkompetens borde samhällsvetare – tillsammans med humanister och naturvetare – fundera över hur samhället kan förändras. Om det är möjligt att hoppas på framsteg så ska de ge oss det hoppet. Är det omöjligt ska de förklara varför.

Paradoxalt nog har samhällsvetarna – tack vare utvecklingen inom samtliga relevanta ämnesområden efter andra världskriget – aldrig varit bättre rustade än nu för den uppgiften. Men ämnesområdenas tillväxt, deras tilltagande specialisering och den akademiska produktionens globalisering har gjort det omöjligt för till och med den skarpaste hjärna att på egen hand greppa samhällsmekanismernas komplexitet och komma med seriösa förslag på förändringar av institutioner och samhällsstrukturer. Den uppgiften måste idag vara kollektiv och tvärvetenskaplig.

International Panel on Social Progress

Den internationella panelen för sociala framsteg, IPSP (International Panel on Social Progress, www.ipsp.org) bildades med tanke på den uppgiften. Den samlar över 300 akademiker (representanter för samtliga relevanta ämnen, perspektiv och regioner i världen) som vill och kan engagera sig i en sant tvärvetenskaplig dialog om det sociala framstegets centrala teman. Utifrån den senaste forskningen granskade samhällsvetarna i nätverket det önskvärda och möjliga hos samtliga relevanta former av långsiktig samhällsförändring; de undersökte aktuella utmaningar och gjorde en sammanställning av sina kunskaper om principerna, möjligheterna och metoderna för en förbättring av det moderna samhällets viktigaste institutioner.

Panelen är ett verkligt samarbetsprojekt, både i sin uppbyggnad och vad gäller finansieringen som kommer från flera olika källor. Den försöker arbeta på ett sätt där kärnvärdena och principerna bakom uppdraget respekteras: välbefinnande och frihet, trygghet och solidaritet, pluralism och tolerans, jämlik fördelning och rättvisa, miljöskydd, öppenhet och demokrati.¹ Gruppen har producerat en stor rapport i tre delar – *Rethinking Society for the 21st Century* (Socialt nytänkande för 2000-talet) – som behandlar de sociala framstegens viktigaste socioekonomiska, politiska och kulturella dimensioner, och utforskar de värden, möjligheter och begränsningar som utgör grunden för spetsforskningen om tänkbara förbättringar av institutioner och politik. Rapporten diskuterar både globala och regionala frågor och tar upp framtiden för olika delar av världen – de skiftande utmaningarna och hur de samspelar.

Varje kapitel i IPSP-rapporten tar upp en specifik frågeställning utifrån ett tudelat perspektiv för att skapa insikt i 1) vad som är de största riskerna och utmaningarna idag, och 2) hur institutioner och politik kan förbättras för att bekämpa ojämlikhet, segregation, intolerans, exkludering och våld. Rapporten kan laddas ner i sin helhet på www.ipsp.org.

Syftet med denna bok

Denna bok riktar sig till en bredare allmänhet i syfte att sprida den större rapportens hoppfulla budskap: ***ett bättre samhälle är faktiskt möjligt, dess konturer kan beskrivas i grova drag, och allt vi behöver göra är att kraftsamla för att förverkliga visionen.*** Även om boken på det stora hela utgår från

1. En detaljerad diskussion om värden och principer för sociala framsteg finns i IPSP (2018, kapitel 2).

rapporten så är den ett komplement till den, med ett eget unikt perspektiv och en lättillgänglig analys. Den är inte en sammanfattning av rapporten och dess överflöd av frågor, inte heller är den ett försök att spegla den enorma bredden av panelmedlemmarnas åsikter. Den vill inbjuda läsaren att ta till sig frågorna och utforska dem mer på djupet med hjälp av den fullständiga rapporten.

Gruppen som skrivit boken var central i IPSP:s arbete och består av forskare med ett starkt engagemang både i den vetenskapliga forskningen och för att samhällsvetenskapen ska tjäna det allmänna bästa:

- Olivier Bouin, generalsekreterare i European Network of Institutes for Advanced Studies, tidigare chef för Collège d'Etudes Mondiales (FMSH, Paris)
- Marie-Laure Salles-Djelic, professor och dekanus för School of Management, Sciences-Po, Paris
- Marc Fleurbaey, R.E. Kuenne, professor i ekonomi och humaniora, Princeton University, och medlem i Collège d'Etudes Mondiales (FMSH, Paris)
- Ravi Kanbur, T.H. Lee Professor of World Affairs, internationell professor i tillämpad ekonomi, och professor i ekonomi, Cornell University
- Helga Nowotny, professor emerita i naturvetenskap och teknik, ETH Zürich, och tidigare ordförande för Europeiska forskningsrådet
- Elisa Reis, professor i sociologi, Universidade Federal do Rio de Janeiro

Läsaren uppmanas att följa IPSP:s arbete, titta på panelens videofilmer och delta i dess offentliga evenemang. All information finns på www.ipsp.org samt YouTube, Facebook och Twitter.

Tack till...

Många människor har hjälpt till att förverkliga denna bok och författarna vill därför tacka dem. Ett stort tack till våra fantastiska forskningsassistenter Damien Capelle, Brian Jabarian och Flora Vouch. Ottmar Edenhofer gav mycket användbara råd om skatter på koldioxid och på knapphets- och monopolräntor. I olika stadier av textens tillkomst har vi fått generösa kommentarer från tre anonyma granskare och följande personer: Nico Cloete, David de la Croix, Fernando Filgueira, Nancy Folbre, Jeff Hearn, Nora Lustig, Wolfgang Lutz, Anne Monier, Fabian Muniesa, Gian Paolo Rossini, Saskia Sassen, Erik Schokkaert, Simon Schwarzman, Noah Scovronick, Greg Shaffer, Christiane Spiel, Alexander Stingl, Lorraine Talbot, Peter Wallensteen, samt Finn Wölm. Vi vill också tacka det dryga trettioital institutioner som stöttat hela IPSP-projektet, i synnerhet Center for Human Values på Princeton University, Collège d'Etudes Mondiales (FMSH, Paris), och Institutet för Framtidsstudier (Stockholm). Sist men inte minst har uppbackningen från teamet på Cambridge University Press (i synnerhet Karen Maloney, Stephen Acerra och Kristina Deusch) varit avgörande för förverkligandet av både detta projekt och den längre rapporten.

INLEDNING

Framtiden är i våra händer

Många människor har idag förlorat framtidshoppet och tror att nästa generation kommer att få det sämre. De ser inte bara svårigheter torna upp sig i vardagen utan tror inte längre på de ideologier som lovade en bättre framtid och inspirerade sociala och politiska rörelser på 1900-talet. Kommunismen förlorade sin själ i gulaglägren och ingenstans håller den idag liv i drömmen om ett radikalt annorlunda, mycket bättre samhälle, inte ens i Kina. Libertarianska tankar dök upp igen under etiketten ”nyliberalism” och fick stort inflytande i många länder de senaste årtiondena, tills den stora recessionen fick många att tappa tron på den fria marknaden.

Ideologiernas död är en bra sak. Det öppnar för att befria oss från gamla dogmer och omvärdera vägen framåt. Men vad ska vi hitta på efter den förödande striden mellan kommunism och otyglad kapitalism? Den här möjligheten tycks också vara sista chansen för oss att anpassa vårt tänkande och handlande innan de hotande katastroferna kastar sig över oss i form av samhälls- och ekosystemens sammanbrott. Denna bok genomsyras av känslan att läget är brådskande och allvarligt. Forskare, medborgare, förändringsmakare – alla har vi ett ansvar för att leva upp till samtidens utmaningar och hitta lösningar innan de hopade problemen övergår i akuta kriser.¹

Inledningskapitlet är en sammanfattning av bokens centrala budskap och huvudtema. Här förklarar vi hur vi ser på sociala framsteg och visar på några av det samtida sunnda förnuftets vanliga felslut, som måste skingras om vi ska röja väg för ett bättre tänkande. Läsare som har ont om tid kan hitta våra viktigaste slutsatser här.

Vad är sociala framsteg?

Den här boken är skriven av forskare, men den handlar om mycket mer än att bara presentera fakta och forskning. Den tar ställning i debatten om vilken inriktning politik och förändringsmakare bör ta, då det enligt vissa grundantaganden om vad som utgör ett gott samhälle ju finns ett antal tydliga förbud och påbud, och några lovande idéer att undersöka och prova.

Föreställningen om ett gott samhälle utgår ifrån tanken att varje människa har rätt till sitt människovärde, oavsett kön, etnicitet, religion, utbildning, begåvning och arbetsförmåga. Idealet om människovärde inkluderar möjligheten att delta i samhällslivet på lika villkor och att ha makten över de viktiga sidorna av sitt eget liv. Även om lika värde ibland betraktas som ett mycket minimalt begrepp följer vi FN:s Agenda 2030 och de därmed förknippade målen för hållbar utveckling och förstår värde som ett kraftfullt

1. Se IPSP (2018, kapitel 22) för en sammanfattning av hur politiken påverkats av idéer från samhällsvetenskapen.

ord med stora praktiska konsekvenser. När strukturella ojämlikheter uppträder i sociala relationer är människovärdet faktiskt alltid i farozonen. Om man betraktar det omgivande samhället och frågar sig om alla verkligen har lika värde ser man det ena exemplet efter det andra på att olika värde är en följd av grova eller subtila ojämlikheter i social ställning, resurser och makt.

Eftersom arbetet med att bygga ett bättre samhälle måste vara brett och inkluderande bekänner sig inte vår bok till någon specifik teori om social rättvisa, utan omfattar värderingar och principer som kan passa in i de flesta av världens kulturer. Man måste dock medge att idealet om lika värde kolliderar med vissa uppfattningar där människor inkluderas och värderas olika beroende på kön, etnicitet eller sexuell läggning. Vår bok kommer att krocka med åsikterna hos dem som anser att kvinnans roll är att tjäna sin man och sköta deras barn, att det finns en naturlig rashierarki eller att homosexuella är underlägsna eller motbjudande. Den som anser att lika värde är bra men att varje samhälle ska behålla sin renhet och undvika invandring och befolkningsblandning kommer också att bli motsagd i boken, eftersom den sätter individens människovärde och välstånd högre än grupper eller nationers bevarande – samtidigt som vi försöker undvika utpräglade former av individualism.

Kärnvärdena och principerna bakom boken är bland annat välbefinnande och frihet, trygghet och solidaritet, pluralism och tolerans, rättvis fördelning och jämställdhet, miljöskydd, öppenhet och demokrati.² Varje projekt som allvarligt skulle hota något av dessa värden och principer betraktas här som oacceptabelt.

Missuppfattningar och vanliga misstag

Vi väntar oss inte att alla som läser den här boken ska övertygas helt och fullt av våra argument – men förhoppningsvis måste läsaren släppa taget om en del vanliga föreställningar som låser människors tänkande och som har blivit allvarliga hinder på vägen mot ett bättre samhälle.

Den första missuppfattningen som vi måste ta tag i lanserades av Margaret Thatcher, som kraftfullt främjade de fria marknadskrafterna under slagordet ”det finns inget alternativ” (”There is no alternative”, sammanfattat med akronymen TINA). Den spreds också genom Francis Fukuyamas hypotes om ”historiens slut” (presenterad i boken *Historiens slut och den sista människan*, 1992), enligt vilken den liberala demokratin och det kapitalistiska systemet var kronan på mänsklighetens verk. Det är ironiskt att den tanken främjades

2. En detaljerad diskussion om värden och principer för sociala framsteg finns i IPSP (2018, kapitel 2).

av Thatcher, som var en politiker vars viktiga strategiska politiska beslut ledde till långsiktiga förändringar. I själva verket står vi inför många framtidsmöjligheter, utan att ens behöva hitta på eller experimentera med nya idéer. Redan idag finns många olika varianter av kapitalism, och vissa av dem är mycket bättre än andra på att bidra till människors välfärd. TINA-tesen är bedrägligt lockande eftersom den bygger på hur misslyckade de socialistiska alternativ är som testats i Sovjet, Kina och Jugoslavien. Den innehåller faktiskt ett korn av sanning: det finns inget alternativ där inte marknaden spelar en central roll som ekonomisk mekanism (med lämpliga skyddsåtgärder). Men det är ett stort misstag att tro att marknadsransaktionernas givna roll är liktydig med ohämmad kapitalism. Som så många teoretiker hävdat under historiens gång är det faktiskt helt realistiskt att marknaden styrs av människor istället för tvärtom. Arbetskraft kan hyra kapital istället för att hyras av och tjäna kapitalet. I den bemärkelsen hävdar vår bok rentav att en marknadsekonomi inte behöver vara en del av ett kapitalistiskt samhälle. Alltså är det möjligt med många fler alternativ än de rådande varianterna av kapitalism. I själva verket experimenterar man redan nu med detta på olika håll, och det kan göras storskaligt. Vi pekar alltså på två missuppfattningar – inte bara en: 1) att det inte finns något alternativ till det rådande systemet – i verkligheten finns ju inte *ett enda* rådande system utan många varianter i världen; 2) att marknadsekonomi och kapitalism är samma sak och att man accepterar kapitalism om man godkänner marknadsekonomi – i verkligheten är det ju marknaden som är nödvändig medan kapitalismen kan kontrolleras.

En besläktad felaktig och farlig idé som är mycket spridd i medierna är att traditionella samhällsfrågor har ersatts av mer komplicerade och svårgripbara ifrågasättanden av sakernas tillstånd, som rör kultur- och identitetsproblem eller miljökriser, som inte längre leder till enorma sociala och politiska konflikter. Missuppfattningen består i att man förväxlar tillbakagången för vissa folkrörelser med att de underliggande sociala problemen skulle ha försvunnit, och den genomsyras av tanken att om det inte finns något alternativ så har alla rörelser som främjar alternativ blivit irrelevanta varför vi helt enkelt kan strunta i dem. Låt oss därför en gång för alla fastslå: kampen för att frigöra kvinnor, arbetstagare och olika etniska grupper från deras underordnade ställning är inte över. Arbetet med att helt och fullt inkludera människor med funktionsvariationer är inte heller över. Detsamma gäller integration av invandrare med en annan kulturell bakgrund. De här traditionella samhällsfrågorna är fortfarande lika viktiga och angelägna. Det är sant att HBTQI-personer nyligen tagit plats i det kollektiva medvetandet och förtjänar att läggas till listan, och det är verkligen sant att ödeläggelsen av ekosystem och biologisk mångfald har nått en

omfattning som gör det nödvändigt med akuta åtgärder. Metoo-rörelsens framväxt den senaste tiden mot sexuella trakasserier av kvinnor har lett till ett avgörande uppvaknande i många kulturer och världsdelar. Men på det stora hela visar maktthavarna en chockerande likgiltighet för traditionellt socialt lidande.

En annan felaktig men vanlig föreställning är att räddningen är politisk och utgörs av att regeringar ändrar politik. De flesta människor tror att regeringar lägger sig för mycket eller för lite i ekonomin och samhället och att den främsta lösningen på våra nuvarande problem är att ändra på detta. I vår bok hävdar vi att samhällsförändringar i det långa loppet initieras av mycket djupare samhällsskikt genom att metoder och rutiner, normer och vanor ändras, och att regeringspolitiken ofta kommer efteråt för att stabilisera och samordna den nya normaliteten. Det politiska spelet är fortfarande viktigt – men det är alltså ingalunda enda sättet att hoppas på och arbeta för förändring. Man måste inte vara politiker eller politiskt aktiv för att bli en förändringsmakare.

Det finns många andra missuppfattningar som vi reder ut i den här boken – till exempel att tekniska framsteg följer en deterministisk bana som vi inte kan påverka, att globalisering betyder att ekonomier närmar sig varandra och civilisationer kolliderar, eller att sociala framsteg kräver ekonomisk tillväxt som leder till miljöförstöring. Vi tar upp dem i sinom tid i kapiteln som följer.

Berättelsen

Här är historien som vår bok berättar. Antropocen är en ny geologiska epok där mänsklig aktivitet är den främsta orsaken till förändring av planeten.³ Den sätter människan i förarsätet och vi blir kollektivt medvetna om att vi kör rakt ut över ett brådstup om vi fortsätter så här, eftersom flera centrala påfrestningar kommer att ladda ur i en explosion. Ojämligheter och bristande social sammanhållning närmar sig bristningsgränsen på alla kontinenter och inom länder, vilket leder till konflikter, migration, social oro och politisk instabilitet. Miljöförstöringen når global nivå med ett föränderligt och mer nyckfullt klimat och nya hot om massutrotning.

Den västerländska tanken att de liberala demokratiska kapitalistiska institutionerna funnit sin slutgiltiga form och motsvarar det yttersta målet ("historiens slut") för alla världens länder måste bestämt tillbakavisas. Socialpolitiska landvinningar och demokratiska institutioner kan försvinna i

3. Det råder fortfarande debatt om vad som menas med antropocen. Enligt somliga startar den redan i början av jordbrukets utveckling för över 10 000 år sedan. Andra sätter startpunkten så sent som den första kärnexplosionen under andra världskriget. Men termen fångar väl in tanken att mänsklighetens ansvar är stort idag.

ett enda parlamentsval och ersättas av auktoritär och socialt och miljömässigt destruktiv politik. Historien fortsätter och vi måste utforska nya institutioner för att säkra social och miljömässig hållbarhet. På alla kontinenter finns intressanta idéer och innovationer som kan leda till nya former av folkligt deltagande, större harmoni med naturen eller mer effektiv konflikthantering. Världen över pekar den stora mångfalden i ekonomisk, politisk och social utveckling på fantasins makt och på en imponerande palett av tankar som lovar ett bättre samhälle.

Vår tids utmaning är att hitta sätt att samtidigt åstadkomma *rättvisa* (där ingen hamnar på efterkälken, både mellan och inom nationer, och där vi skapar ett inkluderande samhälle), *frihet* (ekonomisk och politisk, inklusive rättsstaten, mänskliga rättigheter och omfattande demokratiska rättigheter), och en *hållbar miljö* (där ekosystemet bevaras inte bara för framtida generationer utan också för sin egen skull, om vi vill respektera alla former av liv). Frihet ska här förstås på ett heltäckande vis som inbegriper inte endast mänskliga rättigheter och personlig integritet utan även rätten att delta i kollektiva beslut på ett demokratiskt sätt, där yttrandefrihet och föreningsfrihet respekteras och alla får tillräcklig utbildning och kunskap för att kunna medverka fullt ut. Frihet och demokrati är därför oskiljaktiga och ska inte ställas mot varandra. Demokrati kan undergräva frihet endast om demokratins institutioner är genomtänkta och dåligt genomförda.

Globalisering och teknisk innovation är centrala drivkrafter bakom socioekonomiska förändringar. Experterna (men tyvärr inte alltid beslutsfattarna) är väl medvetna om demokratins för- och nackdelar, men det råder stor oenighet om hur frihet påverkar livskvalitet och sociala skillnader. En viktig poäng är att globalisering och teknisk innovation inte är naturliga processer som samhällen antingen måste genomlida eller stoppa. Tvärtom kan de specifika sätt som globalisering och innovation utspelar sig på formas av politiken och det är viktigt att styra dem i riktning mot social inkludering. Vi ska därför inte bara se till att stödja dem som är den globala ekonomins och nya teknologins förlorare och underlätta deras anpassning och övergång till de nya möjligheter utvecklingen ger: vi måste även arbeta för att själva förändringarna sker på ett sätt som gör att alla vinner mer än de förlorar.

En annan viktig förändringsfaktor är det kulturella skifte som vidgar ”cirkeln av respekt och människovärde”, det vill säga den uppsättning människor, livsstilar och levande varelser som behandlas med vederbörlig respekt och värdighet (*lika värde vad gäller alla människor, inklusive full delaktighet i relevanta beslutande organ; för icke-mänskliga levande varelser är det svårare att inkludera respekt och människovärde i likhetsidealet, men de kvarstår ändå som relevanta ideal*). Det verkar vara en universell och oåterkallelig tendens, trots alla bakslag och mycket motstånd. Tendensen –

som innebär en breddning av de demokratiska värderingarnas omfattning – är en mycket lovande del av det bättre samhälle som vi nu måste föreställa oss.

Hur föreställer man sig bättre institutioner och politik? Det är långt ifrån tillräckligt att tänka sig sociala framsteg som att det handlar om att gripa den politiska makten för att genomdriva social och ekonomisk politik ovanifrån. Istället måste man beakta den ojämlikhet i resurser och – framför allt – i makt och ställning som genomsyrar alla institutioner, organisationer och grupper, från familjen till det transnationella företaget, från lokalsamhället till de regionala myndigheterna, från den lokala frivilligorganisationen till det politiska partiet. Inga ekonomiska, politiska eller samhällseliga institutioner och organisationer kommer att reformeras enbart genom att mer ”progressiva” partier får regeringsmakten. Det måste också till gräsrotsinitiativ och förändringar i styrelseformerna för många organisationer, i synnerhet och väsentligen inom de centrala ekonomiska institutionerna på samtliga nivåer – från småföretag till internationella organisationer.

I verktygslådan med vars hjälp vi kan föreställa oss ett bättre samhälle finns två viktiga ekonomiska institutioner som formar produktion och ekonomi: marknaden och företaget. De skapar många av dagens problem (i synnerhet genom externalitet⁴ och ojämlikhet). Men rätt hanterade är de avgörande för ett tänkbart framgångsrikt samhällsbygge, eftersom marknaden är en av frihetens hörnstenar och företaget är en central samarbetsinstitution som fyller luckor i marknaden. Marknaden måste hanteras på ett sätt som tyglar dess många brister, och företaget måste förvandlas till en verklig producentförening som samlar olika tillgångar (kapital, arbetskraft) och delar på makt, resurser och social ställning mycket mer horisontellt än vad som är vanligt i den ”kapitalistiska” ekonomin (och som i sin styrning inkluderar andra intressenter, till exempel lokalsamhällen och leverantörer). Tyvärr har arbetstagaren ännu inte ens i de föregivet mest avancerade samhällena tillmätts fullständig status och fullständiga demokratiska rättigheter i ”en cirkel av respekt och människovärde”, och den traditionella formen av privatägda företag är helt anakronistisk i vår tid av respekt och demokrati. Många entreprenörer och företagsledare förstår detta och en folkrörelse för ”företagens frigörelse” är redan på gång.⁵ Reformeringen av företagets syfte så att den sociala funktionen blir större än att berika aktieägarna måste åtföljas av en reformering av dess styrelseform. De olika

4. En externalitet är en bieffekt (t ex utsläpp) av en ekonomisk aktivitet där marknadsincitamenten är otillräckliga för att en lämplig reglering av aktiviteten ska uppstå. Detta då marknaden inte ger den som är drabbad av bieffekten tillräckligt inflytande över de som orsakar effekten.

5. Många exempel på företag som ändrat styrelseform för att frigöra de anställda finns i Carney och Getz (2016).

produktiva företagsformerna (privatägda företag, kooperativ, sociala företag, så kallade Benefit Corporation, delningsplattformar etc) kan utvecklas tillsammans och fylla olika nischer i ekonomin och på arbetsmarknaden, på villkor att samtliga respekterar sina medlemmars fulla människovärde, inklusive demokratiska rättigheter, och definierar sitt samhällsuppdrag därefter.

Den här synen på samhällsmekanismer och behovet av att förlita sig på marknaden och företaget gör det möjligt att omvärdera statens roll och föreställa sig en ny sorts välfärdsstat som är bättre anpassad till 2000-talets globaliserade ekonomi. Den socialdemokratiska välfärdsstaten är en seriös kandidat att fundera på. Välfärdsstaten är ett beprövat recept som visat sig fungera i öppna ekonomier och lett till effektiv resurshantering, samtidigt som den värnat en hög grad av social solidaritet. Den använder ju faktiskt den öppna marknadens principer för att hålla produktivitet och lönsamhet på en hög nivå. Den främjar effektiv produktion genom stora investeringar i humankapital i form av omfattande skolgång och hälsovård, och den motiverar till spridning av modern teknik genom att jämna ut löneskillnader mellan yrkesgrupper och branscher, vilket tvingar alla företag att vara produktiva nog att betala bra löner. Samtidigt tjänar medborgarna på den egenmakt som följer på utbildning, social trygghet, hög organisationsgrad och en effektiv uppsättning centrala institutioner för samhällsservice och avtalsförhandlingar. Genom att skydda människor – inte jobb – kombinerar den här formeln marknadens flexibilitet med den ekonomiska trygghet hushållen behöver. Och välfärdssystemet har starkt stöd från väljarkåren eftersom en stor del av befolkningen omfattas av den generella samhällsservicen.

Men den socialdemokratiska välfärdsstaten har begränsningar som kan göra den mindre lämplig som framgångsrecept för 2000-talet. För det första förutsätter den en starkt centraliserad form av förhandlingar som inte är helt förenlig med de decentralistiska traditionerna i många länder. För det andra kräver den en stark känsla av ansvar och solidaritet från förhandlingsparternas sida, ett "samarbetspatos" på samhällsnivå som även kan vara svårt att exportera till länder med varierad befolkningsstruktur. Centraliserade förhandlingar och samarbete kan dessutom kännas främmande för utländska transnationella företag som investerar i landet. För det tredje ger välfärdsstaten de enskilda medborgarna endast en viss mån av egenmakt och medbestämmande genom att skydda dem och erbjuda dem en bättre förhandlingsposition – men på lokal nivå har de inte nödvändigtvis mycket att säga till om. Som samhällssystem är det socialdemokratiska receptet ett "storslaget avtal" mellan kapital och arbete, men utan att på riktigt ta itu med den kapitalistiska ekonomins strukturella obalans.

En mer inträngande form av socialt framsteg inbegriper en mer direkt form av egenmakt – eller mer exakt en frigörelse som omfattar rätten att bestämma över det egna livet och att med erforderlig kunskap och information delta i de beslut som påverkar individens liv i alla grupper, föreningar, samfund och organisationer där hen är medlem. Frigörelseidealet förutsätter en välfärdsstat som inte endast beledsagar humankapitalets bildande och lönesättningen utan även försöker åstadkomma en rättvisare maktbalans i alla organisationer på samtliga nivåer.

Den nya formen av välfärdsstat skulle alltså handla mindre om resursöverföring och mer om att bevilja rätten till makt, social ställning och kunskap i alla institutioner där människor deltar. Det gäller bland annat ställning och rättigheter som fullvärdig medlem i hushåll och civilsamhällets organisationer, som fullvärdig medarbetare i produktionsföretaget eller som fullvärdig medborgare i gräsrotsprocesser inom lokal, nationell och överstatlig politik. Intressant nog främjas detta synsätt redan i utvecklingsländer av många aktörer, vilket visar att det inte bara lämpar sig på mycket avancerade utvecklingsstadier utan faktiskt kan hjälpa till att skynda på utvecklingen, i synnerhet om institutionerna inte är mogna för den komplicerade åtagandemekanism som det socialdemokratiska avtalet förutsätter.⁶ Genom att beslutsfattandet omorganiserar så att lokala intressenter stärks kan man med detta tillvägagångssätt också eventuellt kringgå socialdemokratins problem med att få transnationella företag att delta i avtalsförhandlingar.

Den intressentekonomi som följer på detta synsätt skulle bidra till att driva den tekniska innovationen i en mer inkluderande riktning, i synnerhet i valet av mer arbetstagarvänlig teknik. Om ekonomins nyckelfigurer internaliserade de mänskliga konsekvenserna av sitt beteende bättre genom egna inkluderande ledningsmodeller skulle globalisering och innovation självklart få ett mer mänskligt ansikte. Demokratiska organisationer har också till sin natur mindre klyftor mellan sina lägsta och högsta löner, vilket leder till ett minskat behov av statlig omfördelning. *Ju mer "initial fördelning", desto mindre omfördelning behövs.*

Det betyder inte att den nya välfärdsstaten – som egentligen inte är en "välfärdsstat" utan snarare en "frigörelsestat" – kan strunta i att tillhandahålla ekonomisk trygghet i form av ett skydds nät. Marknadsekonomin leder till mycket stora risker för individuella inkomster. Det är en form av frigörelse och ett skydd i förhandlingar med kollegor, medarbetare och handelspartner, att garanteras uppehälle och grundläggande tjänster oavsett vad som händer, som framgår av den socialdemokratiska modellen. Men istället för att snedvrída ekonomin genom

6. Se presentationen av den indiska organisationen SEWA:s handlingsfilosofi i kapitel 5.

att belasta framförallt arbete med skatter kan staten förbättra ekonomins effektivitet och få intäkter genom att beskatta eller prissätta externaliteter⁷ och knapphets- och monopolräntor. Det är osannolikt att detta är tillräckligt men det kan väsentligt minska behovet av snedvridande skatter. Detta skulle återigen bidra till att ge den tekniska innovationen en mer socialt användbar riktning, eftersom råvarupriser (inklusive skatter) bättre skulle spegla de sociala konsekvenserna av beslut om processer och produkter. Beskattning av *räntor* kan göra sådana här åtgärder än effektivare. Knapphets- och monopolräntor är intäkter som inte belönar produktiva insatser utan endast innehav av knappa resurser eller exklusiva marknadspositioner. Att genom beskattning minska nettovärdet av sådana tillgångar skulle bidra till att minska ineffektiv *räntejakt* ("rent-seeking") där ekonomiska aktörer försöker skaffa sig sådana tillgångar genom till exempel lobbying.

Denna nya demokratiska marknadsekonomi är förenlig med öppna gränser för handel och kapitalinvesteringar, men kan förefalla ytterst sårbar för att andra länder ska åka snålskjuts genom att erbjuda mer fördelaktiga villkor åt investerare, direktörer och högkvalificerad arbetskraft. Men den enda verkliga begränsningen vad gäller kapitalflykt är att garantera samma nivå av lönsamhet som på andra håll. Den begränsningen kan hanteras på samma sätt som en skatt av de företag som söker kapitalinvesteringar eller lån på internationella marknader. Till och med direktörer som vant sig vid exceptionell makt och överdådiga bonusar kan lätt ta till sig de nya utmaningar och den djupare glädje som den demokratiska ledningsmodellen innebär – precis som det inte råder någon brist på politiker i en demokrati, trots att de har avsevärt färre privilegier än i en diktatur. Den demokratiska kulturens expansion har redan gjort det obekvämt för gammaldagsa vd:ar i många länder. På samma sätt kan högkvalificerade arbetstagare frestas av bättre löner utomlands, men det finns uppenbara fördelar med en bra arbetsmiljö och ett samhälle med god sammanhållning och det kommer att övertyga många om att stanna.

Till skillnad från den socialdemokratiska välfärdsstaten är frigörelsestaten förenlig med decentraliserade institutioner. Den är dessutom raka motsatsen till den socialistiska auktoritära modellen. Istället låter den politiken genomsyra alla institutioner och föreningar genom att göra medborgarna mer delaktiga i beslut på alla nivåer. Samma frigörande rörelse måste förvandla "standardpolitiken". Standardpolitiken är även i fortsättningen en central samhällssfär som är i stort behov av viktiga reformer, inte minst i så kallat "avancerade demokratier" där situationen idag blir allt sämre.

7. Då marknadspriser inte av sig själv ger de rätta incitamenten för privata beslut med avseende på externaliteter behövs ett artificiellt pris, antingen i form av en skatt eller av en specialmarknad för tillstånd.

Försämringen är kopplad till den sociala krisen och befolkningens växande skepsis. Populister anklagar den representativa demokratin för att inte ge tillräcklig röst åt dem som känner sig åsidosatta. Botemedlet uppges vara mer direktdemokrati men man blundar för faran. Direktdemokrati riskerar att försvaga – inte stärka – demokratin, eftersom den riskerar att marginalisera eller tysta minoritetsåsikter och alltså kan bereda vägen för auktoritära regimer. En annan oroande tendens är mediernas genomslagskraft, inklusive sociala medier. Politik har blivit en offentlig teater, regisserad av uppseendeväckande rubriker och tweets.

Man kan identifiera viktiga reforminslag som syftar till att ytterligare demokratisera demokratierna. De hänger ihop med politisk finansiering, medier, röstregler, partibildning och maktfördelningen inom och mellan statliga institutioner. Sådana reformer skulle i synnerhet stävja den rådande tendensen till politisk polarisering och innebär stora satsningar på att höja kvaliteten på det politiska samtalet. Det är även viktigt att inse att det finns ett starkt samband mellan den demokratiska politikens kvalitet och graden av social sammanhållning. Att arbeta för ett mer inkluderande samhälle bidrar till en bättre fungerande demokrati. Politiska institutioner är mycket sårbara för den korruption som socialt sönderfall leder till, och den bästa garanten för demokratiska principer är ett öppet samhälle med god sammanhållning och begränsade ojämlikheter.

Av visionen som förespråkas här följer att motsättningen mellan marknadsvänliga och statsvänliga ideologier är feltänkt. Det behövs både en levande marknad och starka skyddsåtgärder, säkrade av stat och civilsamhälle, för att begränsa effekterna av marknadens misslyckanden och ge folk egenmakt – precis som det behövs en levande politisk demokrati och skyddsåtgärder mot misslyckade demokratiska politiska beslut och statliga åtgärder. Framför allt skymmer den tänkta motsättningen mellan marknad och regering företagets centrala roll. Historiskt sett har det traditionella privata företaget haft en viktig roll i ekonomiska och sociala framsteg, men det har även gett upphov till många sociala problem och negativa externaliteter. Det kan förvandlas till en mycket positivare kraft för att främja samhällsutvecklingen.

Hur kan den här visionen om ett bättre samhälle förverkligas? Mycket kan göras genom lokala initiativ. Många städer har till exempel utvecklat samrådsmekanismer, många företag har horisontella och rentav demokratiska ledningsstrukturer, och detsamma kan sägas om normförändringarna i hushåll, frivilligorganisationer och religiösa samfund. Vi har bara skrapat på ytan av den enorma potentialen i ansvarsfull och noggrann datainsamling och databehandling – ett område som snabbt blivit en källa för företag som vill utveckla nya affärsmodeller och bredda sina

tjänster – när det gäller att inkludera medborgare och inte bara konsumenter och kunder. Även staten måste förändras om den vill bli en frigörelsestat, och det väcker svåra frågor i en globaliserad ekonomi där transnationella företag och finansmarknader sätter stor press på den nationella politiken. Därför kommer gräsrotsrörelserna att vara avgörande för att sätta igång en verklig förändring i institutionerna, med staten som yttersta garant för att alla har de rättigheter som många redan informellt åtnjuter tack vare lokala initiativ underifrån. Det kulturella skifte som nämndes ovan är en stark drivkraft för denna rörelse och behöver uppmuntras. FN:s mål för hållbar utveckling är mycket genomtänkt uppbyggda kring begreppet ett ”värdigt liv”, men är relativt vaga när det gäller institutionella reformer. Vår bok är ett försök att göra denna visionära måluppsättning till en verklig kraft för förändring.

Sammanfattning

I enlighet med bokens berättelse som den sammanfattades i föregående avsnitt kan de centrala budskapen beskrivas enligt nedan.

1. När möjligheterna är som störst står vi inför en avgrund. De senaste århundradena har en stor del av mänskligheten lyfts ur fattigdom, vilket är fantastiskt – men de kommande årtiondena vore det katastrofalt om vi fortsatte på samma spår. Ojämlighet och miljöförstöring gör allt större fysisk, institutionell och moralisk skada. De politiska konsekvenserna blir allt mer destruktiva och leder ofta till konflikter. Antropocen är en tidsålder när status quo kan utlösa en negativ kedjereaktion som riskerar att förstöra många av våra kollektiva landvinningar eller rentav utplåna mänskligheten. Det är bråttom och vi måste mycket snart vidta betydande gemensamma åtgärder. Vi har dessutom enorma möjligheter att förbättra våra institutioner och göra så att de arbetar för befolkningens bästa. Förbättringspotentialen beror på att vi dels vet mer om vad som fungerar, dels har tillgång till bättre teknik som gör det mycket enklare och smidigare att samordna och dela information än tidigare.

2. Globalisering och teknik måste användas så att de kommer alla till godo. Globalisering och teknisk utveckling är viktiga drivkrafter bakom dagens förändringar. I synnerhet skakar de om livet för många människor: för en del innebär de fantastiska möjligheter, för andra undergräver de hela tillvaron. Dessutom har vi tappat kontrollen över ekonomin, eftersom regel- och tillsynsinstitutionerna sedan 1980-talet påverkats kraftigt av en viss typ av marknadsreformer (fler privata aktörer, mindre reglering, dålig översyn) och är underdimensionerade för uppgiften. Många medborgare frestas idag av

auktoritära lockrop eller demagogiska löften om att vrida klockan tillbaka genom att återinföra barriärer och elda på konflikter mellan kulturer. Ny teknik öppnar också skrämmande perspektiv mot integritetskränkningar och ständig övervakning samt ljusskygga försök att förändra människor eller göra om dem till varor. Huvudbudskapet här är att globaliseringens och den tekniska utvecklingens inriktning och utformning bestäms av institutioner, politik och kollektiva aktörer, och alltså kan riktas om mot mänskliga behov i det sociala framstegets tjänst istället för att underminera det.

3. Vi måste sätta folket i förarsätet igen. Marknadsekonomins och välfärdsstatens traditionella modeller fungerar dåligt eftersom marknadernas många misslyckanden aldrig hanteras och regeringspolitiken strävar efter att skydda medborgarna utan att ge dem verkligt inflytande, vilket lett till att alltför många människor hålls kvar i ett beroendeförhållande till arbetsmarknad, arbetsgivare och socialtjänst. I de flesta länder anses människovärde vara en medborgerlig rättighet – men många människor upplever stora ojämlikheter grundat på rasifiering, könsroller, religion och ekonomi och lever fortfarande i skräck och förnedring. Det är därför viktigt att utforma en ny slags demokratisk marknadsekonomi som kombinerar ett allmänt grundskydd och generella tjänster med intressentstyrning i alla ekonomiska organisationer, i synnerhet företag (vilket hjälper dem att internalisera sin påverkan bättre och förändrar företagets syfte), och en omfattande hantering av marknadens misslyckanden (med beskattning av externaliteter och knapphetsräntor istället för arbete, vilket ger intäkter och höjer effektiviteten). Den enorma potentialen hos ny teknik – som till exempel artificiell intelligens, maskininlärning, agentbaserade beräkningsmodeller och andra metoder för hantering av komplicerade system – har ännu aldrig utnyttjats i andra syften än vinstmaximering för jätteföretag som nästan har skaffat sig monopol på deras användning. Politiska institutioner – som idag är under hård press från särintressen – kan på liknande vis reformeras så att medborgarna blir bättre rustade att fatta genomtänkta politiska beslut. Det passar bra in i den aktuella sekulära tendensen till ökad individuell autonomi och som ett svar på vår större förståelse av det kollektiva handlandets problem.

4. Det behövs en gräsrotsrörelse. Nationalstatens roll är fortsatt viktig, men vi kan inte längre förlita oss enbart på staten och den nationella politiken. Folkliga påtryckningar är en viktig förutsättning för vår förändringsvision, eftersom det finns starka, djupt rotade intressen. Eftersom målet för det nya demokratiska samhället dessutom är att ge alla inflytande över det egna livet måste detta till stora delar därför vara en gör-det-själ-v-revolution. Vi kan

alla ändra vårt beteende som familjemedlemmar, konsumenter, investerare, arbetstagare, medborgare, och främja livsstilar och organisationer som tar större hänsyn till externa effekter och visar större respekt för allas människovärde och autonomi (det pågår en stor kulturell förvandling i den riktningen). Det uppkopplade samhället gör det dessutom möjligt att sprida kunskap och samordna människor, organisationer och grupper världen över, vilket gör civilsamhällets insatser än effektivare. Utbildning, öppna medier och omfattande demokratisk debatt behövs om medborgarna ska kunna spela en central roll i samhällsförvandlingen.

DEL I

Orosmoln och tillförsikt

Globala framgångar och hotande katastrofer

De nära 75 år som passerat efter 1945 har på många sätt varit en guldålder för världen. Ingen global katastrof jämförbar med andra världskriget har inträffat. Medelinkomsten har stigit stadigt tack vare ökad handel och ny teknik. Inkomstförbättringen har åtföljts av minskande fattigdom i världen som helhet. Kina har haft den mest spektakulära fattigdomsminskningen i mänsklighetens historia. Globala indikatorer på mänsklig utveckling – som skolgång, barnadödlighet, mödradödlighet och medellivslängd – är ojämförligt mycket bättre idag än för 70 år sedan. Demokratin har stadigt expanderat, med avkoloniseringen under första halvan av perioden och kommunismens och många diktaturers fall under den andra. Kvinnors ställning i ledningsstrukturer har förbättrats, om än långsamt. Och de medborgerliga rättigheterna har stärkts på många håll i världen.

Men bakom de globala framgångarna döljer sig djupa fickor av långsamma framsteg och rentav bakslag. I absoluta tal har antalet fattiga i Afrika ökat när den ekonomiska tillväxten inte hållit jämna steg med befolkningstillväxten. Den värsta ekonomiska krisen sedan 1920-talet slog till 2008 och världsekonomin har inte börjat återhämta sig från chocken förrän nu. Även om jämlikheten mellan individer i världen som helhet har ökat tack vare den snabba tillväxten i Kina så har ojämlikheten i avancerade länder som USA vuxit dramatiskt, i synnerhet de sista 30 åren. Den växande klyftan beror dels på att de rikaste blivit rikare, dels på att medel- och låginkomstskikt fått det sämre när många traditionella branscher och yrken gått tillbaka. De här båda fenomenen – den snabba tillväxten i vissa fattiga länder och de snabbt tilltagande skillnaderna i rika länder – hänger ihop med globaliseringens och teknikens frammarsch och den inriktning aktörer och institutioner gett dessa processer. Den relativa klyftan mellan rika och fattiga länder har minskat, vilket återigen beror på den snabba tillväxten i länder som bland annat Kina, Indien och Vietnam, men den absoluta klyftan är stor och fortsätter att vidgas.

Miljöförstöring och överanvändning av vatten har ökat, och

klimatförändringen är ytterligare en mycket dramatisk påfrestning på ekosystemen. Samtidigt som den formella demokratin gjort framsteg och storskaliga krig blivit färre så har småskaliga konflikter – ibland orsakade av resursbrist – ökat. Terrorismen som uppstått i dessa konflikters kölvatten har destabiliserat ett annars fredligt politiskt tänkesätt i många länder. En blandning av konflikter, miljöförstöring och ojämlikhet mellan länder har lett till ett kraftigt ökat migrationstryck från flyktingar som söker trygghet och ekonomiska migranter som vill ha ett bättre liv. Det ökade migrationstrycket har i sin tur lett till en motreaktion i mottagarländerna, i synnerhet när medel- och låginkomsttagare själva hamnat i kläm i handelns och teknikens kraftfält. I etablerade demokratier har främlingsfientliga ledare och diskussioner med starkt auktoritär prägel fått inflytande genom formella politiska processer. Kommentatorer har inte tvekat att jämföra läget med det turbulenta 1930-talet, då otrygghet inför snabba förändringar ledde till framväxten av fascism i en del länder. Inte ens i USA är det längre science fiction med en profascistisk, rasistisk och främlingsfientlig regering som ser med blida ögon på auktoritära regimer världen över och dramatiskt ökar risken för ett kärnvapenkrig med sin oberäkneliga diplomati.

Folk är alltså oroliga och rädda när vi närmar oss 2000-talets tredje decennium, trots alla framsteg under det gångna trekvartsseket. Det finns farhågor om att människans långa rad av framsteg ska spåra ur de kommande årtiondena, när de växande påfrestningarna på rättvisa, hållbarhet och demokrati och de därav följande spänningarna sliter isär den ekonomiska, politiska och sociala väven. De senaste 75 årens framgångar får inte skymma det faktum att vi nu står på kanten av en avgrund. Om vi lyckas slå en bro över avgrunden finns det en god chans att vi kan bygga vidare på denna långa period av sociala framsteg. Men det är viktigt att blicka ut över stupet för att räkna ut hur vi ska ta oss över.

Globala framgångar

Innan vi tittar ut över stupet ska vi först kort blicka tillbaka på de tidigare framstegen. BNP per capita i fasta priser är mer än femton gånger högre nu än för tusen år sedan. Figur 1.1 visar världens BNP år 1000, 1600 och sedan vart fjärde år från 1820 till 2008. Det första uppsvinget kom med den industriella revolutionen på 1800-talet, men det verkliga lyftet skedde efter andra världskriget. De tre årtiondena efter kriget har kallats "kapitalismen guldålder", men för världen som helhet är de sextio åren fram till krisen 2008 också en guldålder. Det tog tusen år för världens BNP per capita att bli 15 gånger större. Men det tog bara 60 år för den att nästan fyrdubblas mellan 1950 och 2008.

Figur 1.1: 1 000 år av global ekonomisk tillväxt

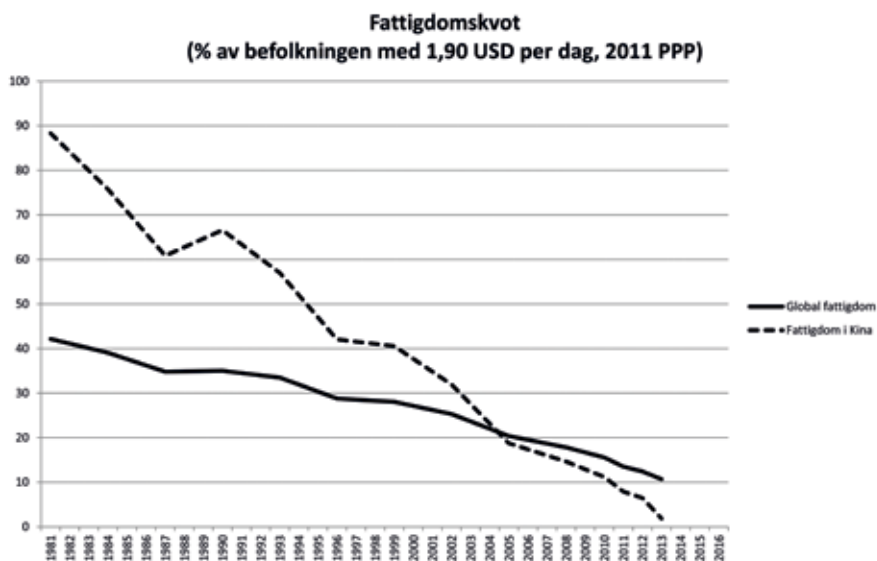
Källa: <https://ourworldindata.org/economic-growth>. Anmärkning: Köpkraftsjusteringen används för att räkna ut valutans realvärde på nationella marknader.

Siffrorna för enskilda länder följer det globala framgångsmönstret. 1945 var Storbritanniens BNP per capita över 15 gånger större än år 1000, tack vare den industriella revolutionen på 1800-talet. Efter 1945 mer än tredubblades BNP per capita på endast 60 år. 1978, i början av reformprocessen, var Kinas BNP per capita ungefär dubbelt så stort som år 1000. Men 30 år senare var den sex gånger högre. Vid självständigheten 1947 var Indiens BNP per capita 20 procent högre än år 1000. Efter 60 års självständighet var den nästan fem gånger högre.¹

BNP per capita är naturligtvis ett kritiserat mått eftersom det är ett genomsnitt som döljer ojämlikhet och fattigdom. Tyvärr finns ingen långvarig statistik över inkomstfördelning, men de uppgifter vi har pekar på att utvecklingen på global nivå varit framgångsrik även här de senaste 30 åren. För världen som helhet har fattigdomen minskat spektakulärt. Fattigdomskvoten för extrem fattigdom (procentandelen av befolkningen under en konsumtionsnivå på 1,90 USD per dag) har sjunkit från 42 procent 1981 till 11 procent 2013. Den branta nedgången har drivits på framför allt av Kinas framgångar, där fattigdomen sjunkit dramatiskt sedan reformprocessen inleddes. Man har kallat det den mest spektakulära fattigdomsbekämpningen i mänsklighetens historia, och flera hundra miljoner människor har lyfts ur fattigdom på tre årtionden. Många asiatiska länder uppvisar liknande mönster, till exempel Indien efter 1991, Bangladesh på 1990- och 2000-talet, och Vietnam på 2000-talet. Fattigdomsminskningen är naturligtvis inte jämn

1. Se IPSP (2018, kapitel 4) för en retrospektiv analys av tillväxten i världen.

(vilket diskuteras nedan), men nedgången på global nivå och i många stora länder måste utan tvekan betraktas som en global framgång under senare år.

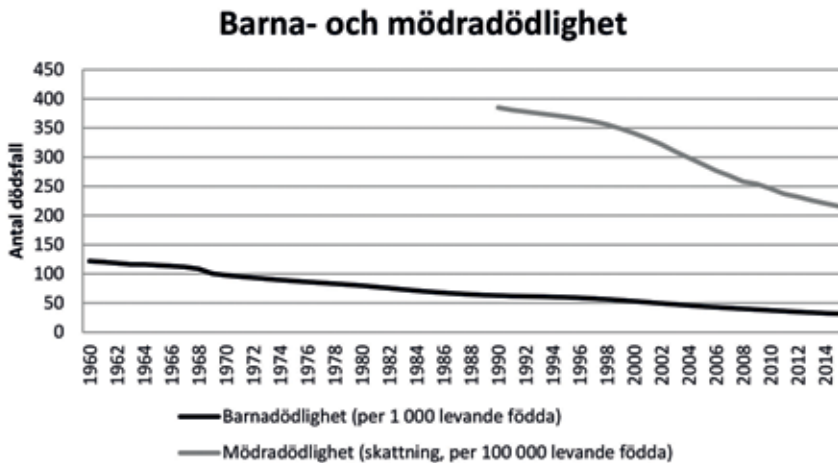
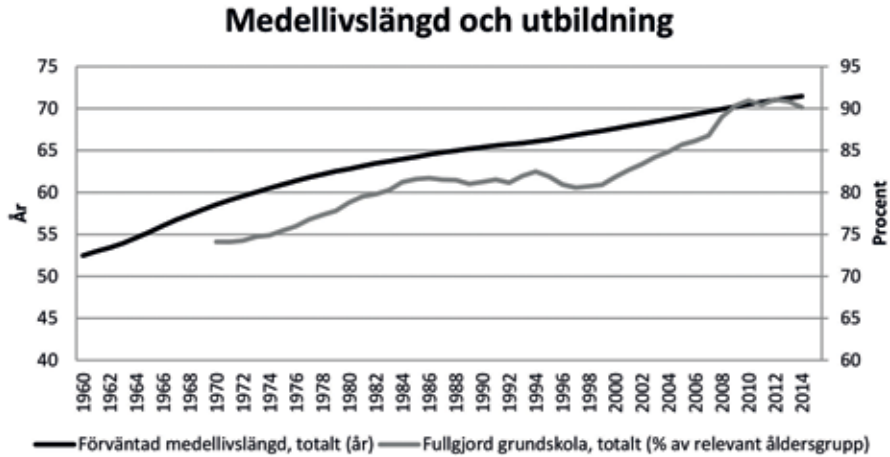
Figur 1.2: Tre årtionden av fattigdomsminskning

Källa: Världsbanken, *Development Research Group*.

Statistiken i figur 1.1 och 1.2 beskriver välbefinnande i termer av pengar och detta har med rätta kritiserats för att vara för smalt. Hur har världen presterat när det gäller andra indikatorer som fångar upp andra dimensioner av mänsklig utveckling? Figur 1.3 presenterar global statistik för fyra sådana dimensioner: fullgjord grundskola, barnadödlighet, mödradödlighet och medellivslängd.

Det är uppenbart att det har skett dramatiska förbättringar i alla dessa dimensioner det gångna halvsekle. Medellivslängden har ökat från strax över 50 år 1960 till drygt 70 år under perioden. Ökningen förstärks av en minskning i barnadödlighet från ca 120 per 1 000 levande födda till ca 30 under samma tid. Uppskattningar av mödradödligheten ligger idag på strax över 200 per 100 000 levande födda. Det är fortfarande för högt, men en minskning från nästan 400 för ett kvartssekel sedan.² Slutligen är den globala trenden för fullgjord grundskola imponerande. Här ser vi en ökning från 74 procent 1970 till 90 procent på 2010-talet. I alla dessa dimensioner av mänsklig utveckling kan världen alltså peka på framgångar i medelvärdet och på lång sikt.

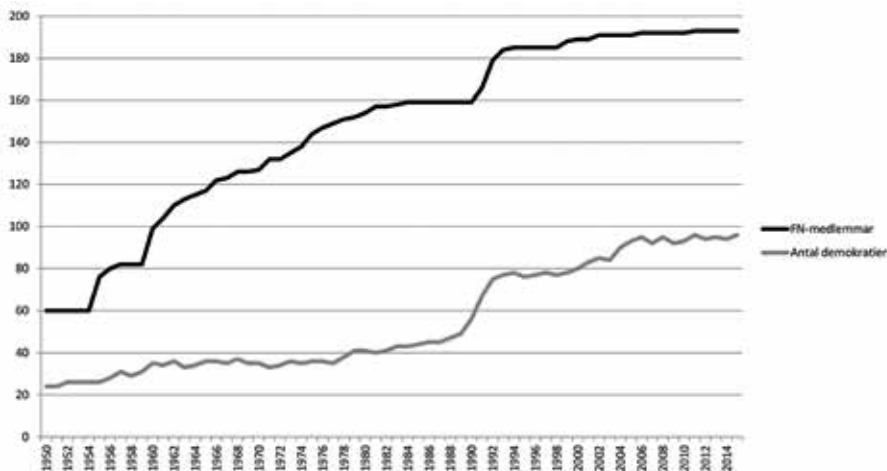
2. En detaljerad analys av globala folkhälsotrender finns i IPSP (2018, kapitel 18).

Figur 1.3: Ett halvsekel av sociala indikatorer

Källa: Världsbankens databas.

De icke-inkomstrelaterade indikatorerna i figur 1.3 fångar inte in andra aspekter av sociala framsteg, särskilt inte sådana som hör ihop med demokrati. Figur 1.4 presenterar några tendenser och mönster i den dimensionen. Den första indikatorn är helt enkelt antalet länder som är medlemmar i FN. Här har siffran stigit från 51 1945 till en fördubbling 15 år senare och en tredubbling på 30 år. Detta speglar avkoloniseringens olika vågor årtiondena efter andra världskriget – ett lysande exempel på globala sociala framsteg genom självständighet och självbestämmande för tidigare kolonier.

Figur 1.4: Avkolonisering och demokrati

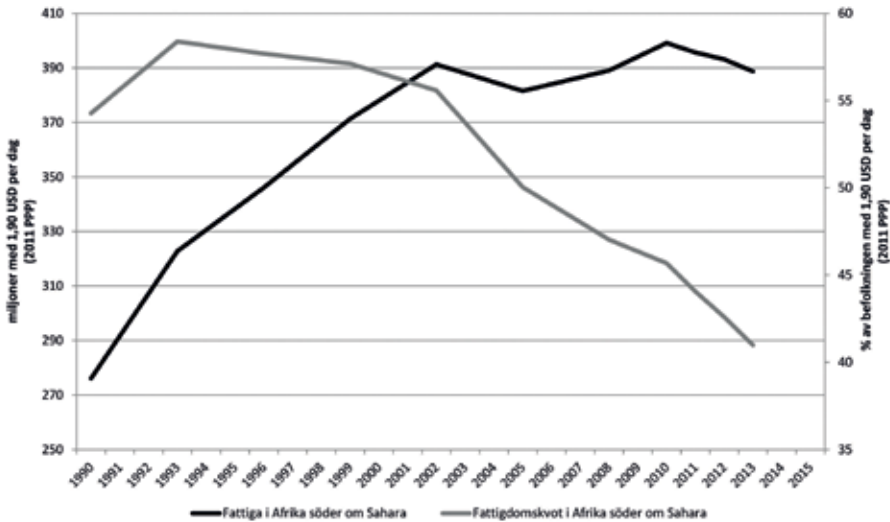
Källa: <http://www.un.org/en/sections/member-states/growth-United-nations-membership-1945-present/index.html> (FN-medlemmar); <http://www.systemicpeace.org/inscr/p4v2015.xls> (antal demokratier).

Men självständighet från tidigare kolonialmakter innebär inte automatiskt att länderna blivit demokratier. Kategoriseringen efter statskick i figur 1.4 visar antalet demokratier i världen. Här ser vi en stadig ökning som svarar mot avkoloniserings vågor som även speglas i FN-medlemskapen. En senare våg inträffar efter Berlinmurens fall 1989, när antalet demokratier steg från 49 till 56 och sedan 67. Siffran fortsatte att öka när vågen nådde Afrika på 1990-talet. Formell demokrati innebär naturligtvis inte folklig delaktighet i landets styrelse, vilket ju beror på många faktorer, bland annat tillgång till information. Detta har förbättrats avsevärt de senaste 20 åren tack vare mobiltelefonens frammarsch och den ökade sociala kontakt och samordning som möjliggjorts av detta. Den arabiska våren anses allmänt ha fått draghjälp av Facebook och Twitter. Det uppskattas att en miljard människor använde sociala medier 2010.

Oroande tendenser och mönster

På det hela taget och i medeltal har många indikatorer för sociala framsteg alltså visat positiva tendenser under efterkrigstiden. Varför finns det då oro och rädsla för vad som väntar världen härnäst? Det finns andra tendenser och mönster som är mycket mer oroande och som motiverar arbetet i den internationella panelen för sociala framsteg, IPSP. Till att börja med har vi en ökning av per capita-inkomsten, där vi ser dramatiska och positiva tendenser för det globala medelvärdet. Detta döljer dåliga resultat i vissa

länder vid sidan av fantastiska framsteg i andra länder, till exempel Kina, Indien och Vietnam. Ett antal länder – i synnerhet i Afrika – har kört fast i konflikter och har uppenbarligen ingen tillväxt alls – ja, de saknar faktiskt tillväxtdata över huvud taget, eftersom statistikorgan är bland det första som försvinner i instabila stater.

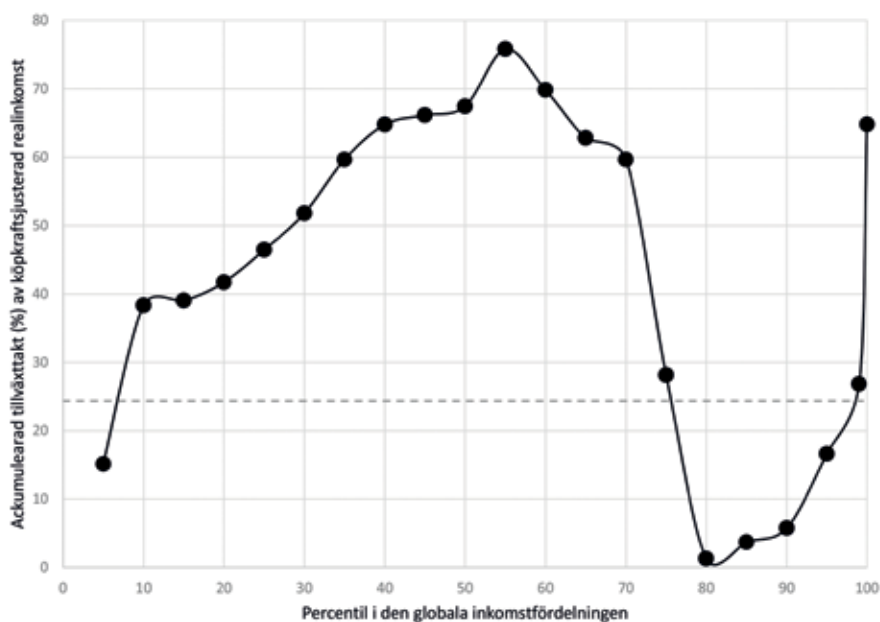
Figur 1.5: Fattigdom i Afrika söder om Sahara

Källa: Världsbanken, *Development Research Group*.

Figur 1.5 pekar på ett mönster som kan bli osynligt i det globala medelvärdet. Vi har redan påpekat det minskade antalet människor under fattigdomsgränsen i världen som helhet, vilket till stor del beror på fattigdomsminskningen i Kina. Figur 1.5 visar fattigdomsutvecklingen i Afrika söder om Sahara. Här ser vi en minskning de senaste 20 åren, ännu en framgångssaga. Men titta på antalet människor i fattigdom i Afrika. Andelen afrikaner i fattigdom har sjunkit, men det totala antalet fattiga i Afrika har ökat med över 100 miljoner människor det senaste kvartsseklet på grund av befolkningstillväxt. Den sjunkande andelen fattiga må vara en tröst, men uppgången i absoluta tal är oroande – och dessutom en källa till migrationstryck och en plattform för internt missnöje.

Om minskningen av andelen fattiga var snabb nog skulle den uppväga befolkningstillväxten och det totala antalet fattiga skulle sjunka. En orsak till varför andelen fattiga kanske inte minskar tillräckligt snabbt – och inte bara i Afrika utan även på annat håll – är ökande ojämlikhet och skillnader. När skillnaderna ökar sprids tillväxtens rikedomar i begränsad omfattning och tillväxtens förmåga att minska fattigdom naggas i kanten

eller slås sönder. En ond spiral uppstår där fattigdom i sin tur försinkar den demografiska övergången till lägre födelsetal. Ojämligheterna och skillnaderna har utvecklats olika på olika håll i världen de senaste tre årtiondena.³ I Latinamerika har skillnaderna minskat tack vare avsiktliga politiska beslut, även om de fortfarande är stora i jämförelsen med resten av världen. I Asien har skillnaderna däremot förvärrats i många länder, inklusive Kina och Indien. Enligt en uppskattning skulle upp till 240 miljoner ytterligare människor ha lyfts ur fattigdom om tillväxten i Asien skett utan växande klyftor (Asiatiska utvecklingsbanken, 2012) Till sist har skillnaderna naturligtvis ökat i många rika länder, i synnerhet USA där inkomstandelen för de rikaste tio procenten – efter en lång period av minskande klyftor efter andra världskriget – ökade från ca 35 procent till nästan 50 procent på ett kvartssekel från 1980-talet och framåt (Piketty, 2014).

Figur 1.6: Fördelningskurva för global tillväxt 1988–2008

Källa: Lakner och Milanovic (2015). Uppgifterna finns på: <http://go.worldbank.org/NWBUKI3JP0>.

Anmärkning: en punkt på kurvan representerar tillväxten mellan 1988 och 2008 i disponibel inkomst för respektive position i fördelningen.

3. En detaljerad presentation av ojämlikhetstrender finns i IPSP (2018, kapitel 3), och i synnerhet i den längre versionen på nätet (<https://www.ipsp.org/download/chapter-3-2nd-draft-long-version>). Se även den viktiga rapport som publicerats av Alvaredo m fl (2018).

Den nationella tillväxten och utvecklingen av ojämlikhet och skillnader har resulterat i ett slående mönster i den globala fördelningen, som framgår av figur 1.6. Diagrammet visar inkomstökningen för respektive position i den globala inkomstfördelningen under 20-årsperioden 1988–2008. Kurvans form fångar mycket av den rådande politiska debatten. Vinnarna är de globalt superrika och tionde till sjuttionde percentilerna⁴ i världens inkomstfördelning. Förlorarna är de som tillhör världsbefolkningens 75 till 95 rikaste procent. Och det är alltså medel- och lägre medelinkomstklasserna i USA, Storbritannien och övriga rika länder. Den vita amerikanska arbetarklassens val av Trump och Brexitsidans stöd från bottenklassen i respektive inkomstgrupp är ett par konkreta konsekvenser av den berömda "elefantkurvan" i figur 1.6.

Diskrepansen mellan andelen och det totala antalet fattiga i figur 1.5 beror naturligtvis på den snabba befolkningstillväxten i Afrika. Befolkningstillväxten i världen minskar i takt, men inte i absoluta siffror. Idag finns 7,5 miljarder människor på jorden och det beräknas öka till 8 miljarder nästa årtionde och till 9 miljarder de kommande två årtiondena.⁵ Den långsiktiga befolkningstillväxten är ett globalt framgångsmål – många miljarder fler människor kan idag leva på vår planet än tidigare. Men medaljen har också en baksida. Befolkningstillväxt och viktiga demografiska tendenser är fakta som världen måste hantera under kommande år. Den ökande befolkningen har redan lett till resurs-, miljö- och migrationsrelaterade påfrestningar, särskilt i vissa delar av världen. Av den förväntade befolkningstillväxten på 2 miljarder under nästa 30-årsperiod står Afrika för mer än hälften.⁶

Befolkningens ålderspyramid har förändrats och kommer att ändras snabbt. Befolkningens medianålder var 22 år 1980 och kommer att vara 35 år 2045.⁷ Figur 1.7 visar att andelen av befolkningen som är 65 eller äldre har ökat i världen som helhet, men i synnerhet i rika länder. Den snabba ökningen av äldre i rika länder jämfört med fattiga länder kommer att påverka migrationstryckets utformning, vilket redan är faktum – en yngre befolkning i fattiga länder som söker jobb och en äldre befolkning i rika länder som söker omvårdnad. I rika länder får det också konsekvenser för det underförstådda samhällskontraktet, när andelen av befolkningen som är pensionärer växer i förhållande till de yrkesverksamma.

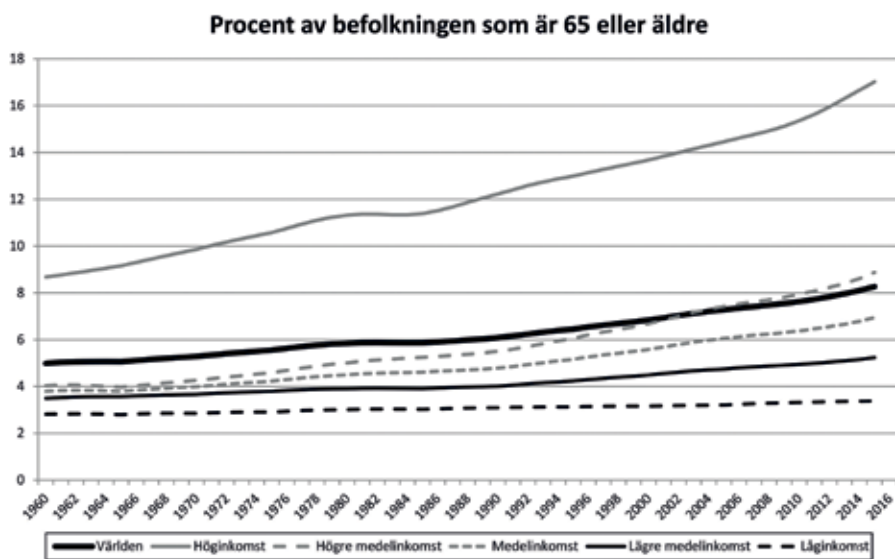
4. En percentil är den del av befolkningen som befinner sig under den aktuella nivån. Om 75 procent av befolkningen befinner sig under din nivå tillhör du den 75:e percentilen.

5. Se <https://www.census.gov/population/international/data/idb/worldgrgraph.php>;

<https://www.census.gov/population/international/data/idb/worldpopgraph.php>

6. Se <https://ourworldindata.org/future-world-population-growth/#un-population-projection-by-country-and-world-region-until-2100>

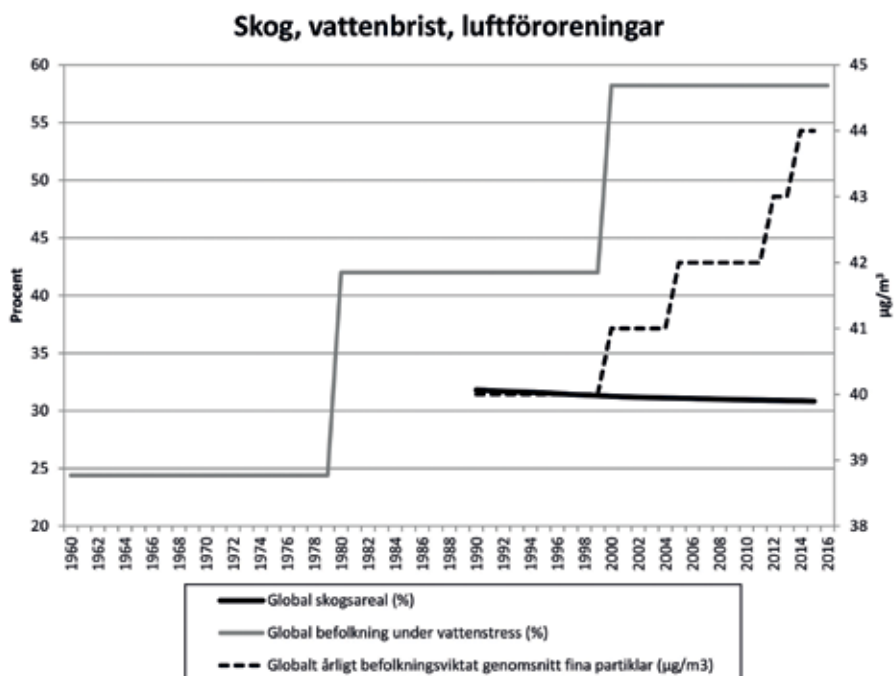
7. Se <https://ourworldindata.org/age-structure-and-mortality-by-age/>

Figur 1.7: Åldrandet i världen under sex årtionden

Källa: Världsbankens databas.

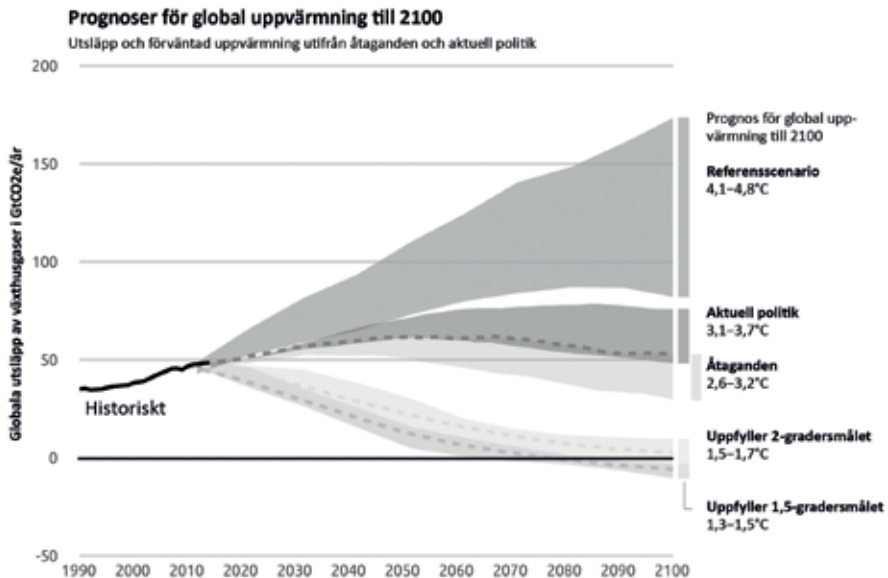
Inkomstökningen i världen och minskningen i inkomstbaserade fattigdomsmått har ofta hyllats som en ekonomisk prestation och global succé. Men ett rättvisande ekonomiskt inkomstbegrepp kräver dessutom att vi tittar på vad det eventuellt kostar i resurser att generera inkomsten, och tar med detta i beräkningen. Även om nationalekonomiska beräkningar försöker mäta utarmningen av fysiskt kapital så tar standardmåten på BNP inte hänsyn till naturkapitalets tillstånd. När sådana försök har gjorts verkar det peka på att avsevärda korrigeringar behövs. Det är föga förvånande med tanke på mönstren i figur 1.8. Världen har stadigt avskogats – och vattenstressen har ökat när yt- och grundvatten används för jordbruk och industri. Atmosfären är ytterligare en naturresurs som förorenas i alarmerande takt. Figur 1.8 visar att partikelföroreningarna ökat med 10 procent det senaste kvartsseket. De eventuella hälsoriskerna med de ökade föroreningarna är en allvarlig motvikt till de globala framgångarna i inkomstillväxt.

Figur 1.8: Miljöförstöring

Källa: WDI (skogsareal), <https://www.nature.com/articles/srep38495/tables/1> (vattenbrist), <https://www.stateofglobalair.org/data> (luftföroreningar).

Luftföroreningarnas effekter genom utsläpp av växthusgaser sträcker sig långt utöver den omedelbara hälsorisken. Utsläppen har haft en allvarlig påverkan på klimatmönstren och kommer att fortsätta inverka på rådande tendenser, som vi kan se i figur 1.9. Sannolikheten att vi lyckas hålla den globala temperaturhöjningen under den kritiska tvågradersgränsen är nästan obefintlig om vi fortsätter på den inslagna vägen – och är inte särskilt stor ens efter Parisavtalet om vi ser till den mest troliga utvecklingen. Överstiger vi den kritiska gränsen kan vi utlösa en global kedjereaktion i form av en miljökatastrof som hotar många arter och kanske människan själv.

Figur 1.9: Växthusgasutsläpp och globala temperaturförändringar under 2000-talet

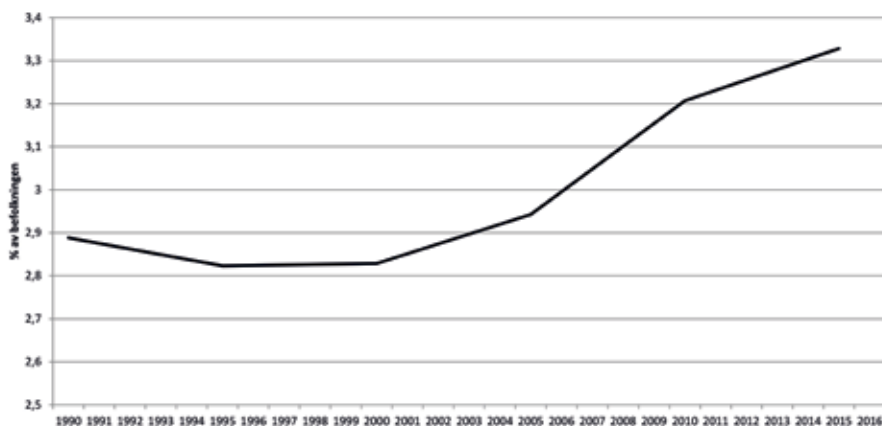
Källa: http://climateactiontracker.org/assets/publications/briefing_papers/TempUpdate2017/CAT-2100WarmingProjections-2017.11.png. Copyright © 2016, Climate Analytics, Ecofys och NewClimate Institute.

Många av de globala trender som diskuteras ovan leder till ett kraftigt migrationstryck. I figur 1.10 presenteras statistik om faktisk migration över gränser. Antalet människor som klassas som internationella migranter – det vill säga andelen människor i världen som bor i ett land där de inte är födda – var endast strax över 3,3 procent 2015 – ca 240 miljoner. År 2000 var siffran ca 170 miljoner 2000, vilket betyder att migrantflödet under 2000-talets första 15 år var runt 5 miljoner per år.⁸ Det kan framstå som en relativt låg siffra som motsägs av de spänningar som omger den internationella migrationen. Men:

- (i) Migranterna finns framför allt i vissa destinationsländer och utgör en mycket större andel i de viktigaste mottagarländerna – 15 procent i USA, 15 procent i Tyskland, 17 procent i Sverige etc.
- (ii) Migranterna är koncentrerade till stora städer, och statistik visar att migranterna utgör mellan 20 till 40 procent av invånarna i många av dessa städer.

8. Global Migration Trends Factsheet, Global Migration Data Analysis Center, 2015.

- (iii) Siffrorna vi har är officiell statistik över registrerad invandring. Papperslösa är inte inräknade.
- (iv) Statistiken fångar in framgångsrik migration. Den säger ingenting om migrationsbehovet, som stoppas av gränskontroller.

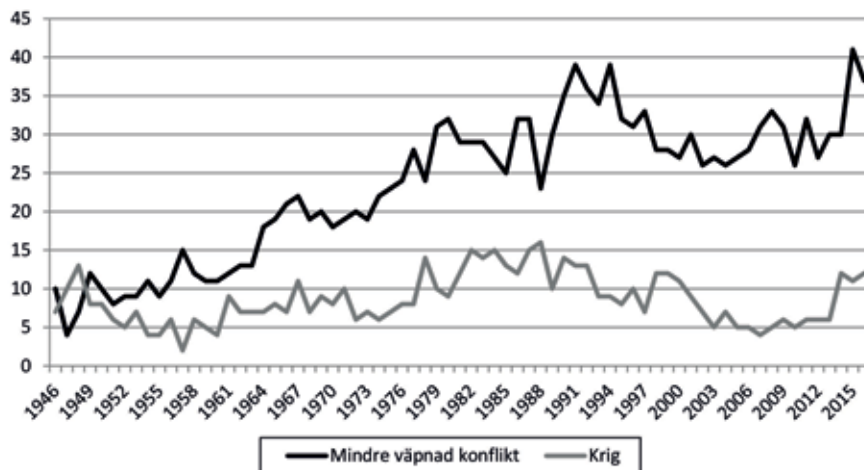
Figur 1.10: Internationella migranter (människor som bor utanför sitt födelseland, i procent av världsbefolkningen)

Källa: Global Migration Data Analysis Center.

En tänkbar konsekvens av de ovan diskuterade spänningsmomenten – till exempel ökande skillnader och ojämlikhet, miljöförstöring och migrationstryck – är att konflikter och våld tilltar världen över. Figur 1.11 visar statistik från Uppsala Conflict Data Program (UCDP) över antalet väpnade konflikter. Siffrorna kan tolkas på olika sätt. Man kan ta dem som täckning för en generell tendens i riktning mot att konflikterna ökat efter andra världskriget. Om man däremot blickar tillbaka från runt 2005 ser man en minskning från topparna på 1980-talet och 1990-talets mitt. Det perspektivet presenterades också på flera olika sätt av Pinker (2011) och Goldstein (2011). Men som Wallensteen, Wieviorka m fl noterat (IPSP 2018, s 413-414):

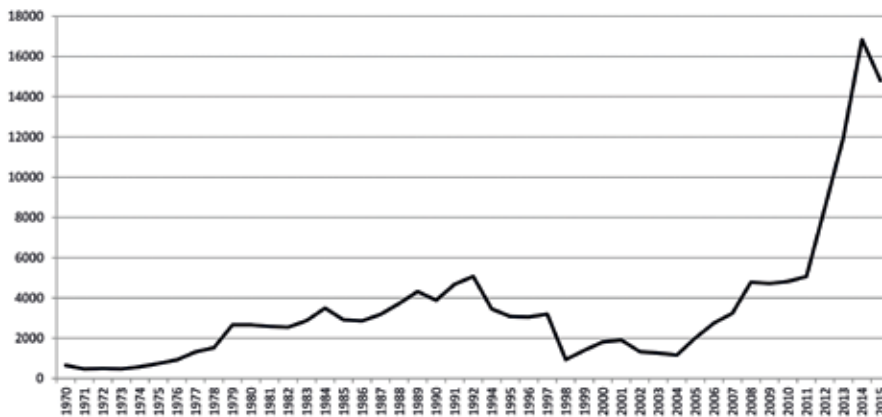
”[Diagrammet] visar även på svårigheten med förutsägelser: ungefär samtidigt var ett antal nya väpnade konflikter under uppsegling som förändrade den globala prognosen åren som följde: muslimska jihadistgrupper hade betydande militära framgångar som ledde till stora territoriella vinster (IS i Irak och Syrien, Boko Haram i Nigeria, andra bundsförvanter i Libyen, Mali, Jemen, al-Shabab i Somalia. Konturerna av en transnationellt samordnad rörelse baserad på militär kapacitet och terrorism pekade på en verklig utmaning för den befintliga världsordningen.”

Av figur 1.12 framgår verkligen den markanta ökningen av antalet terrorattacker i världen sedan 2000-talets början. Konflikttillståndet i världen är därför ännu ett allvarligt orosmoln som ska vägas mot de globala framgångarna på ekonomins område.

Figur 1.11: Konflikter efter intensitet, 1946–2016

Källa: IPSP (2018).

Figur 1.12: Terrorattacker i världen, 1970–2015

Källa: <https://www.start.umd.edu/gtd/contact/>.

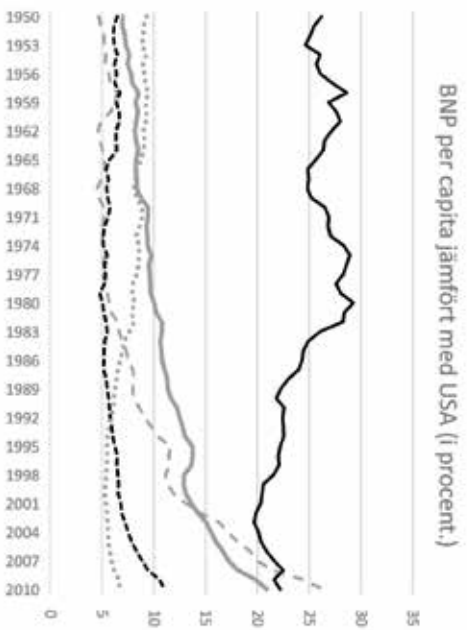
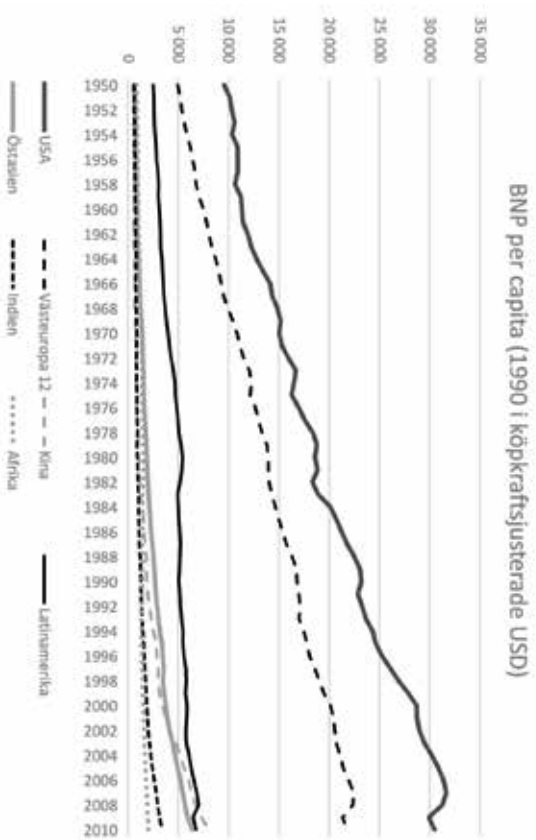
Återkopplingseffekter och faror som lurar

I avsnitten ovan har vi presenterat några oroande tendenser och mönster som borde få larmklockorna att ringa. Man ska speciellt akta sig för att invaggas i en falsk känsla av ständiga framsteg som den historiska utvecklingen kan ge. Figur 1.3 visar till exempel en stadig ökning av medellivslängden, men döljer att den faktiskt minskat i före detta Sovjetunionen efter upplösningen, i delar av Afrika när HIV-pandemin var som värst, och idag i USA hos vissa samhällsgrupper som drabbats av instabiliteten på arbetsmarknaden. De stora hoten mot sociala framsteg idag är hoten mot social sammanhållning, hållbar miljö, fred och demokrati. Som vi sett är det idag osäkert om det sker några framsteg på dessa områden.

Men särskilt oroande är de återkopplingseffekter som kan förvärra utvecklingen i de här dimensionerna. Spiraleffekterna gör att det sociala framsteget liksom står på randen av en avgrund som riskerar att sluka alla landvinningar ett trekvartssekel efter andra världskriget. I det här avsnittet ska vi diskutera några av de farliga återkopplingseffekterna.

För det första är eventuella miljöframgångar beroende av hur vi hanterar skillnaderna i utvecklingsnivå mellan rika och fattiga länder. Även om inkomstökningen relativt och i medeltal har varit snabbare i fattiga länder än i rika så är klyftan i absoluta tal fortfarande mycket stor (figur 1.13). 2015 var per capita-inkomsten i Indien 1 600 USD medan den i USA var 56 000 USD.⁹ Att den alltså var 35 gånger högre i USA talar sitt eget tydliga språk, men det gör också skillnaden i absoluta tal: mer än 54 000 USD. Även om Indien har en årlig tillväxt på 10 procent – vilket vore en enorm prestation – så ökar inkomsten i landet mindre än om USA har endast 1 procents tillväxt. En jämförelse i PPP-dollar – där man tar hänsyn till prisnivå och köpkraft i respektive land – är inte mindre talande: 5 700 USD för Indien mot 53 400 USD i USA. Med en sådan ojämlikhet mellan rika och fattiga länder kommer behovet av inkomstökningar i fattiga länder att vara fortsatt stort, och globala klimatavtal hamnar i kläm på grund av denna ojämlikhet. För om Indien hade samma per capita-inkomst som USA – med samma produktionsteknik – och om det scenariot gällde för alla fattiga länder så skulle koldioxidutsläppen öka dramatiskt och vålla allvarliga miljöskador som äventyrar klimatförändringens brytpunkter.

9. Se <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.KD>

Figur 1.13: Absoluta och relativa skillnader mellan länder

Källa: Maddison Project.

Återkopplingseffekten i motsatt riktning – från klimatförändring till ojämlikhet mellan länder – är också talande. Temperaturhöjningarna förlänger odlingssäsongen på de breddgrader långt ifrån ekvatorn där de flesta rika länder finns. Samtidigt försämras förutsättningarna för traditionella grödor i dagens varma klimat när de blir varmare. Konsekvenserna av variationer i nederbördsmängd eller havsnivåns höjning är kanske mer jämnt fördelade mellan rika och fattiga kuster och länder – men det är ett grundläggande faktum att det finns ett samband mellan nationers ekonomiska välstånd och deras förmåga att hantera stigande havsnivåer och naturkatastrofer. Även om rika och fattiga alltså drabbas lika av klimatförändringen kommer de fattiga att bli ännu fattigare, i en nedåtgående spiral av ojämlikhet. Hållbarhetsbrister kan också förstärka varandra när gamla väletablerade lokala samarbetsmekanismer bryter samman inför miljöpåfrestningar på vatten och skog.

Miljöförstöringen i fattiga länder – ett resultat av fattigdom och demografiskt tryck – förvärras av klimatförändringen och kan leda till allvarliga återkopplingseffekter genom ett intensivare migrationstryck. Vattenbrist leder redan till migration till grannländer, med fler mikrokonflikter som följd. Det här späder på migrationstrycket och flyktingströmmarna som konflikterna orsakar, och påfrestningar av det slaget ser vi resultatet av vid rika länders gränser. Detta leder i sin tur till främlingsfientlighet och en nytändning för en extrem högerpolitik som hotar demokratin i rika länder. Fenomenet är i själva verket påtagligt också i utvecklingsländer som Sydafrika och Malaysia. Här har vi alltså en återkopplingseffekt där ohållbara förhållanden äventyrar demokratin.

Ökande ojämlikhet i rika länder – där den stabiliserande medelklassens möjligheter urholkas, vilket vi ska diskutera i nästa kapitel – bidrar även det till en spiral där inkomstklyftor och ekonomiska skillnader underblåser en politik som gynnar de välbeställda genom skattesänkningar för rika individer och företag. Ökande ekonomisk och politisk ojämlikhet kan alltså förstärka varandra i dagens institutionella strukturer. Den långsiktiga tendensen till tillväxt utan nya jobb – och som diskuteras i nästa kapitel – sprider sig över hela världen och skapar problem inte bara för arbetslösa stålarbetare i amerikanska mellanvästern utan också för anställda i kinesiska statsföretag och för afrikanska länder som inte kan ta rygg på den östasiatiska modellen med en tillväxt som skapar nya arbetstillfällen. Det i kombination med migrationstryck har lett till ett uppsving för nationalism och protektionism och en tendens att skylla olika gruppers problem på ”de andra”, inom eller utom landet. Minskat förtroende för demokratins institutioner är en sannolik konsekvens.

Nationalismens framväxt gör det ännu svårare att avtala om

koldioxidutsläpp och klimatförändring, vilket försämrar prognosen för hållbarhet. När samhällskontraktet sviktar i de rika länderna och mekanismerna för global styrning försvagas kommer även nationalstaternas förmåga att stå emot konkurrens på miljölagstiftningens område att avta. Det är en jakt mot nollpunkten som tar oss än längre ned i miljöförstörelsens spiral, när smutsiga industrier flyttar till länder vars statskicks inte kan motstå incitamenten från företag och därför ser mellan fingrarna med lagbrott. Även jordbruket kommer att präglas av dessa tendenser – vilket redan framgår av de jordstölder som sker i Afrika för att skaffa jordbruksmark, och av jakten efter naturresurser. Den försämrade hållbarheten vrider åt tumskruvarna ännu ett varv och vi åker längre ned i spiralen.

Det är de här återkopplingseffekterna som bör varna oss för farorna som lurar runt hörnet, även om de påvisade tendenserna tycks godartade när de betraktas var för sig. Växande polarisering i och mellan länder, skattemässiga misslyckanden och staters sammanbrott, globala finanskriser, miljökatastrofer och biologiska risker, uppkomsten av diktaturer och bananrepubliker, och att vi når klimatets brytpunkter – allt det blir mer möjligt om vi fortsätter på den inslagna vägen – även om den inslagna vägen inte ser alltför illa ut vad gäller varje enskild liten dimension vi väljer att titta på inom den närmsta framtiden.

Sammanfattningsvis har det på det stora hela skett hyfsade sociala framsteg de senaste tre kvartsseklerna, trots motgångar och viktiga områden utan framsteg eller rentav med bakslag. Men framstegen får inte invagga oss i en falsk känsla av trygghet. De sociala framstegen uppsving de sista 70 åren äventyras idag av flera snabbväxande tendenser och mönster. Det är som om en hotfull avgrund öppnats på det sociala framstegets väg. Hoten i dimensionerna jämlikhet, hållbar miljö, fred och demokrati är stora nog redan i sig – men med återkopplingseffekter på varandra utmanar de sociala framsteg på systemnivå.

Globalisering och teknik: Valsituationer och tillfälligheter

Världen hotas av kriser som rör jämlikhet, hållbar miljö, fred och demokrati. Krafter och tendenser – där vissa är bortom vår kontroll medan andra är resultatet av institutioner som vi själva skapat – leder till underskott i alla dessa dimensioner. Återkopplingseffekterna i underskotten är sådana att en eventuell avgrund har öppnats på vägen till sociala framsteg. Avgrunden förklarar den känsla av otrygghet och föraningar som präglar vår samtid trots alla framgångar under 75-årsperioden efter andra världskrigets slut.

Globalisering och ny teknik är ett par drivkrafter bakom ekonomins, politikens och samhällets utveckling. Det är inga nya fenomen. Men till skala och omfattning ter sig förändringen minst lika omtumlande idag som tidigare utvecklingsvågor i historien. Man kan hävda att mänskligheten nått vägs ände: klimatförändringen och miljöförstörelsen är en akut påfrestning på hela planeten, och den påfrestningen förstärks troligen av de enorma miljörelaterade migrationsströmmar som kanske följer. Det är också uppenbart att de globala institutionerna reagerar för långsamt och i för liten utsträckning. Vi befinner oss alltså i den paradoxala situationen att en globalt sammanlänkad värld som nått den högsta tekniska utvecklingsnivån i mänsklighetens historia halkar efter i sin institutionella förmåga att hantera de utmaningar den står inför på ett adekvat sätt.

Huvudpoängen i detta kapitel är att skador och ökande ojämlikhet inte är oundvikliga konsekvenserna av dessa förändringstendenser, och effektiva institutioner kan inte bara mildra de negativa effekterna – utan tendensernas riktning är i sig faktiskt möjlig att påverka med politiska beslut och demokratiska samtal. Vi ska inte stoppa eller vara rädda för globalisering och teknisk utveckling, utan tämja dem. Visst, tendenser och chockvågor bortom mänsklig kontroll är en del av bilden. Det vore teknisk och politisk hybris att

hävda att vi uppnått ett tillstånd där vi har allt under kontroll. Inte heller är sociala framsteg en enhetlig eller linjär framåtrörelse. Men vi måste säga ett bestämt nej till fatalism inför globalisering och tekniska trender.

Skadliga tendenser

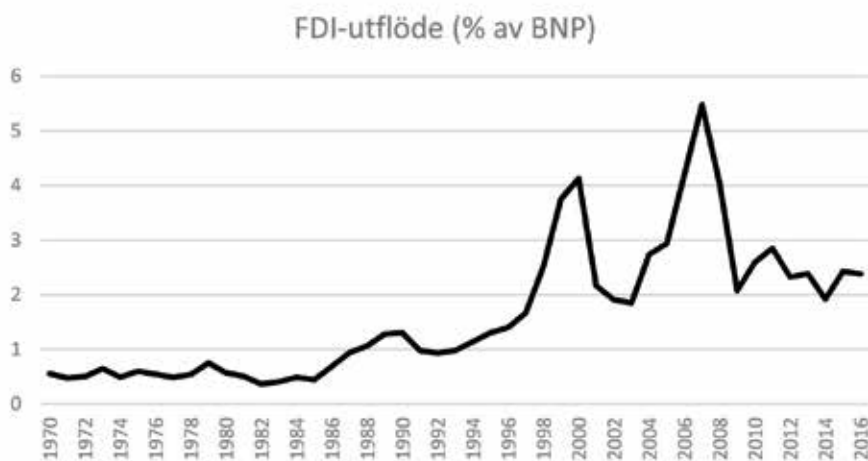
Historiker har påpekat att flera globaliseringsvågor inträffat i det förflutna. De ser olika ut på olika håll i världen – men ur ett europeiskt perspektiv kan vi börja med romarriket som ”globaliserade” Medelhavsområdet; upptäckten av de amerikanska kontinenterna som ledde till en dittills oöverträffad överföring av växter, djur och mineraler från den ”nya världen” till Europa, och den första vågen av kolonial exploatering; eller den mycket senare globaliseringsvågen på 1800-talets slut, som avbröts tvärt av andra världskriget. Perioden efter andra världskriget har dock uppvisat en betydande – om än inte dramatisk – ökning av globala förbindelser i en rad dimensioner och det är den globaliseringsvågen som idag skapar både möjligheter och utmaningar för sociala framsteg i världen.

Med globalisering avses oftast den globala ekonomins växande sammanlänkning och integration över landsgränser genom handel, investeringar och migration. Till stor del är det en utveckling som vilar på ett kraftigt ökat ömsesidigt globalt ekonomiskt beroende – även om den inte styrs av det – och som nu har nått unika nivåer. Flödena av varor, kapital och arbetskraft har tilltagit under efterkrigstiden, mest dramatiskt den sista 40-årsperioden.

Figur 2.1: Världshandeln i procent av BNP

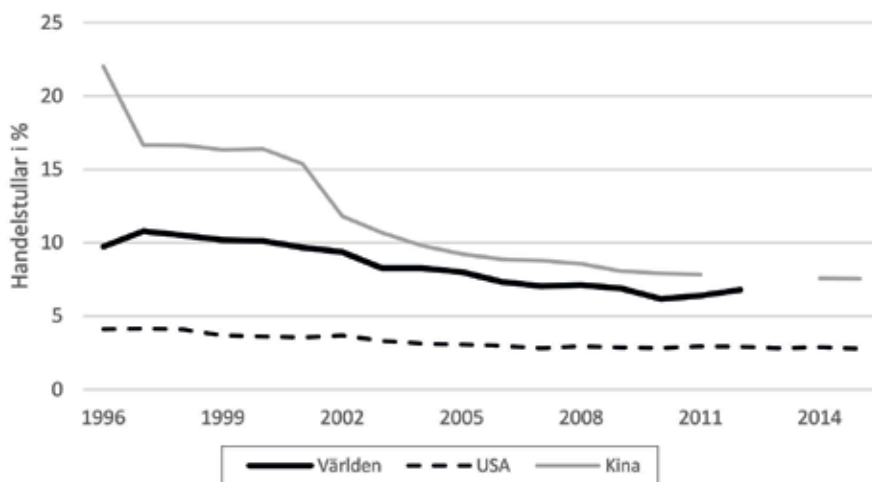
Källa: Världsbankens databas World Development Indicators.

Figur 2.2: Utländska direktinvesteringar i världen – utflöde i procent av BNP

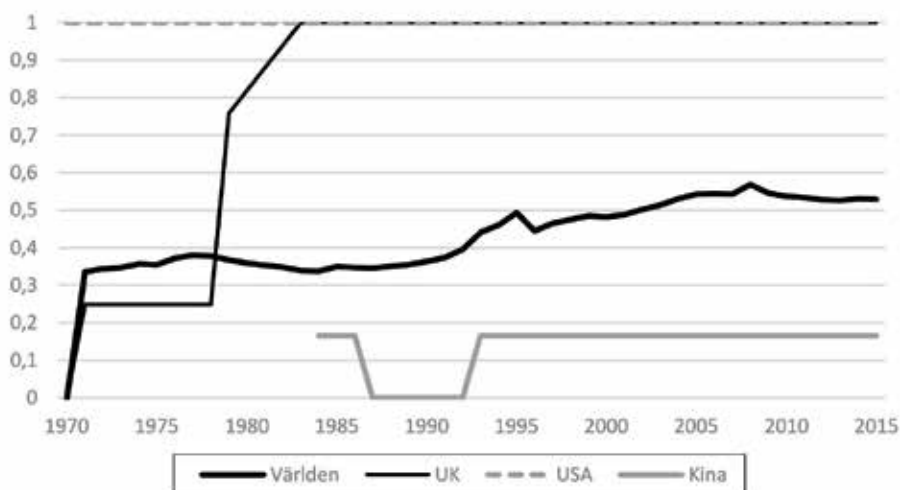
Källa: FN:s konferens för handel och utveckling (UNCTAD). Anmärkning: Med utländska direktinvesteringar avses utländska investerares investeringar för att skapa eller kontrollera lokal affärsverksamhet.

Figur 2.1 och 2.2 visar ökningen av flödet av varor och investeringar över nationsgränserna. Det finns naturligtvis både uppgångar och nedgångar, som ibland är kraftiga. Men den övergripande tendensen är tydlig. För världen som helhet har handelns andel av BNP ökat från ca 25 procent till ca 60 procent halvseket efter 1960. 1970 utgjorde de utländska direktinvesteringarna bara lite mer än 0,5 procent av världens BNP. De nådde en topp på en bra bit över 5 procent precis före kraschen 2008–09, men låg på runt 2,5 procent 2016 – fem gånger värdet 45 år tidigare. Den väldiga ökningen i handel och utländska direktinvesteringar har fått draghjälp av en övergripande tullsänkning världen över, vilket framgår av figur 2.3, och en ökad öppenhet på kapitalmarknaderna, som vi ser i figur 2.4.

Figur 2.3: Handelstullar

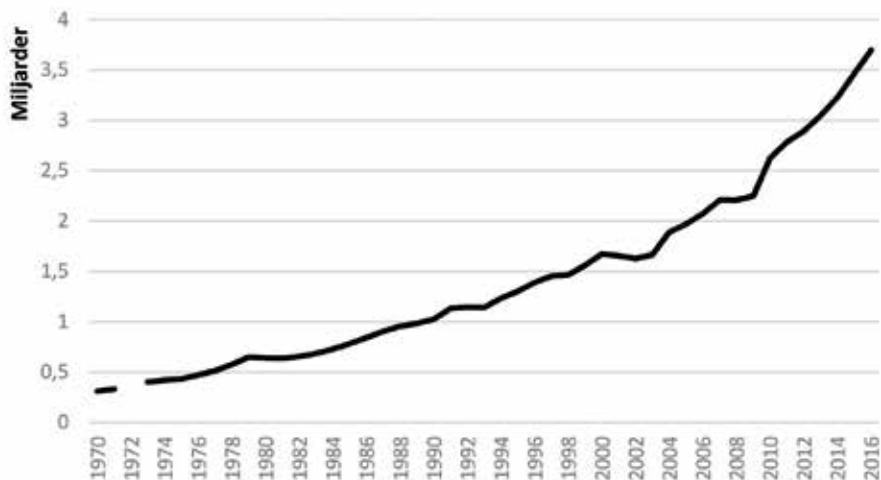
Källa: Världsbankens databas World Development Indicators.

Figur 2.4: Indextal för kapitalrörelers liberalisering

Källa: http://web.pdx.edu/~ito/Chinn-Ito_website.htm.

I föregående kapitel har vi redan sett att ökningen i varu- och kapitalflöden dessutom åtföljts av en ekonomisk migration av människor över nationsgränserna – antalet människor som lever utanför sitt födelseland steg under 2000-talets 15 första år från 170 miljoner till 240 miljoner. I figur 2.5 ser vi den kraftiga ökningen av en annan sorts människoflöde – internationellt resande. Flygpasagerarna har femdubblats mellan 1980 och 2015.

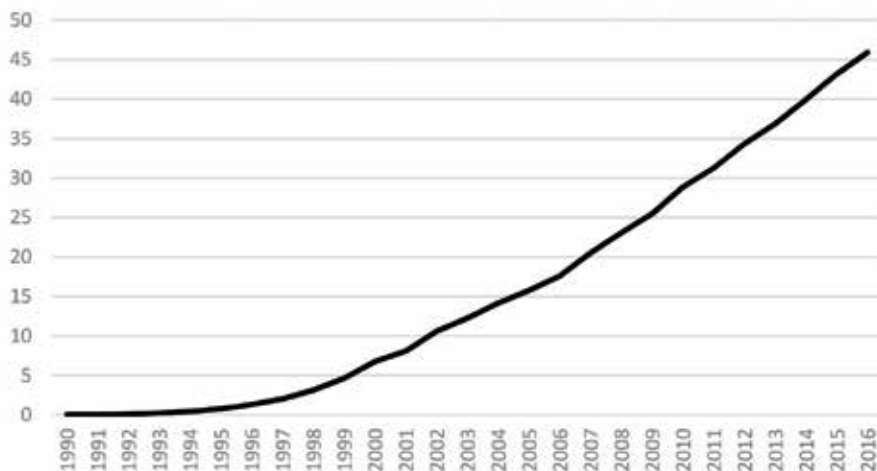
Figur 2.5: Flygpassagerare i världen

Källa: Världsbankens databas World Development Indicators.

Den tilltagande världsomfattande integrationen har sporrat den globala tillväxten och fungerat som plattform för snabb tillväxt i fattiga länder som Kina och Indien. Men den har också lett till negativa fördelningseffekter i rika länder, med sociala och politiska konsekvenser. Den har dessutom banat väg för en jakt mot nollpunkten i miljönormer i en tid när det redan är mycket svårt att skapa större täckning och bättre tillämpning vad gäller ekologiska regelverk.

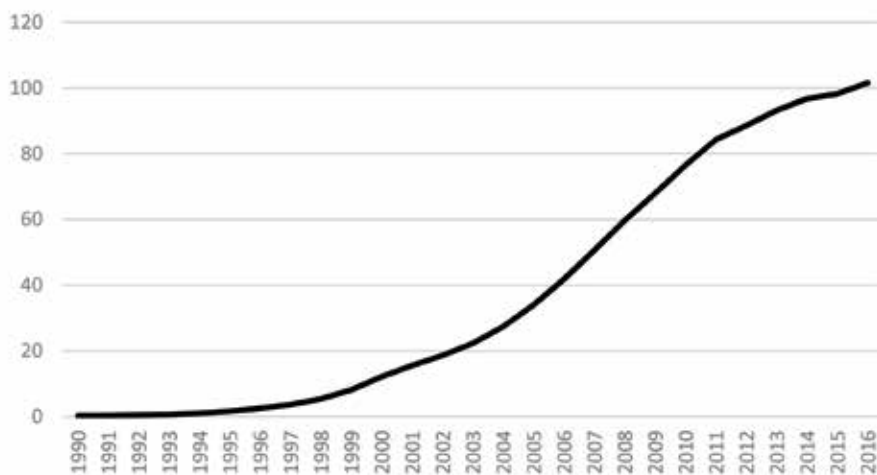
Teknik och tekniska framsteg sker precis som globalisering i vågor, som leder till nya tekniska möjligheter samtidigt som annan teknik når en mättnadsnivå eller försvinner. De tar sin början när en verkligt radikal uppfinning eller ett större vetenskapligt-tekniskt genombrott görs och förvandlar till sist det sätt som hela ekonomin och samhället fungerar. Teknikutvecklingen har varit fantastisk de sista 75 åren. I ett historiskt perspektiv har den tekniska utvecklingen av kommunikationer och transporter – från sjöfart till undervattenskablar, från järnvägar och elektricitet till flygplan och drönare, från containrar till satelliter – öppnat helt nya vägar och förändrat den typ av varor som transporteras och människors rörlighet. Detta hänger naturligtvis ihop med förändringarna som presenteras i figur 2.1–2.3. Mest dramatiskt de sista fyra årtionena är datoriseringen och digitaliseringen som spridit sig till i princip alla sektorer av ekonomisk verksamhet och till de flesta aspekter av vardagslivet. Det sista kvartssekle har internetanvändningen exploderat (figur 2.6) och det har också användningen av mobiltelefoner (figur 2.7). Nästan hälften av världens befolkning är idag uppkopplad på internet, och det finns idag mer

än 100 mobiltelefonabonnemang per 100 människor. Parallellt med denna utveckling har priset på telekommunikationer sjunkit kraftigt.

Figur 2.6: Internetabonnemang i procent av världens befolkning

Källa: Världsbankens databas World Development Indicators.

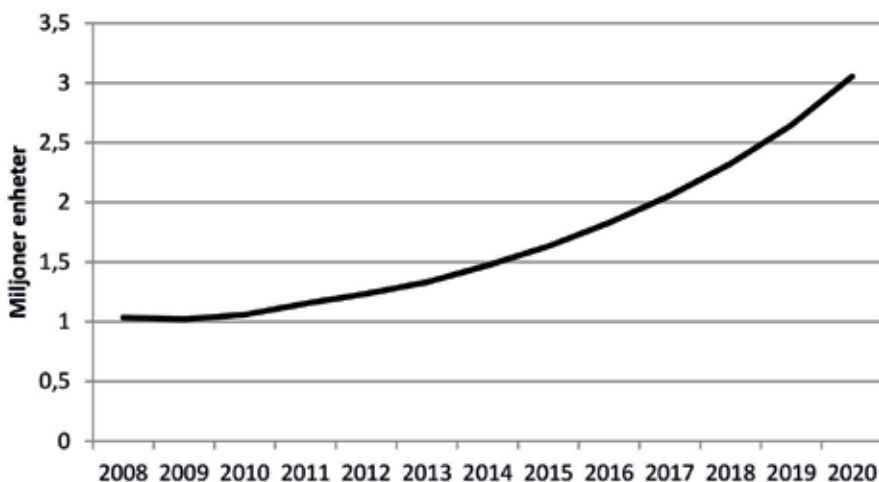

Figur 2.7: Mobiltelefonabonnemang (per 100 människor)

Källa: Världsbankens databas World Development Indicators.

Det är uppenbart att den nya informationstekniken har revolutionerat våra kommunikationer och lett till nya sätt att organisera arbetet som var otänkbara för bara några år sedan. Automatisering är på god väg att

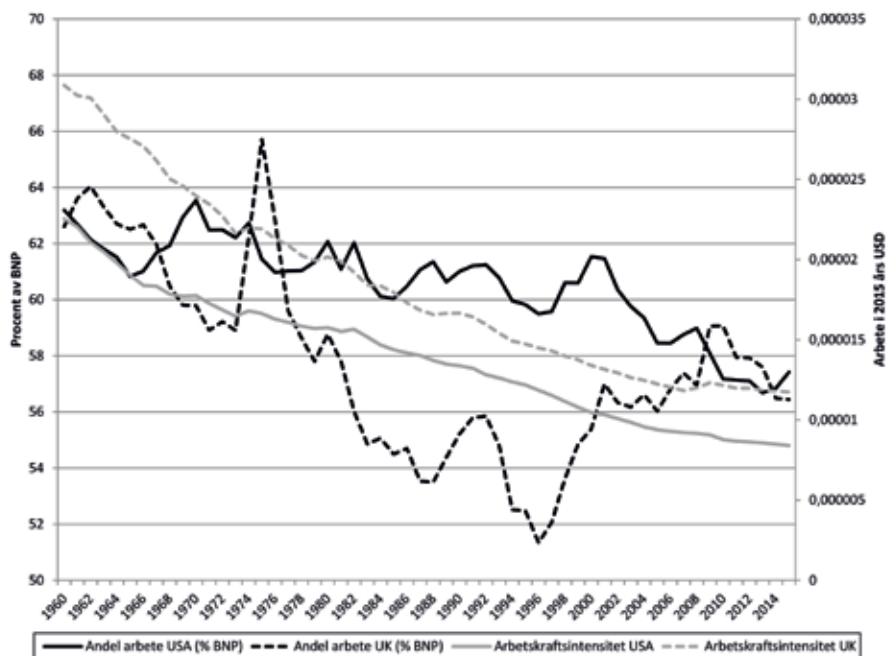
förvandla både lågkvalificerade och högkvalificerade jobb. Arbetsintensivt hamnarbete har nästan försvunnit på grund av sjötransporternas containerisering. Dagbrytning och jobb för gruvarbetare, automatiseringen av finanssektorn och bankjobb – allt det är exempel på de båda sidorna hos den allt snabbare tekniska utveckling som formar vår omvärld. I en detaljerad ekonomisk studie om USA konstaterade Acemoglu och Restrepo (2017) nyligen att en robot mer per tusen arbetare minskar sysselsättningsgraden med ca 0,18–0,34 procent och lönerna med 0,25–0,5 procent. Figur 2.8 visar den exponentiella kurva som robotarnas frammarsch i världen väntas följa de kommande åren.

Figur 2.8: Uppskattning av industrirobotar i drift i världen (med prognos för 2017–2020)

Källa: IFR World Robotics 2017.

Ett enkelt sätt att kvantifiera effekten av ny teknik på arbetskrafts-användningen är att mäta trender för hur arbetskraftsintensiv produktionen är, det vill säga förhållandet mellan arbetskraft och kapital. Den kraftiga nedgången i produktionens arbetskraftsintensitet i USA och Storbritannien framgår av figur 2.9. Arbetsinkomstens andel av BNP är mer varierande och visar en mindre brant kurva, men sjunker ändå tydligt över tid. Parallellt med svängningarna i marknadsinkomst (summan av arbets- och kapitalinkomster) har skattepolitiken förändrats på ett sätt som gynnat kapital och missgynnat arbete, vilket ska diskuteras nedan i kapitel 6 (se figur 6.1).

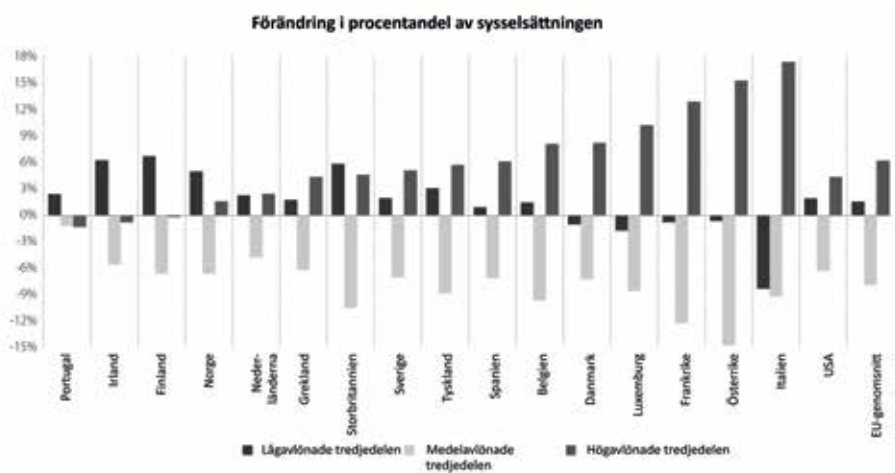

Figur 2.9: Arbetsinkomstens andel i procent av BNP och arbetskraftsintensitet

Källa: OECD:s statistik (arbetsinkomstens andel): <https://www.conference-board.org/data/economydatabase/index.cfm?id=27762> (arbetskraftsintensitet).

Att dessa djupgående teknikförändringar sker i en globaliseringskontext gör det än mer angeläget att analysera både vilka återverkningar de sannolikt får i olika delar av världen samt deras oavsedda konsekvenser. Tekniktrender har inte alltid lett till att okvalificerad arbetskraft ersatts av kvalificerad arbetskraft och kapital. Det östasiatiska undret 30-årsperioden efter andra världskriget byggde på den lätta tillverkningsindustrins frammarsch med hjälp av arbetskraftsintensiv teknik. Men de sista tre årtiondena har förloppet ändrats och de tekniska och organisatoriska framstegen har tagit en arbetskraftsbesparande vändning. Gruvdriften har blivit alltmer mekaniserad när effektiva kapitalintensiva metoder ersatt traditionella gruvarbetarjobb. Men framför allt förväntas automatiseringen av det som en gång var medelklassjobb fortsätta. Den kommande innovationsvågen har inte kroppsarbetet som mål – till skillnad från tidigare vågor är den inriktad på rutinuppgifter, oavsett om de utförs med kroppen eller hjärnan. Till och med akademikeryrken som advokat, läkare och lärare kan vara i farozonen för de nya algoritmerna, vilket leder till oro för att medelklassen ska försvinna i åtminstone utvecklade ekonomier. De sista årtiondena har

man redan pekat på att nettojobbskapandet sker i karriärstegens båda ändrar, alltså dels lågbetalda servicejobb som inte kan automatiseras, dels välbetalda kreativa yrken eller jobb inom processövervakning. Detta visas i figur 2.10 för några europeiska länder och USA. Och figur 2.11 är en analys av hur jobbskapandet fördelats under perioder av expansion och recession i USA, där det nya mönstret med början efter 1980 framgår. De här och andra tekniska substitutioner har haft dramatiska konsekvenser för medel- och lägre medelinkomsttagare, vilket i sin tur har lett till ökande ekonomiska och sociala klyftor och problem. Det låga jobbskapandet per ekonomisk tillväxtenhet vållar politisk oro också i fattiga länder.

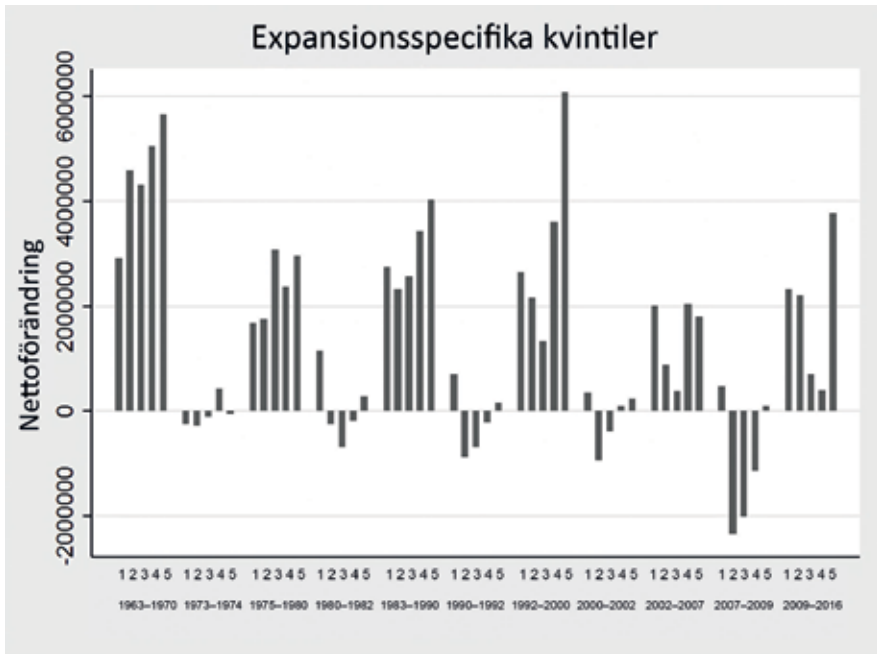
Figur 2.10: Jobbens avrutinisering i utvecklade ekonomier, 1993–2006

Källa: Autor (2010).¹

Ett annat sätt att uttrycka en del av de långsiktiga tendenserna på är det ändrade förhållandet mellan naturresurser, arbetskraft, information och kapital. En rapport om den framtida säkerhetsmiljön i USA (Ausubel m fl 2015) skildrar ett tänkbart scenario där den kommande användningen av både naturresurser och arbetskraft sjunker medan användningen av information och kapital ökar. De strategiska inslagen i scenariot som rör tiden fram till 2050 handlar framför allt om tekniska framsteg som kan beskrivas med orden ”mindre, snabbare, lättare, kompaktare, billigare”. I den nya tekniken ingår bland annat sensorer, precision, autonomi, väte, bränsleceller, linjära motorer, sällsynta jordartsmetaller, friformning, extrem storskalig logistik, delning för maximalt utnyttjande och prestationshöjning.

1. Se även Världsbanken (2018) för en nyare analys av europeiska länder.

Men fintrimmade, hårdbantade system av det slaget är också ömtåliga och innebär risker. Det förväntade skiftet till en dominerande roll för information (inklusive ”artificiell intelligens” och ”djupinlärning”) och kapitalkoncentration i stora företag som GAFA (Google, Amazon, Facebook, Apple) sätter ännu större fokus på de öppna frågorna kring arbetets framtid, användningen av mänskliga resurser, och ett övergripande regelverk som är adekvat.

Figur 2.11: Ökning av sysselsättningen i lönekvintiler under expansioner och recessioner i USA, 1963–2016

Anm. Recessioner använder kvintiler från tidigare expansion. Källa: Wright och Dwyer (2018).

En eventuell digital klyfta är ett allvarligt hot mot sociala framsteg. En stor del av befolkningen skulle hamna på efterkälken om de inte får tillräcklig tillgång till utbildning och möjlighet att skaffa sig den kompetens som nu behövs. Om en stor del av medborgarna i praktiken exkluderas från en alltmer digitaliserad värld innebär det att de också saknar motivation och möjlighet att delta i politiken. Bristfällig eller ingen utbildning har stora konsekvenser för hälsan och påverkar medellivslängden och välbefinnandet. Lägre utbildningsnivåer och vetenskaplig-teknisk analfabetism eller inkompetens leder också till kompetensbrist på genetikens område och begränsar därmed kraftigt tillgången till framtidens mest avancerade

hälsovård. Lågutbildade kommer att utestängas från arbetsmarknaden, med unga män som största riskgrupp – inte bara för egen del, utan också för samhället.

Teknik och globalisering sammanstrålar på internationell nivå där anpassning och konflikter spelas ut i internationella handelsavtal. Effekten av ny teknik har i rika länder förstärkts av handeln. Den så kallade "Kinachocken" försakade en lång rad minirecessioner i de delar av USA som var exponerade för handel med Kina och drabbade låginkomsttagare och lågutbildade värst (Autor m fl 2016). Trots att den amerikanska arbetsmarknaden allmänt anses fungera väl har de här segmenten av arbetskraften inte anpassat sig, vilket lett till arbetslöshet och inkomstförluster i inkomstfördelningens mellan- och bottenskikt.

Det är uppenbart att de mekanismer rika länder hade inrättat för att hantera tillfälliga arbetslöshetskrällor överrumplades av teknik- och handelstrendernas intensitet och långvarighet. I USA har till exempel det handelsrelaterade anpassningsstödet TAA visat sig erbjuda alldeles för lite stöd, både i nivå och varaktighet. För att få långsiktigt stöd har de som drabbats av smällarna tvingats ta emot invaliditetsersättning – med följden att de inte längre kan stå till arbetsmarknadens förfogande utan att bryta mot villkoren för sin invaliditetsersättning. Det är ännu ett exempel på den destabiliserande effekten av teknik och globalisering när inte tillräckligt görs politiskt för att hantera dem.

Globaliseringens och teknikens Janusansikte

Sociala framsteg är en följd av både teknisk och social utveckling. Ofta ser det ut som om tekniken är den främsta drivkraften bakom sociala förändringar. Ett sådant perspektiv kan leda till ett slags teknikdeterminism, där människor måste anpassa sig till de förändringar som den senaste tekniken ger upphov till. Men det är långt ifrån det verkliga förloppet. Ny teknik involverar ofta mycket stora valmöjligheter vad gäller vem som ska ta till sig den, hur den i praktiken ska användas och av vem, och vilka av alla tänkbara anpassningar som i praktiken ska tillåtas styra dess framtida utformning. Några exempel är uppfinningen av lasern, som ursprungligen sågs som "lösningen på ett ännu okänt problem", transistorns användning för att göra radioapparater bärbara, och den extremt sofistikerade kopplingen mellan informationsteknik och mjukvaruutveckling och användare. Sambandet mellan det sociala och det tekniska låter sig alltså bättre beskrivas som ömsesidigt beroende och varierande samarbets- eller utvecklingsprocesser. Men det betyder nu inte att

teknikens sociala utformning ska överlämnas åt marknaden. Tillgång till ny teknik och den kompetens som krävs för att använda den kan direkt påverka och förstärka existerande ojämlikheter eller skapa nya, som till exempel den ”digitala klyfta” som riskerar att ytterligare splittra ett redan fragmenterat samhälle. Samtidigt som innovation har blivit ett hett eftertraktat politiskt mål har politikerna ofta bortsett från de positiva eller eventuellt negativa konsekvenserna för olika samhällsgrupper.

Teknikhistoriker har reagerat på den reservationslöst positiva inställningen till de senaste tekniska innovationerna. De påminner om att varje epok brukar övertyga sig själv om att ”det är annorlunda den här gången” och varför den senaste uppfinningen är mer revolutionerande än alla tidigare. Som en motbild till dagens teknikhajp och en ofta naiv futurism påpekar de att mycket gammal teknik fortfarande används (Edgerton 2006). De flesta uppfinningar är i själva verket en framgångsrik blandning av gamla och nya idéer och apparater.

Det är därför viktigt att hålla dessa saker i minnet när man försöker analysera hur teknik påverkar samhället och sociala framsteg. Innovationer och framsteg kan ta olika riktningar, och det förekommer i regel parallella uppfinningar. Vilken riktning vi ska ge dem är ett samhällspolitiskt beslut som ofta genomsyras av tillfälligheter vars fullständiga konsekvenser är närmast oförutsägbara.

Ett inslag i diagnosen av vår tids sjukdom är alltså att de kollektiva stödmekanismerna misslyckats med att anpassa sig tillräckligt snabbt till de förändrade omständigheterna. Strukturer som var adekvata under efterkrigstidens rekordår – där tekniken ledde till nya jobb och arbetslöshet var ett tillfälligt cykliskt fenomen – är inte längre funktionella eftersom hela arbetsmarknaden förändrats i grunden. Av diagnosen följer att vi behöver ett mer generellt socialt skyddsnät om det sociala framsteget ska bestå årtiondena som kommer. Det blir en prövning för vår kollektiva förmåga att som samhälle nå ett samförstånd om att utforma sådana mekanismer.

I synnerhet omfördelningen av marknadsinkomster är – vilket ska diskuteras i kapitel 7 – bara *en* möjlig reaktion, och kanske inte den mest effektiva. Ett viktigare mål för fortsatta sociala framsteg är att hantera problematiken på ett tidigare stadium, före en eventuell omfördelning, och skapa förutsättningar för att marknadsinkomsterna är rättvisa från första början. Kollektiv handling för att säkra jämlik utbildning och hälsa är viktigt och ofta diskuterat. Men en aspekt som långt mer sällan tas upp är kollektiv handling direkt inriktad på att hantera tekniktrenden, istället för att ta den som något givet som samhället måste svara på genom kollektiv omfördelning. Tony Atkinson (2015, s 302) kom med det radikala förslaget att ”den tekniska utvecklingens inriktning ska göras till entydigt föremål för

politiska beslut, och sådan innovation uppmuntras som gör arbetstagare mer anställningsbara och betonar den mänskliga sidan av tjänstestrukturer". Att teknisk innovation kan påverkas av politik är i sig ingen kontroversiell tanke. Det är välkänt att marknader kan underinvestera i teknisk utveckling eftersom fördelarna får stor spridning samtidigt som innovatören ensam står för kostnaderna. Det är även välkänt att regeringar och stater spelade en central roll i internets framväxt, som ursprungligen var militär teknik. Men det är mindre vedertaget att staten med samma logik kan investera i forskning och utveckling för att främja socialt lämplig arbetskraftsanvändande teknik. Frågan om teknik skär dessutom tvärs igenom alla regeringsdepartement, inte bara dem som sköter industri och utbildning:

"Det räcker inte att säga att ökande ojämlikhet beror på teknologiska krafter bortom vår kontroll. Staten kan påverka vilken väg vi tar. Dessutom är det regeringsdepartement som i typfallet inte förknippas med frågor om social rättvisa som utövar detta inflytande. En regering som vill minska ojämlikheten måste engagera alla departement." (Atkinson, 2015, s 119)

Samma sak gäller för globaliseringen. Det sätt på vilket handelstullar har sänkts utan hänsyn till småproducenter i utvecklingsländer; utländska direktinvesteringar främjats och skyddats av mekanismer för konfliktlösning som gynnar transnationella företag; eller kapitalkonton liberaliserats utan tanke på oberäknliga kapitalrörelser, har format globaliseringen och det är fullt möjligt att skriva om regelverken med mer socialt medvetna mål i åtanke.²

I juni 1955 skrev John von Neumann en kort artikel som hette "Can we survive technology?" (Kan vi överleva tekniken?) där han ställde några grundläggande frågor om samhällskonsekvenserna av de mest radikala tekniska framstegen på hans tid – atombomben och kärnkraften. von Neumann är den berömda matematikern som skapade vad som i praktiken är världens första fungerande dator, den så kallade ENIAC, på Institute for Advanced Studies vid University of Pennsylvania. Föga förvånande betraktade han teknik som direkt eller indirekt konstruktiv och nyttig. Men samtidigt uppmärksammar han, i en överraskande koppling mellan teknik och globalisering, ökad instabilitet som en konsekvens.

Enligt von Neumann expanderar tekniken geografiskt när den utvecklas. Den tidigare industriella revolutionen bestod framför allt av att mer och billigare energi gjordes tillgänglig; mer och enklare kontroll av människors handlingar och reaktioner; och mer och snabbare kommunikation. Var och en av dessa tre förändringar höjde effektiviteten hos de båda andra, och snabbade på storskalig verksamhet: industri, handel, politik och migration. Men teknikaccelerationen stötte på en gräns, eftersom de flesta tidsskalor

2. Se IPSP (2018, kapitel 11 och 12) för en analys av hur globaliseringen formats av internationella organisationer, nationell politik och internationella arrangemang.

bestäms av människans reaktionstid, vanor och andra faktorer. Resultatet av teknikaccelerationen blev därför att göra de politiska, organisatoriska, ekonomiska och kulturella enheterna större till sin omfattning och utvidga deras geografiska räckvidd. Enlig von Neumann kommer utvecklingen mot storskaligare verksamheter och deras expansion i rummet till en naturlig gräns – nämligen jordens storlek. Begränsningen leder till en instabilitet som på hans tid var mest påtaglig i den militära sfären, där två supermakter stod mot varandra med varsin destruktiv kärnvapenarsenal.

Så här i efterhand är det intressant att notera att en av datoriseringens och digitaliseringens pionjärer inte förutsåg konsekvenserna av den tekniska utveckling som blev resultatet av den allmänna och decentraliserade spridningen av datorer. Istället för att bara göra samma uträkningar på mindre tid utför elektroniska maskiner idag uppgifter som överstiger människans förmåga och kringgår därmed människans fysiska begränsningar. Kommunikation har blivit ögonblicklig och möjliggör internet och cyberfragmentering, automatisk värdepappershandel, satellitkommunikation och en rad andra samtidiga interaktioner. En värld har alltså skapats där tiden komprimerats, samtidigt som den rumsliga räckvidden expanderat på ett tidigare otänkbart sätt.

Frågorna som John von Neumann ställer har inte förlorat sin relevans, men idag är frågan snarare: "Hur överlever vi *med* tekniken i en globaliserad värld?" Vi kan varken föreställa oss en värld utan teknik eller återvända till en förgången utopisk nationell suveränitet som aldrig ens existerat, oavsett de uppenbara tendenserna till isolationism och nationalism. Vad som förändrats dramatiskt sedan 1950-talets mitt är den samtidiga expansion av oöverträffade vetenskapligt-tekniska framsteg som idag omfattar hela vår jord. Teknik och globalisering har blivit den samtida samhällsutvecklingens Janusansikte.

Men von Neumann insåg att teknik och globalisering inte bara ger fördelar, utan även har en inneboende instabilitet. Kärnvapenkatastrofens ögonblickliga domedag har gjort en överraskande återkomst där USA:s och Nordkoreas presidenter bröstar upp sig med sina robotar samtidigt som stormakternas rustningskostnader skenar iväg. Ytterligare begränsningar, risker och instabiliteter dyker hela tiden upp. Paradoxalt nog gör samma teknik som bokstavligen omsluter hela jorden och till och med gör delar av universum synliga från vår lilla planet oss även mer medvetna om ändligheten hos den jord vi bebor och hur sårbar den är för människans ingrepp. Globala frågor slåss om en plats på den politiska agendan – från klimatförändringar till fortsatta migrationsflöden, från intrikata finansiella samband som riskerar att utlösa kriser till FN:s mål för hållbar utveckling. På olika sätt är de förknippade med den teknik som formar vår vardag och

förbinder oss med varandra världen över. Utan erforderligt stöd från gammal och ny teknik kan vi knappast hantera de enorma utmaningar som en ännu växande världsbefolkning står inför – som till exempel livsmedelstrygghet, tillgång till vatten, klimatförändringar, och hållbar förvaltning av begränsade naturresurser och tillgångar. Sociala framsteg på global och lokal nivå är kraftigt beroende av uppfinningsförmåga, politisk vilja och robusta institutioner som kan hantera utmaningarna i tid. Det betyder även att vi måste inse att de tidsskalor som gäller för komplexa system skiljer sig från den kortsiktighet som genomsyrar så mycket av vårt ekonomiska och politiska liv.

Två berättelser om ojämlikhet

De senaste årens framväxt av populism och nationalism i många västländer, den brittiska folkomröstningen om ett EU-utträde och turbulensen efter presidentvalet i USA har lett till att "globaliseringens förlorare" eller de som påstår sig föra deras talan gått till attack mot eliterna. "Förlorarna" är segment av befolkningen vars subjektiva känsla av att ha lämnats på efterkälken objektivt bekräftas av att bland annat deras levnadsstandard, utbildningsnivå, hälsa och andra indikatorer försämrats i jämförelse med befolkningen i övrigt. Men redan innan vissa av de mest skriande orättvisorna hamnade i strålkastarljuset var genomslaget för Thomas Pikettys bok *Kapitalet i tjugoförsta århundradet* ett tydligt tecken på en mer allmän medvetenhet om växande sociala skillnader.

Men om globaliseringen alltså blivit måltavla för nationalistisk och populistisk mobilisering i många länder så gäller detta i mycket mindre grad för tekniken, trots att de flesta människor vet att den kan vara mycket skadligare för arbetsmarknaden. En orsak till detta är att globaliseringen kopplats till migration och den påstådda outsourcingen av jobb till utvecklingsländer. Det har därför varit lätt att piska upp invandringsfientliga stämningar och mobilisera dem som känner sig bortglömda till stöd för åternationalisering och stängda gränser.

Den här globaliseringsfientliga berättelsen stärks av de fenomenala och snabba framgångarna för en del utvecklingsländer på senare år, framför allt i Sydostasien, där det idag finns en växande medelklass som är välutbildad och välmående. Detta står i skarp kontrast till fenomenet med en krympande medelklass i många rika länder. Där medelklassen ger vika noterar vi att skillnaderna mellan rika och fattiga växer. Ett sådant strukturellt skifte åtföljs ofta av försvagade institutioner och minskad tillit, vilket vållar ytterligare legitimitetsproblem. I slutänden leder de med varandra förbundna processerna till en polarisering av samhället, med medborgare som

misstror de institutioner som ska skydda dem och garantera social rättvisa. Den eroderade tilliten till institutionerna har smittoeffekter och misstron sprider sig också mellan medborgare och olika politiska, sociala eller etniska grupper. Utgångspunkten för berättelsen är att globaliseringen får skulden för de växande klyftorna, antingen genom att ett ärorikt nationellt förflutet åkallas eller genom att "folket" tilldelas rollen av offer som marginaliserats av svaga eller korrumperade ledare eller av främmande ekonomiska krafter som gynnar den rika och kosmopolitiska eliten.

I det här scenariot spelar den tekniska utvecklingen som mest en indirekt roll, eftersom den anses främja globalisering genom ökade transporter, handel och kommunikationer. Teknikens direkta roll i att minska behovet av arbetskraft ingår inte i bilden. Lösningarna som berättelsen erbjuder är ytterst förenklade och i huvudsak tillbakablickande: det som funkade i ett (påhittat) förflutet som sägs präglad av nationell suveränitet förutsätts också fungera i framtiden – helt oavsett de enorma förändringar som ägt rum sedan dess.

Men det finns också en annan berättelse med stort genomslag hos allmänheten. Även den utgår ifrån det förflutna, men på ett annat sätt. Här hämtas bevisen från det historiska faktumet att bygget av den europeiska välfärdsstaten var ett övertygande och omvälvande svar på de negativa konsekvenser och den sociala misär som förorsakades av den industriella revolutionen och de radikala förändringar som orsakades av den tekniska utveckling som möjliggjorde mekanisering. Sedan dess – lyder argumentet – har olika former av social trygghet som involverar välfärdsstaten och facket visat att det är möjligt att mildra de oönskade bieffekterna av teknisk utveckling och frihandel. Med inspiration från i synnerhet den socialdemokratiska modellen presenteras därför en mix av flexibel arbetsrätt, socialt skydd och social trygghet som nödvändig idag, liksom en innovationsvänlig regering som är beredd att investera i grundforskning utan att blunda för att ny teknik kräver både lagstiftning och förebyggande åtgärder, och som inte bara vill reglera utan dessutom kan skapa nya marknader (Mazzucato 2013). I den här berättelsen är det framför allt "nyliberalismen" och avregleringsvågen sedan 1980-talet som får skulden för att de sociala skillnaderna tillåts växa. Här är det politiska åtgärder som kan och ska korrigera marknadens misslyckanden och regeringens ansvar och förmåga att "ta vårt öde i sina händer" som betonas – bara den politiska viljan finns. Globaliseringen är ett erkänt faktum, men man säger sig kunna hantera den om till exempel tillräckliga åtgärder för att skydda befintliga sociala och miljömässiga normer tas med i globala handelsavtal.

I det här scenariot vidkänns de teknologiska förändringarna mer direkt vid sidan av globaliseringens effekter. Berättelsen bygger på tanken att efterkrigstidens välfärdspolitik aldrig borde ha övergetts och kan

återupplivas, med lämpliga justeringar. Som vi ska se i kapitel 7 är berättelsen lite grov när det gäller vad som hänt, för många länder i Europa har behållit det mesta av sin välfärdspolitik och har lyckats begränsa ojämlikhetens frammarsch i viss mån – men inte medelklassens växande känsla av osäkerhet och destabiliseringen av demokratisk politik. Återigen är det alltså inte uppenbart att de samtida utmaningarna kan hanteras genom en återgång till en tidigare periods lösningar.

Berättelser bygger på och talar till sociala och tekniska imaginärer. Imaginärer är individuella och kollektiva idéer och förväntningar om det förflutna, nuet och framtiden. De får makt över oss genom att delas och genom ett löst flödande, flyktigt innehåll som ändå formar våra förväntningar och, i slutändan, vårt beteende. Imaginärer åtföljer introduktionen av ny teknik, ofta i utopiska och dystopiska versioner som två sidor av samma mynt, och projicerar hopp och rädslor på en osäker framtid. För att ta endast ett exempel: när internet introducerades – en innovation som var varken planerad eller förutsagd – välkomnades den som en frigörande teknik som bar på ett löfte om att kunna bli en stark utjämnare. Ingen kunde förutse att den idag har kidnappats av de bubblor människor lever i, av falska nyheter och lovprisandet av hatbrott. Cyberrymden har blivit fragmenterad och förstärker polariseringen i dagens samhälle.

I vår postkommunistiska tid tenderar framtidsvisioner generellt att fokusera på tekniktrender och vara ganska svaga som sociala visioner. Det är enklare att se världen genom en tekniklins – god eller dålig – än att föreställa sig vilket slags samhälle vi vill leva i. Det är också lätt att blunda för de många sambanden mellan samhällets sociala och tekniska beståndsdelar. Men komplexiteten hos ett socialt system uppstår ur delarnas samverkan, vilket leder till framväxten av nya egenskaper som inte kan förutsägas. Det är vår boks ambition att ge läsaren byggestenarna för en vision om samhällets framtid.

Härnäst: från tanke till handling

Vår korta undersökning av tvillingfenomenen globalisering och teknik och hur de påverkar den växande ojämlikheten har gett oss följande insikter. För det första: det är en extrem skillnad mellan effekterna av globaliseringen och tekniken i rika västerländska länder och utvecklingsländer, i synnerhet i Sydostasien, vilket pekar på att svarsreaktioner måste anpassas lokalt.

För det andra: varken teknik eller globalisering är externa krafter som tvingar sig på samhällen och som de antingen måste ge vika för eller helt enkelt avstå ifrån. Teknik är snarare något som uppstår och utvecklas tillsammans med samhället, och globaliseringen har många former som är öppna för politiska beslut. Teknikhistoriker har ofta visat att det inte finns

någon teknisk determinism, även om vissa ekonomiska, sociala, kulturella och finansiella förhållanden är mer gynnsamma för tekniska uppfinningar och innovationer. Istället kan ursprungliga och ofta tillfälliga förhållanden ha en avgörande roll för hur tekniken utvecklas med tiden. Inte heller gör idéer och innovationer halt vid nationsgränser: floden vet inte sin källa.

För det tredje: bland de större trender som kan urskiljas noterar vi den ökade betydelsen av information (d v s kunskap och teknik som förkroppsligad kunskap) och kapital (d v s de globala finansflödena, utländska direktinvesteringar och finansmarknadernas globala sammankoppling). Det väcker viktiga frågor om möjligheten att reglera globaliseringens ekonomiska sida och hur den kan användas på ett bra sätt.

För det fjärde: en del av de senaste tekniska framstegen har en stark koppling till användningen av stordata, algoritmer, djupinlärning och maskininlärning. Även om detta leder till många olösta frågor – till exempel framtiden för arbete, personlig integritet och övervakning – är det än en gång inga yttre krafter som verkar här. Algoritmer tillverkas ju av människor. Utvecklingen på dessa områden innebär stora utmaningar för lagstiftningen kring äganderätt av data, integritet och de vidare konsekvenserna för säkerhet, utbildning, arbete, hälsa, och för hur vi stoppar framväxten av en digital klyfta både inom länder och i världen som helhet.

För det femte: en av de största riskerna och ett hinder på vägen mot ett mer jämlikt samhälle är medborgarnas förlorade tilltro till sina institutioner, vilket leder till en polarisering av samhället som förvärrar institutionernas legitimitetsproblem ytterligare och gör det ännu svårare för dem att representera och arbeta för alla medborgare. Den instabiliteten är åtminstone indirekt kopplad till teknik och globalisering, eftersom det är de högtbildade och kosmopolitiska eliterna som lätt rör sig över nationsgränserna för jobb, vardagsliv och nöje och som väckt tillräckligt agg för att ge näring åt ett populistiskt bakslag och förbereda en misstänksam befolkning för auktoritärt styre. Till och med tanken på meritokrati har kritiserats. Utbildning är nyckeln till individuella framgångar, jobb och inkomster och man har kunnat visa hur den meritokratiska klassen uppfunnit olika knep för att utestänga andra (Reeves 2017). Vi måste tänka om kring inkludering och integration och hitta fram till politiska åtgärder som minimerar risken för ytterligare polarisering.

För det sjätte: på global nivå blir det viktigare än någonsin att svara med samförståndsbyggande mekanismer, utformningen av nya institutioner eller reformeringen av gamla, som Internationella valutafonden och Världsbanken.³ Positiva exempel är FN:s mål för hållbar utveckling och

3. För de internationella organisationernas centrala roll i hur globaliseringen hanteras se IPSP (2018, kapitel 11).

Parisavtalet om klimatförändringar (trots deras respektive brister). En del av de nya mekanismerna kan baseras på formuleringen av nya mål – till exempel från frihandel till rättvis handel – eller genom att större tonvikt läggs på styrd innovation, till exempel grön tillväxt.

Mer än någonsin står vi inför en mångfald av förväntningar från människor runt hela jorden, med deras olika föreställningar om framtiden. De historiska fallen pekar på ett stort antal valsituationer och tillfälligheter. Det är uppenbart att allt kunde ha varit annorlunda. Om framtiden bestäms av människans agerande så dämpas och begränsas detta emellertid av de oförutsedda konsekvenserna av människans handlingar och avsikter. Vi måste noga tänka igenom vad vi kan eller inte kan åstadkomma genom kollektiv handling och – i synnerhet – genom att ha rätt sorts institutioner på plats. De flesta av samtidens institutioner har hängt med rätt länge nu och många är utformade för att lösa problem i en annan tid än vår. Vi måste därför anta utmaningen och hitta på nya institutionella former som är adekvata för dagens och morgondagens problem.

Respektens och människovärdets expanderande cirkel

När vi pratar om framsteg och deras tillkortakommanden åberopar vi ofta konkreta empiriska bevis, hårda fakta och trender kopplade till materiella faktorer, som vi såg i de båda föregående kapitlen. Men värderingar, idéer och övertygelser är också viktiga fenomen som säger mycket om världen vi lever i och dess framtidsutsikter. Kultur är med andra ord lika centralt för att förstå samhället som ekonomi och teknik. Själva idén att samhället kan vara mer rättvist – att ytterligare sociala framsteg är möjliga – vilar på en objektiv granskning av befintliga förhållanden och på förhärskande värderingar om rättvisa och idéer om ett bättre samhällsliv. Begreppet kultur används här ”i bred mening, inte i betydelsen ’konst’ eller så kallad ’finkultur’ eller ’populärkultur’, utan för att hänvisa till kultur i antropologisk bemärkelse i form av de vardagliga sociala normer, idéer och identiteter som fastställer meningsfullheten i individers och samhällens sociala samspel” (IPSP 2018, kapitel 15). Kultur är det som ger oss ett ramverk för att förstå och skapa mening i vår omvärld, och som strukturerar våra förväntningar om framtiden.

Även om världen fortfarande präglas av ojämlikhet och orättvisor är det idag tydligt att jämlikhet har blivit en viktig social värdering. Tanken att vi alla är värda lika mycket betraktas i samhället som legitimt, något positivt. Men att definiera exakt vad som menas med jämlikhet är inte okontroversiellt och ger bränsle till filosofiska, ekonomiska och politiska konflikter. I efterhand kan vi ändå utan tvekan konstatera att respekten för vår nästa har vuxit och att det bredare erkännandet av allas människovärde pekar på ytterligare framsteg i den riktningen.

Mycket tyder på att det görs landvinningar på den mänskliga samlevnadens område i och med de förändringar som äger rum i hur vi ser på rättigheter, värde och val av livsstil, samt i hur vi värderar mångfald

och annorlundaskap. För att fullständigt förklara de här och många andra pågående åsiktsförändringar måste vi titta på kulturella processer ur ett historiskt perspektiv. Vi tenderar att tänka på kultur som något lika beständigt som ett födelsemärke. Värderingar, uppfattningar, världsbilder är verkligen roten till långlivade egenskaper som präglar kollektiv. Men ur ett historiskt perspektiv är det uppenbart att mycket har förändrats i hur vi människor betraktar världen. Faktum är att det som utmärker kultur är dess unika blandning av förändring och kontinuitet. En kort historisk avstickare kan kanske framstå som att avleda uppmärksamheten från kritiska samtidsproblem – men i själva verket kan den bidra till att förklara kulturens betydelse i våra liv.

Vad har vi för skäl att våga hoppas på att vi faktiskt kan göra samhället bättre? För att besvara den frågan är det viktigt att se bakåt och få ett historiskt perspektiv på våra samtidsutmaningar. Det är praktiskt att titta på det förflutna för att förstå hur vår samhällsbild har förändrats, vilka de positiva konsekvenserna av en förändrad världsåskådning är, vilka gränser och motsägelser vi står inför, och – än viktigare: vad som kan göras för att bana väg för ytterligare framsteg på samlevnadens område.

Betänk till exempel att européer tidigare betraktat sig själva som tillhörande rigida kategorier som skilde mellan överklass och underklass. Den allmänna meningen var att de båda samhällsskikten var väsentligt olika och att det alltså inte var möjligt att förändra deras ställning i samhällshierarkin. Tjänstefolkets söner och döttrar skulle förbli tjänstefolk – och adelns barn skulle alltid vara adel, oavsett vad de gjorde eller inte gjorde. Så tänker vi naturligtvis inte i dagens samhälle. Även om föräldrarnas sociala situation verkligen har stor betydelse för ens livsutsikter kan människor göra klassresor både uppåt och nedåt som en konsekvens av den egna prestationen och tillfälliga omständigheter. Rörelsen bort från tron på ”naturliga” olikheter mot en tro på jämlikhet mellan människor är en djupgående kulturell förändring, med verkningar som ännu pågår.

Eftersom vi alltså kan lära oss något av historien ska vi nu se närmare på tre pågående förändringar i vår världsbild. Förändringarna rör idéer om samspelet med naturen, om de grundläggande resurser vi räknar med för att organisera samhällslivet, och om hur vi ser på förhållandet mellan jämlikhet och olikhet. En snabb undersökning av sådana förändringar är viktig för att belysa kulturens dynamiska väsen, något vi ofta underskattar. Lika viktigt är dock det faktum att var och en av de tre processerna visserligen berör olika områden men trots det påverkar de båda övriga. Som vi ska försöka visa på de kommande sidorna pekar de tillsammans på en vidgning av den cirkel av solidaritet och respekt som knyter ihop människor med varandra, samtidigt som vi klargör att de framsteg som åstadkommit blev och blir möjliga tack

vare människors aktiva engagemang. Det finns ingen blind historisk kraft som garanterar en bättre framtid, och människans reaktioner och initiativ kan verkligen också hindra ett bättre samhällsliv. Valen vi gör banar väg för samhällets framtid.

Vår ändrade syn på naturen

Dagens ökande intresse för naturskydd pekar på en omvälvande förändring, på samma sätt som den moderna epokens födelse markerades av en ny föreställning om samspelet mellan naturen och människan. Ett av de främsta tecknen på modernitet var utbredningen av den (då nya) idén att det istället för att söka skydd från naturens oberäknliga raseriutbrott var önskvärt och möjligt att behärska naturen. Tilliten till förnuftet och tron på den nästan absoluta makten hos tekniska uppfinningar förändrade världsåskådningen fullständigt. Tanken att det var möjligt att behärska naturkrafter med teknikens resurser var närbesläktad med idén att ständiga materiella förbättringar var en normal process. Istället för tron på de oberäknliga utbrotten av fattigdom och rikedom – där pendeln slår åt ena eller andra hållet beroende på naturens eller gudarnas nycker – tog en ny tro gestalt i den allmänt vedertagna tanken att framsteg eller utveckling är historiens normala förlopp, medan ekonomisk nedgång eller stagnation är avvikelser eller förvrängningar som måste korrigeras genom god användning av vetenskap, teknik och politiska beslut.

Den förändringen i världsåskådning – från en naturstyrd värld till en värld där naturen kan kontrolleras och tämjas för att tjäna människan – ligger till grund för den utvecklingsideologi som än idag råder i världen. Men gradvis rör vi oss idag mot en växande medvetenhet om att vi snarare borde vårda naturen än kuva den. Oron för att resurser ska sina är tillsammans med jakten på hållbar tillväxt kärnan i den förändring i betraktelsesätt som nu pågår, en växande insikt att vi måste ta hand om hönan som värper guldäggen om vi vill ha fortsatt materiell tillväxt.

Den ekologiska sensibilitet som idag tar form är antagligen en lika djupgående kulturell förändring som tron på ständig ekonomisk utveckling var i modernitetens barndom. Den fulla innebörden av det nya sättet att se på naturresurser är fortfarande oklar. Idén att kontinuerlig utveckling eller tillväxt inte handlar om att kolonisera naturen utan snarare om att bevara den är en verklig revolution. Ett nytänkande som av nödvändighet kommer att ha stora konsekvenser för dagens och framtidens generationer. Miljöhänsyn och naturskydd (figur 3.1) är idag frågor som många brinner för med nästan religiös glöd. Men som andra lika omvälvande kulturella förändringar är det blandningen av idealism och pragmatism som driver

utvecklingen framåt. Det blir alltmer uppenbart att vi måste samarbeta för att göra vår gemensamma framtid möjlig, och att vi måste ta itu med rättviseproblem mellan och inom generationer. Även om de största utsläppsländerna fortsätter att åka snålskjuts på andra och vägrar dela på kostnaderna för naturskydd så ökar medvetenheten om vårt ömsesidiga beroende i takt med medvetenheten om vårt globala öde.

Figur 3.1: Skyddade områden i världen (i km²)

Källa: Världsdatan om skyddade områden (WDPA). Urval: Alla länder.

En intressant illustration av det här kulturella skiftet är vår syn på djur. Den ideologiska striden mellan djurrättsaktivister och deras motståndare har rasat i århundraden. Aristoteles och Descartes ansåg att djur saknade förnuft och trosuppfattningar. Pythagoras och Bentham påpekade det godtyckliga i att skilja mellan olika sorters varelser med känslor. Religiösa traditioner har också sett olika på saken: östliga traditioner (inklusive islam) intog tidigt en generös ståndpunkt mot djur, medan kristna doktriner uppvisat stor mångfald ända fram till idag – och hanteringen av djur i påven Franciskus lovprisade encyklika *Laudato Si* avviker inte från den traditionella antropocentriska romersk-katolska synen. Även om vi saknar långsiktiga data om attityder till djur är utvecklingen av lagstiftning världen över där djur garanteras ett växande skydd mot vanskötsel ett tecken på att det pågår en kulturell förändring i djurrättsaktivisternas riktning. En Gallupundersökning i USA 2015 visar att ca en tredjedel av befolkningen (upp från en fjärdedel 2008) anser att ”djur bör ha exakt samma rättighet som människor att stå fria från skada och exploatering”. Särskilt intressant är att 42 procent av alla kvinnor instämmer i påståendet.¹

1. Se <http://news.gallup.com/poll/183275/say-animals-rights-people.aspx>.

Stat, marknad och civilsamhälle

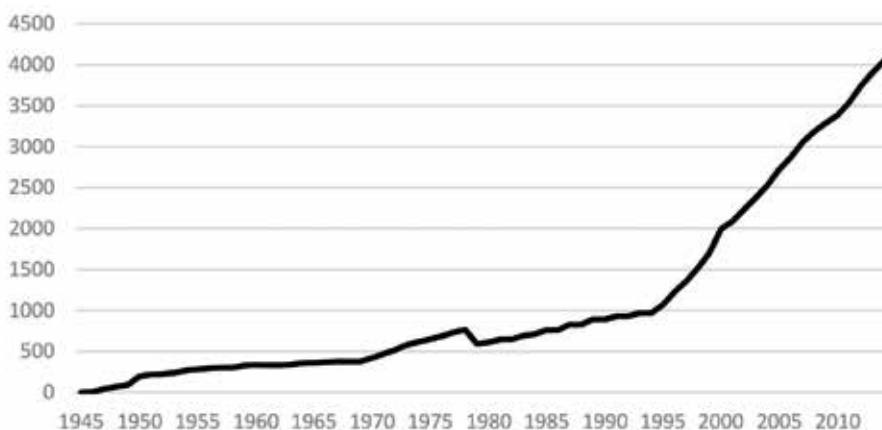
Den andra av de kulturella förändringsprocesser som vi nämnde ovan är synlig på många håll världen över, men dess fulla omfattning och innebörd är alltså betydligt mindre märkbar. Den handlar om att samhället självt inkluderas som källan till en konkret resurs för social organisering. Fram till de senaste årtiondena brukade människor hänvisa till staten och marknaden som de två grundtyperna av resurser som samhällen räknar med för att organisera sig. Länder klassificerades ofta enligt olika kombinationer av statlig makt och marknadsintressen. Solidaritet betraktades underförstått som en självklar ingrediens i båda: i staten genom känslan av nationstillhörighet, i marknaden genom faktiska eller virtuella kontrakt mellan säljare och köpare.

Därmed inte sagt att solidaritetstanken saknades i offentligheten tidigare. Låt oss till exempel påminna oss att upprättandet av välfärdssystem var befryndad med idén om nationell solidaritet. Detsamma kan sägas om det ideologiska berättigandet av korporativistiska regimer som också lekte med idén om en solidarisk samhällskropp som grundförutsättningen för harmoniska samhällen. I båda fallen uppfattades emellertid solidaritet som en komponent som skulle formars av olika kombinationer av marknadens och/eller statens resurser. Intresset för solidaritet som det sociala samförståndets bindemedel fick kritikerna att överge begreppet civilsamhälle, som enligt dem uttryckligen eller underförstått antog idealistiska hegelianska övertoner.

De senaste årtiondena har dock ordet civilsamhälle återuppstått i den offentliga debatten och det tyder på en väsentlig förändring. När 1900-talet gick mot sitt slut blev det allt vanligare att hänvisa till solidaritet som ett tredje slags resurs för social organisering. Medan solidaritet tidigare påträffades i gemensamma marknadsintressen (förkroppsligade i fack och arbetsgivarorganisationer) och i lojalitet till nationalstaten börjar solidaritet idag få en ny mening, vilket tyder på att den har karakteristiska egenskaper. Det finns tecken som tyder på att det sätt som samhället ser på sig själv och föreställer sig sina grundläggande organisationsformer snabbt förändras. Nya sociala rörelser och nya former av föreningar över hela skalan pekar på ett nytt bildspråk: uttryck som "tredje sektorn", "ideella sektorn", "icke-statliga organisationer", "sociala medier" blir allt mer relevanta för att förmedla den samhällsliga solidaritetens särställning gentemot stat och marknad.

På ett sätt är icke-statliga organisationer och en massa andra slags ideella organisationer inget nytt (figur 3.2). Olika former av frivilligorganisationer har funnits länge. Men de nya etiketterna för att beskriva dem svarar mot ett behov av att överföra ny mening till den repertoar av resurser människor

kan ta i anspråk för att uppfylla kollektiva behov. Betoningen av något som tydligt skiljer sig från stat och marknad är en signal om jakten på alternativa medel för att nå kollektiva mål. Tanken att samhället är källan till sina egna resurser introducerar en ny dimension som väsentligt ändrar vår upplevelse av möjligheten till social förändring. Det är inte så att samhället är en idealisk konstruktion vars intressen är i naturlig balans. Men introduktionen av ett nytt slags organisatorisk resurs i vår föreställning om samhällslivet antyder faktiskt att vi kan hitta innovativa sätt att lösa våra konflikter, där vi kombinerar tre principer och inte bara två. Det är rimligt att tänka sig att nya former av intresseyttringar och politiska grupperingar som uppstår inom ramarna för den här treenigheten kommer att ge ny mening åt politiken och bidra till att förnya demokratin.

Figur 3.2: Antal icke-statliga organisationer med rådgivande status i FN:s ekonomiska och sociala råd

Källa: <http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/NGOS/NGO-GRPH.HTM>.

Urväl: *Icke-statliga organisationer med rådgivande status i FN:s ekonomiska och sociala råd.*

Processer som tagits som tecken på kris i demokratin – till exempel nedgången i partiernas och fackföreningarnas medlemstal – kan faktiskt tyda på att de klassiska formerna för politisk delaktighet har blivit otillräckliga, ibland rentav inadekvata, när det gäller att samla och uttrycka mångfalden av intressen på den offentliga spelplanen. Vi kan se de nya sätt solidaritetsnätverken utvecklats på som ett komplement till de kanoniska demokratiska formerna för hur politik bedrivs, ett sätt som är mer lyhört för både lokala och transnationella intressen. Självklart måste de olika nya formerna för kollektiv mobilisering som vi stöter på idag testas. Och gemensamma satsningar på att utforska deras potential måste utvärderas

innan vi kan avgöra om de verkligen tillför något till de kollektiva försöken att institutionalisera mer demokratiska styrmekanismer, kanske rentav på global nivå.

Jämlikhet, ojämlikhet och olikhet

Den tredje och sista kulturella förändringsprocess vi här ska titta närmare på handlar om hur vi ser på jämlikhet och olikhet. Det är allmänt accepterat att tanken på jämlikhet är ett av modernitetens viktigaste kärnvärden. Föreställningen om naturliga olikheter som i förmodern tid utgjorde grunden för rigida samhällshierarkier gav vika för idén att motsatsen till jämlikhet är ojämlikhet, inte olikhet. För att göra en lång historia kort fanns inte ordet "ojämlikhet" innan idén om naturliga olikheter mellan överklass och underklass började ifrågasättas. Det revolutionära inkluderandet av "jämlikhet" i den franska revolutionens banderoll markerar framväxten av "ojämlikhet" som motsatsen till "jämlikhet". Ordet "ojämlikhet" som motpol till jämlikhet är alltså av relativt nytt datum och speglar ett annorlunda sätt att föreställa sig samhället.

Figur 3.3: Attityder till inkomstskillnader i världen

Källa: World Values Survey. Urval: Alla länder (varierande underlag).

Även om skillnader mellan människor inte upphört att användas för att berättiga många former av socialt utanförskap har deras synliga uttryck dolts under det moderna medborgarskapsbegreppets tunna fernissa, enligt vilket alla som bor inom en nationalstats gränser är jämlika. Den nya ideologin var att alla som tillhörde samma politiska gemenskap nu hade

samma rättigheter, beviljade av en stat som de var skyldiga vissa plikter och måste visa lojalitet. Den skiftande synen på ojämlikhet speglar denna långvariga trend (figur 3.3).

Så djupt rotade sig idén om nationalstaten som en sammansmältning av solidaritet och statsmakt att vi ofta än idag ser den som den mest naturliga samhällsformen: vi pratar om det amerikanska samhället, det brasilianska samhället och så vidare som om samhällstillhörighet faktiskt avgörs av nationalstaters gränser. De senaste årtiondena – när globalismen som gemensam idé och empirisk verklighet börjat utmana nationalstatens grundprinciper – har dock vissa av dessa tidigare självklara anspråk ersatts av nya världsbilder. Själva framväxten av solidaritet som en social resurs klart avgränsad från stat och marknad – vilket diskuterades i avsnittet ovan – är en del av den kulturella förändringen i vår syn på samhället.

Det medborgarskapsbegrepp som framträdde inom den västerländska nationalstatens ramar var i praktiken mest av allt en kulturell ommärkning av gamla ingredienser. Stater och nationer var gamla teman: stater syftade på härskarna och nationer på grupper av människor som förenades av etnicitet, tro, språk och eventuellt andra identitetskriterier. Sammansmältningen av de bägge i nationalstatsformeln var en kulturell produkt som gjorde att identifieringen med nationen och godkännandet av statens överhöghet upplevdes som en och samma sak. Att tillhöra ett territorium och ge legitimitet åt den stat som härskar över det blev två sidor av medborgarskapets mynt. Individernas jämlikhet var medborgarnas jämlikhet. Individernas lojalitet till nationen var gemensam och de omfattades alla av statens lagar.

Att olikheter mellan individer (beträffande kön, inkomst, etnicitet etc) faktiskt fortsatte att exkludera många doldes under den framgångsrika ideologiska fusionen av nation och stat. Längre visade sig den moderna medborgarskapsmodellen – utformad som ett slags uråldrig kollektiv identitet, tilldelad genom medlemskap i den nationella gemenskapen – klara av att gradvis utvidga både omfattningen av de rättigheter som ingick och antalet människor som omfattades av dem. Den franska revolutionens deklaration om människans och medborgarens rättigheter ledde så småningom fram till FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna 1948. Självklart måste vi i många fall fortfarande se till att säkra de konkreta rättigheterna för kvinnor och många minoriteter. Den kritik som från vissa håll riktats mot deklarationen om de mänskliga rättigheterna väcker relevanta frågor. Kritiken av deklarationens västerländska partiskhet kastar en skugga över dess förmenta allmängiltighet. Hur berättigad den kritiken än är så har anspråket på allmängiltighet ändå spelat en strategisk roll och gjort det möjligt att argumentera för att ge en djupare mening åt jämlikhet och bredda solidaritetens omfattning.

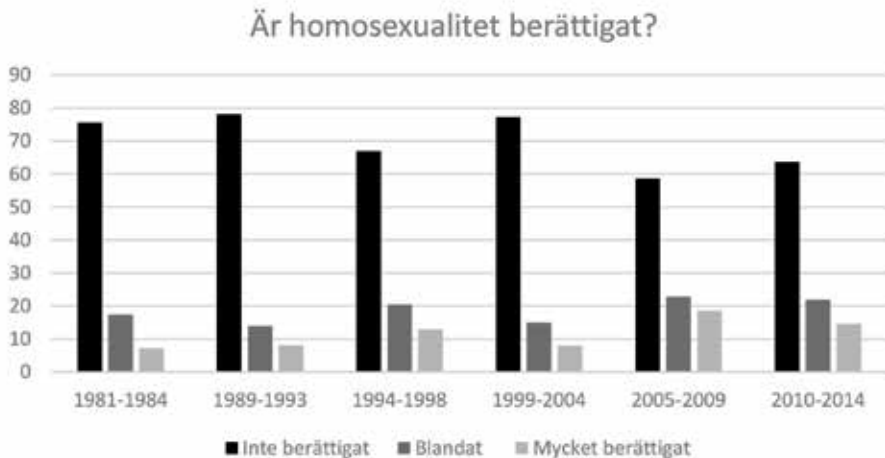
En avgörande faktor i utvecklingen av normer och samhällssyn har varit urbaniseringen, som kommer att fortsätta de kommande årtiondena, inte minst i utvecklingsländer. Till skillnad från landsbygden – och trots olika slags rumslig segregation – finns det många platser i städer där människor från alla samhällsskikt möts och måste konfrontera sin olikhet och ojämlikhet. Stadsrummet är scenen för en konstant tävling om att ta plats och bli sedd. Stadslivets utveckling har därför bidragit till framväxten av den nya synen på samhällslivet som en värld av ojämlikheter snarare än enbart funktionella komplement – men det har även gjort ojämlikheten mer färgstark och mindre godtagbar. Städerna innehåller den största blandningen av sociala problem, men är dessutom strategiska platser för att hantera sådana problem. Det är i stadsrummet som samspelet mellan annorlunda världar – sociala, politiska, kulturella – blir del av vardagslivet. Strävandet efter social rättvisa är alltså i mångt och mycket strävandet efter den rättvisa staden (IPSP 2018, kapitel 5).

Det har naturligtvis gjorts framsteg. Respekt har skapats för en mångfald livsstilar, många (men långt ifrån alla) patriarkala påbud har avskaffats, familjer uppvisar större mångfald,² och sociala identiteter blir mer flytande i takt med att de blir mer självständiga. Långsamt och med början på 1960-talet har individuella olikheter gradvis åter hamnat i förgrunden – fast inte längre för att berättiga rigida sociala hierarkier utan snarare för att motivera krav på jämlikhet, erkännande och respekt. Det är en kulturell förändringsprocess som har bekräftat den progressiva tanken att jämlikhet och olikhet inte står i motsats till varandra utan istället är kompatibla positiva värden – som tillsammans kan ge moraliskt berättigande åt en växande social inkludering. Sekulära orättvisor har i olika sammanhang blivit föremål för konkreta politiska åtgärder som syftat till att undertrycka djuprotade fördomar om ras, kön och sexuell läggning (figur 3.4). Vi kan till exempel notera att införandet av positiv särbehandling, exempelvis kvoter för svarta studenter på offentliga universitet i Brasilien – där traditionellt höga nivåer av befolkningsblandning gav sken av en färgblind demokrati, trots att svarta så uppenbart exkluderades – pekar på en betydande kulturell förändring. Kollektiv mobilisering har dessutom varit avgörande inte bara för att ge legitimitet åt positiv särbehandling utan också för att stärka en svart identitet vilket, i sin tur bidrar till en mobilisering av strategier för avstigmatisering. Både politiska initiativ och kollektiv mobilisering har medverkat till en omtolkning av idén om en rasdemokrati, som nu är ett omhuldat och eftersträvat ideal och inte bara en myt som åberopas för att ojämlikheten ska få fortsätta.³

2. Se i synnerhet IPSP (2018, kapitel 17).

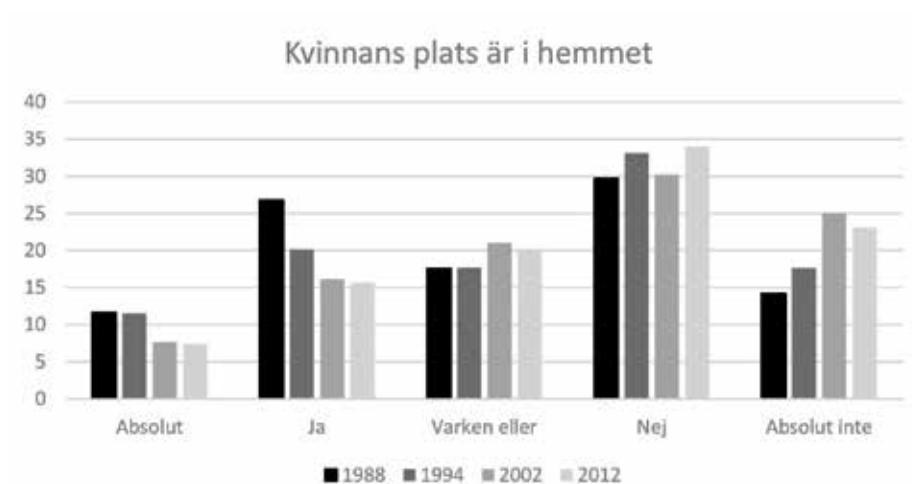
3. Om positiv särbehandling i Brasilien se Francis och Tannuri-Pianto (2013) samt Telles (2004).

Vad gäller kön och genus så finns det massor av bevis för en växande medvetenhet om att olikheter uttryckligen måste uppmärksammas om vi vill främja jämlikhet. Vi kan till exempel notera att jämställdhetspolitiken idag institutionaliserats i många länder och väsentligt bidrar till att minska underskottet av kvinnor i forskning, teknik och politik, som i det förflutna betraktats som männens naturliga domäner. Mycket återstår att göra på jämställdhetens område, och kvinnor är fortfarande svårt drabbade av inte bara ojämlikhet utan också könsrelaterat våld. Men även här händer det saker (figur 3.5). Den senaste protestvågen på sociala medier om sexuella trakasserier – som började med Weinstein-affären i USA och har spritt sig till många länder – speglar de framsteg som gjorts inom lagstiftningen i asiatiska länder rörande våldtäkter och hedersmord, eller de utvidgade rättigheterna för kvinnorna i Mellanöstern och Nordafrika.

Figur 3.4: Attityder till homosexualitet

Källa: World Values Survey. Urval: Alla länder (varierande underlag).

Figur 3.5: Attityder till könsroller

Källa: ISSP, Family and Changing Gender Role.

Urval: Österrike, Tyskland, Storbritannien, Ungern, Irland, Nederländerna, USA.

En titt in i framtiden

Rörelsen mot att förlika jämlikhetsprincipen – som den definierades i den tidiga moderna perioden – med kollektiva rättigheter baserade på gemensamma olikheter var i viss bemärkelse redan förankrad i själva jämlikhetsbegreppet. Men det krävdes aktivt engagemang från sociala aktörer för att den skulle bli levande. Tack vare den konkreta mobiliseringen av grupper som strävar efter erkännande och kräver rättigheter har det varit möjligt att göra ytterligare framsteg och övervinna djupt rotade ojämlikheter. Eftersom var och en av oss befinner sig i ett konkret historiskt sammanhang kan det verka som att den kulturella tradition vi tillhör var den som banade väg för andra traditioner. Tanken att det egna kulturarvet är hela mänsklighetens referenspunkt är en etnocentrisk fördom som ingår i den närsynta vision som vi övervunnit med hjälp av alla framsteg. Gradvis blir vi mer medvetna om att de kulturella förändringar som diskuteras ovan inte är resultatet av att dominerade folkgrupper anpassat sig till västerländsk civilisation. Tvärtom spjärnar olika kulturer på olika håll i världen emot det västerländska inflytandet, samtidigt som de håller fram sina egna värdefulla perspektiv på grundläggande mänskliga värden. Vi kan till exempel notera att sydafrikaner utvecklat en egen syn på social sammanhållning och ett eget sätt att hantera rättvisa, försoning och gottgörelse efter svåra konflikter. I Anderna hittar vi ett ekologiskt tänkande som är baserat på en vision där mänskligheten lever på jorden på ett

respektfullt sätt. I Latinamerika har dessutom innovativa sätt att engagera medborgarna i deltagandeprocesser testats, vilket pekar på att demokratin kan expandera utanför sitt traditionella område: politiken.⁴ I Indien har olika civila samhällsorganisationer utformats som samordnar och befriar informell arbetskraft av alla de slag. Domare i Mellanöstern och Nordafrika tillerkänner kvinnor större rättigheter i äktenskapsfrågor inifrån ett allmänt muslimskt ramverk. Utan att alla omhuldar västerländska värderingar ser vi alltså sammanfattningsvis att världen rör sig mot samma punkt, kanske i en långsam urvalsprocess av de värderingar som vållar minst lidande och minst motstånd.

I en globaliserad värld ger kontakter mellan kulturer möjlighet till gränsöverskridande influenser som kan göra oss rikare eller fattigare. Det är inte jättesvårt att i en postkolonial värld se att den mest lovande strategin är att föra en respektfull tvärkulturell dialog (t ex om synen på människans plats i universum, individens plats i gruppen) som eventuellt kan utmytna i en ömsesidig utveckling. Som en bekräftelse av vår iakttagelse ovan – att jämlikhet och olikhet i det förflutna upplevdes som motsatser men idag mer och mer uppfattas som avgörande för varandra – ger den västerländska idén om modernitet som individualisering och separation från traditionella band i själva verket vika inför det övergripande mänskliga behovet av social inkludering.

Tittar vi närmare på den historiska utvecklingen av jämlikhetsidealet och dess döljande av olikheter förstår vi bättre varför behovet av erkännande vuxit fram de senaste årtiondena och blivit så centralt för grupper som var eller fortfarande är utestängda från full delaktighet i sitt sociala sammanhang. Erkännande har blivit en huvudingrediens i jämlikhetsanspråk som mobiliserar kring genus, etnicitet, religion, språk eller andra tänkbara egenskaper som outtalat eller uttalat använts för att utestänga grupper av människor från den jämlikhet som traditionellt utgjort grunden för delaktighet i nationella gemenskaper. Dessutom stöter vi allt oftare på krav på erkännande av identiteter från grupper som inte tycker att deras särställning står i konflikt med nationsidentiteten. Många som idag kräver erkännande för sin grupps särprägel ser den som ett villkor för att bejaka sin individualitet. Åsikten att identiteter är valda och kontextberoende vinner allt större acceptans, inte som en negation, utan som ett fullständigt bejakande av individualiteten.

Det sätt som våra föreställningar om olikhet, jämlikhet och ojämlikhet förändrats är en bra illustration av kulturens dynamik. Jämlikhetsidealet har varit mycket viktigt när det gäller att vidga den mänskliga solidaritetens cirkel – men det är inget som automatiskt omfattas av hela samhället. Dess

4. Mer om detta i kapitel 8, och i IPSP (2018, kapitel 14).

utveckling är kopplad till individers och grupperns aktiva engagemang, vars strävan att nå konkreta mål ger mer mening åt jämlikheten. Det är dynamiken hos det kulturella skiftet i riktning mot mer ”kosmopolitiska” samhällen, mer pluralistiska familjer, acceptans av etnisk, genusrelaterad och religiös mångfald, processer som tycks vara oåterkalleliga.

Men om nu mänsklig handling sätter världen i rörelse så är det även möjligt med bakslag. Vi vet att motgångar och motstånd kan vara starka och våldsamma. Vi ser hela tiden exempel på situationer som öppet motsäger de progressiva tendenser vi noterat. Men våldsamma reaktioner av det slaget är inte så mycket uttryck för en kollision mellan civilisationer som vissa vill gesken av – de är snarare desperata försök från konkreta grupper att motverka potentialen hos tolerans och förståelse. Och det får vi aldrig glömma. Vi har all anledning att hoppas på en framtid där vi delar gemensamma värden och respekterar olikheter. Ömsesidig respekt för mångfald kan utgöra bindemedlet i en generell känsla av respekt mellan människor. Om vi accepterar att mångfald är en tillgång blir det möjligt för oss att kämpa för en jämlikare, tolerantare och rikare värld. Men vi kan inte slåss för tolerans inifrån relativismens trygghet. Social rättvisa, mänskliga rättigheter och ”broderskap” är universella värden, den etiska grund som motiverar ansvarsfulla sociala aktörer till aktivt engagemang.

Förutom det falska argumentet att världsåskådningar oundvikligen kolliderar måste vi vara på vår vakt mot den motsatta åsikten att kulturer oundvikligen sammansmälter. Tanken att den pågående globaliseringen kommer att utplåna traditionella kulturer och reducera världen till ett enda mönster av sedvanor, rutiner och idéer är ytterligare ett felslut. Den som hävdar detta bortser nämligen från att kultur är just den här unika kombinationen av förändring och kontinuitet. Historien visar att människor kan ändra världsåskådning samtidigt som de behåller sin särart tack vare långvarigt etablerade egenskaper som är specifika för deras bakgrund.

Eftersom vi alla är oundvikligt inbäddade i historiska förlopp bearbetas vårt arv från det förflutna i nuet men fortsätter vara levande. Detta är orsaken till det faktum att lokala kulturer lever vidare och till och med kan stärkas till den grad att bättre kommunikationsresurser och större synlighet även bidrar till förnyad solidaritet – även om vanliga handlings- och tänkesätt delas på global nivå. Man har noterat att människor som utvandrar bidrar till att återuppliva traditioner, eftersom de ofta är ledande i användningen av sociala medier, som de utnyttjar för att återknyta med sina kulturella rötter i ett försök att skapa en identitet i sitt nya sammanhang. Det har till exempel rapporterats att borttynande religiösa och sekulära högtider i vissa afrikanska länder fått ny kraft på senare år, och bidrar till gemenskap mellan hemmavarande och utvandrare. Ett annat bra exempel är rapporter

om geografiskt separerade ursprungsbefolkningar som får stöd för sina anspråk på att bevara sina traditioner i de vidare sociala nätverken världen över. Lägre administrativa nivåer – till exempel, regioner, delstater, provinser eller städer – har i vissa fall varit av lämplig storlek för att genomföra sociala reformexperiment och gemenskapsinitiativ och blivit viktiga startbanor för sociala framsteg i större skala.

Exemplen ovan pekar på att den skenbara motsägelsen mellan två avgränsade sorters kultur – den ena global, den andra inskränkt till mindre grupper – mest av allt varit ett positivt inslag som vidgat cirkeln av mänsklig solidaritet. När människor förstår att man kan dela värderingar utan att avstå från sina specifika sätt att vara och handla bygger de stabila broar som främjar ömsesidig förståelse och sänder en signal om att vi kan tillhöra en större cirkel av solidaritet utan att göra avkall på livsstilar som vi endast delar med snäva grupper.

Egentligen är det hoppfullt för mänsklighetens framtid att vår föreställning om samhället ändrats under historiens gång så att djuprotade fördomar försvunnit. När vi tittar på de stora kulturella omvandlingar som ägt rum de sista 200 åren ser vi ju också att cirkeln av respekt och människovärde vuxit. Kravet på social delaktighet från alla dem som fortfarande är utanför är lika starkt och har fått ett värtaligt uttryck i de mål för hållbar utveckling som FN föreslagit. Uppfattningen att det som gör oss till jämlika är det faktum att alla människor har samma värde har vunnit mark. Tanken att vi är jämlika såtillvida att vi alla är människor fortsätter att vara en kulturell drivkraft.

Men vi får aldrig tro att historien automatiskt rör sig mot progressiv social jämlikhet och vidgad solidaritet, även om vi kan peka på en långvarig kulturell process där vi övervunnit djuprotade fördomar om naturliga olikheter mellan människor, som använts för att berättiga ojämlikhet. Människors konkreta handlingar är den kraft som sätter igång förändringarna i hur vi ser på världen. Därför kan kulturella komponenter bidra till både framsteg och bakslag.

Det finns ingen garanti för sociala framsteg. Som vi noterat i tidigare kapitel råder ojämlikhet inom och mellan länder. Det finns massor av bevis för att övergången till en breddad solidaritet stöter på patrull i många sammanhang och står inför bakslag som rent av äventyrar tidigare framsteg. Låt oss till exempel påminna oss att etniska och religiösa minoriteter har förföljts på olika håll, och att kvinnors anspråk på rättigheter har mötts med våldsamma reaktioner i mer än ett land. Det finns mängder av exempel på att det fortfarande förekommer systematisk diskriminering, rentav öppen förföljelse, i världen, bland annat förföljelserna av kristna i Nigeria, eller de vidriga och olagliga bestraffningarna av homosexuella som verkställs i många länder än i dag. Enligt färsk rapportering är homosexualitet belagt med

dödsstraff i Sudan, Iran, Saudiarabien och Jemen, samt i delar av Nigeria och Somalia. Statistik om våld mot kvinnor visar att det förekommer överallt, och vi får inte glömma de dramatiska nyheterna om pakistanska och afghanska kvinnor som utsattes för våld bara för att de ville gå i skolan.

Det pågår även försök att försämra redan etablerade mänskliga rättigheter i rika länder med långvariga demokratiska traditioner, vilket illustreras på ett dramatiskt vis av den aktuella negativa utvecklingen av fri- och rättigheter i vad som brukade betraktas som mogna demokratier.

Hur som helst så är framsteg som gjorts i samhällslivet både orsak till och resultat av kulturella förändringar som växte fram till följd av mänskliga ansträngningar, inte blinda krafter. Människor samlas när de strävar efter att säkra specifika ideal och intressen. Ofta bidrar de till att främja mål på oförutsedda sätt och blir därigenom del av en lång rad manövrer i riktning mot vidgad solidaritet. Det var en lång mobilisering för speciella ändamål som förvandlade värderingarna jämlikhet och universellt människovärde till en gemensam kulturell valuta. Det är därför som den som idag bryter mot dessa värderingar måste ta sin tillflykt till ursäkter, täckmantlar och avböner. Det är inte längre socialt acceptabelt att påstå att vissa sorters människor har naturligt värde, medan andra naturligt saknar det. Vi stöter inte på folk som hävdar att det är önskvärt att bevara ojämlikhet som sådan. De som motsätter sig åtgärder för att minska inkomstskillnader motiverar det till exempel ofta med att åtgärderna kommer att slå fel, och de godkänner alltså ändå underförstått det etiska värdet av jämlikhet.

Samtidigt som var och en av de tre stora kulturella förändringar vi diskuterat har haft specifika konsekvenser, så är de oskiljaktiga inslag i en global förändring vars mest generella egenskap är en växande medvetenhet om människors gemensamma öde. Den medvetenheten utgör grunden för alla krav på globalt miljöskydd, på en vidgning av solidaritetscirkeln bortom nationsgränser, och på att betrakta människors olikheter med respekt inför det gemensamma jordiska öde vi alla delar.

Det fantastiska pusslet av kulturer – med deras blandning av kontinuitet och förändring – är en del av det mänskliga äventyret. Föreställningar om världen är beroende av verkliga människors aktiva engagemang, både för att fortleva och för att förändras. Idéerna om respekt för olikheter, krav på jämställdhet och erkännande ska tillämpas som ett principbaserat försvar för konkreta sakfrågor, inte som ett försvar av abstrakta principer. Men oavsett vilken sak vi än slåss för så måste utbildning och tillgång till kultur stöttas så att en anda av tolerans och ömsesidigt erkännande mellan individer kan byggas upp eller stärkas. Att lära sig om andra och ta del av deras upplevelser är kraftfulla verktyg för att riva ned de symboliska gränser som förvandlar olikheter (må de vara religiösa, etniska eller nationella)

till barriärer mot ömsesidig förståelse. Medvetenheten om den mänskliga mångfaldens rikedom har långsamt ökat, mycket tack vare pedagogers och kulturentreprenörers aktiva engagemang.

Som utförligt diskuteras i IPSP (2018, kapitel 19) kan utbildning – och i stigande grad högre utbildning vartefter utbildningsnivån höjs för en snabbt växande del av världens befolkning – vara ett kraftfullt verktyg för att främja framsteg, inte bara för att den bidrar till att forma humankapital i strikt ekonomisk bemärkelse, utan även för att den fungerar så att den breddar vår syn på världen och dess möjligheter. När vi lär oss om andra sätt att leva och andra världsåskådningar öppnas nya dörrar mot framtiden. Även om många moderniteter växer fram på olika håll i världen kan de därigenom alla kanske med många varianter peka mot ett ideal som är en balanserad kombination av det individuella och helheten i alla perspektiv av vad som gör livet värdefullt. I det idealet är kollektivets liv del av individens liv, som något som ger mening och mål och som färgar grundvärderingar som frihet, jämlikhet och harmoni med naturen.

Den stora utmaningen

I de tidigare kapitlen har vi visat att världen står inför mycket allvarliga hot som framför allt är orsakade av människans handlingar, dåliga institutioner och dålig politik. Men i kapitlet har vi även framhållit att det finns hopp. Globalisering och teknik är inte mänsklighetens fiender. De kan tämjas och ges en ny kurs som tjänar människor bättre. Och attityder till etnicitet, genus, sexuell läggning, djur och natur förändras långsamt i riktning mot större respekt. Den kulturella trenden är viktig för att främja bättre sociala relationer och bättre miljövård.

I detta kapitel beskriver vi i större detalj vad som måste göras – och utfärdar en varning: det blir inte lätt. Vi kan inte bara genomföra några smärre ändringar, finjustera politiken och undvika hotande kriser. En mer grundläggande förvandling behövs. Vi anser att en sådan förvandling är möjlig, och i bokens andra del ska vi förklara hur den kan se ut. Men låt oss börja med att undersöka den stora utmaning världen står inför idag.

Det som nu måste ske kan sammanfattas så här: Vi måste samarbeta mot och samordnat nå tre primära mål som är förknippade med tre grundläggande värden:

- Rättvisa: ojämlikheter i utvecklingen mellan länder och sociala skillnader inom länder måste reduceras.
- Hållbarhet: vi måste staka ut en ny kurs för jordens framtid, som bevarar ekosystem och kommande generationers människor.
- Frihet: vi måste bredda och fördjupa grundläggande friheter, rättsstaten och demokratiska rättigheter för alla folk.

De här tre målen har en framträdande plats i FN:s Agenda 2030-mål för hållbar utveckling, tillsammans med flera andra mål (som är 17 totalt). De övriga målen kan emellertid knytas till dessa tre, som är användbara som paraplybegrepp för de primära frågor som världen måste hantera under 2000-talet.

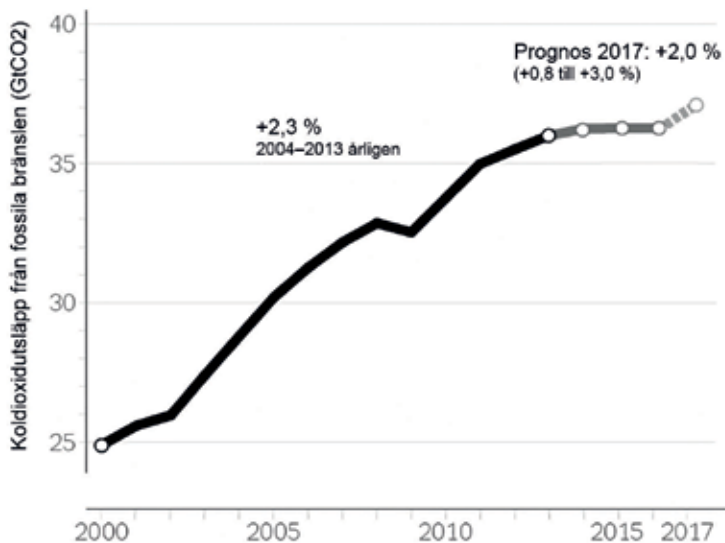
Utmaningen med de tre målen är att vart och ett av dem är en nödvändig förutsättning för en positiv utveckling vad gäller social rättvisa och jordens framtid – men de är ingen självklar kombination, och strävar vi efter att nå två av dem så uppstår potentiella spänningar gentemot den tredje. Scenarion där två av dem förverkligas på bekostnad av den tredje är praktiska referenspunkter i analysen av de fällor som väntar oss i framtiden, de olika sätt vi kan *misslyckas* med att undvika de hotande katastrofer vi beskrev i kapitel 1, ovan. I förevarande kapitel utforskar vi de tre ”misslyckande-scenarion” där vi missar ett av målen. Syftet är inte att skapa en domedagskänsla. Istället vill vi hjälpa till att identifiera de relevanta utmaningarna och bättre förklara varför vi inte kan strunta i eller försumma något av målen. De olika scenariona visar också varför det kan tyckas enklare att nå två av målen om vi skippar det tredje. I bokens andra del ska vi titta närmare på hur vi kan arbeta för att nå de tre målen samtidigt.

Aphartheidsscenariot

Föreställ dig världen 2050, i ett scenario där vi kan glädja oss åt väsentliga framgångar vad gäller frihet och hållbarhet. I det scenariot har andelen av världens befolkning som lever i demokratier fortsatt att öka, en rimlig förhoppning utifrån figur 1.4. Ökningen har framför allt skett tack vare en politisk öppning i Kina runt 2030, där en välutbildad och rik befolkning inte längre kunde styras på det gamla sättet.

Efter viss tvekan har USA, Kina – och senare Indien – tillsammans med Europa på hållbarhetens område arbetat för att främja forskning och investeringar i förnybar energi, och dramatiskt minska utsläppen av växthusgaser. Den inbromsning som antyds i slutet av kurvan i figur 4.1 för perioden när vi skriver denna bok har efter en sista topp 2017–2019 visat sig vara maxnoteringen för industriella koldioxidutsläpp i världen och den verkliga starten på en övergång till grönt tänkande i den utvecklade världen.

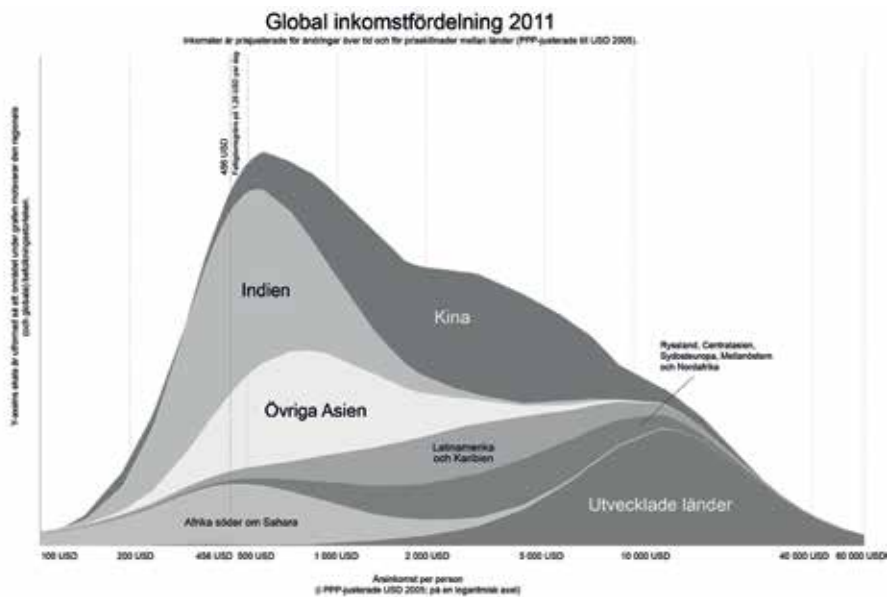
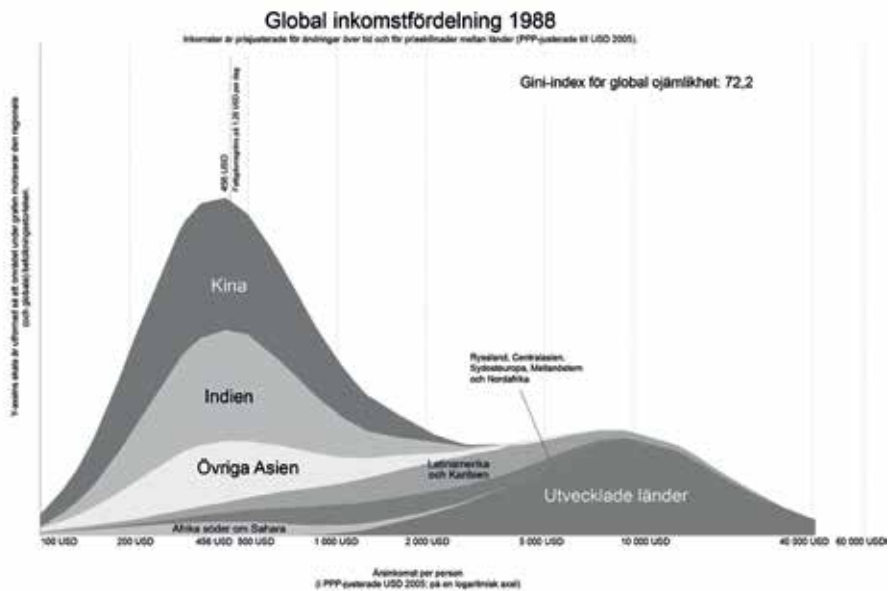
Tack vare storsatsningen från de största utsläppsländerna – och avsaknaden av tillväxtekonomier – verkar halten av växthusgaser i atmosfären vara på rätt kurs för att medeltemperaturhöjningen ska hållas under 2°C jämfört med tiden före den industriella revolutionen, åtminstone till århundradets slut. På andra områden – som biologisk mångfald och vattenvård – ser det inte lika bra ut, speciellt eftersom frånvaron av utveckling i många delar av världen, i synnerhet på låga breddgrader, leder till bristande viltvård och dålig vatteninfrastruktur. Konflikter kring vattenanvändningen i Mellanöstern och Afrika söder om Sahara äventyrar den politiska stabiliteten där.

Figur 4.1: Koldioxidutsläpp i världen

Källa: Global Carbon Project och Boden, T. A., Marland, G., och Andres, R. J.: *Global, Regional, and National Fossil-Fuel CO2 Emissions*, Oak Ridge National Laboratory, U.S. Department of Energy, Oak Ridge, Tenn., U.S.A., DOI 10.3334/CDIAC/00001_V2017, 2017; finns på: http://cdiac.ess-dive.lbl.gov/trends/emis/overview_2014.html.

Huvudproblemet med detta scenario är just att rättvisemålet missats. Utvecklingen har faktiskt till stor del fortsatt på samma bana som inleddes i början av seklet. Vissa lovande tecken kunde då skönjas när inkomstfördelningen globalt tycktes röra sig bort från ett polariserat mönster – där de rika länderna redan distanserat sig från resten av världen och skapat en egen inkomstkurva – och istället närma sig ett mönster där resten av världen till viss del kommer ikapp (se figur 4.2, där inkomstfördelningen i olika av världens regioner presenteras gemensamt för att visa fördelningen globalt).

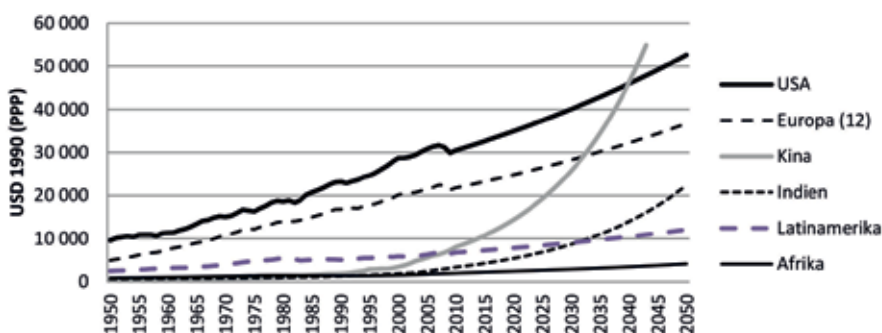

Figur 4.2: Inkomstfördelningen i världen

Källa: *Our World in Data*.

Men den positiva utvecklingen berodde nästan enbart på att Kina kravlade sig framåt i kurvan där landet med sin stora befolkning bildar en enorm kulle i mitten. Tar man bort Kina ur diagrammet framstår förbättringen som mycket mer blygsam, och skillnaden mellan utvecklade länder och resten av världen blir tydlig. Mot mitten av seklet har Kina om trenden håller i sig kommit ifatt Europa och USA, och Indien har börjat röra sig tydligt framåt mot täten. Latinamerika har vuxit för långsamt för att minska gapet till de rika länderna. En tillväxttakt på 1,5 procent gav genomsnittssamerikanen drygt 450 USD mer i inkomst 2010, medan Latinamerika hade behövt en tillväxt på 6,6 procent bara för att hålla jämna steg. Det verkligt dramatiska är Afrika som ännu inte kommit igång år 2050 – efter misslyckade ansatser i ett fåtal länder som Etiopien, Ghana och Malawi – på grund av överväldigande politiska problem som eldats på av etniskt och religiöst våld och ekologiska katastrofer.

Figur 4.3 är en prognos för den ekonomiska tillväxten i världens olika regioner, som utgår ifrån antagandet att tillväxttakten efter 2010 är samma som 1990–2010 (för Kina är tillväxttakten 6 procent, vilket är under snittet på 7,6 procent för 1990–2010 men ändå tillräckligt för att hinna ifatt rika länder).

Figur 4.3: BNP per capita i världen (1950–2010, prognos till 2050)

Källa: Maddison Project för 1950–2010; egna beräkningar för prognoser.

År 2050 har skillnaderna i levnadsstandard mellan rika och fattiga blivit så hisnande stora att det är omöjligt att migrationstrycket inte ska ha blivit alldeles överväldigande. Afrikas befolkning har dessutom – enligt prognoser tidigare under seklet – vuxit med 1,3 miljarder människor från 2015 till 2050 och alltså mer än fördubblats. Det sorgliga i det här scenariot är att de rika länderna trots sin sjunkande och åldrande befolkning – och precis tack vare detta demografiska mönster som förvandlade medborgarna till radikala nationalist, rädda för kulturell mångfald – har hållit dörren stängd för de

sämst ställda från de fattiga länderna. Den globala "aphartheidsituationen" 2050 känns helt ohållbar. De svindlande kostnaderna för murar och gränsövervakning, det chockerande antalet migranter som dör när de försöker ta sig över elstängsel och farliga hav – allt det skvallrar om att en jättelik kris står för dörren.

Det är naturligtvis svårt att föreställa sig massiv migration utan allvarliga störningar i både mottagar- och avsändarländer. Migrationsfrågan har varit politiskt explosiv i Europa och USA sedan 1900-talets slut, även om migrationsflödet varit löjligt litet jämfört med det potentiella migrationsbehovet. År 2050 är det mycket mer sannolikt att väldiga invandringsströmmar skulle leda till våldsamma, storskaliga konflikter i Europa och USA, eller rentav inbördeskrig.

Migration är inte enda anledningen till oro. Jätteskillnader i levnadsstandard ger näring åt ett starkt agg i tidigare kolonier som lämnats åt sitt öde, och leder till bråk i globala institutioner (och får de globala institutioner som skapades på 1900-talet att falla), till lokalt våld och global terrorism.

Ett annat närbesläktat och oroväckande drag i scenariot är att ojämlikheten inom länder också fortsatt att öka. I synnerhet den rikaste 1 procenten – för att inte tala om den rikaste 0,1 procenten – har fortsatt att roffa åt sig allt mer av rikedomerna och samlat på sig stora förmögenheter. Kopplingen mellan internationella och nationella ojämlikheter är ett faktum som använts i både identitetspolitik och populistisk retorik för att stilla missnöjet. Med början i Brexitomröstningen i Europa och med Trumps skakiga period som president i USA har multilaterala handelsavtal rivits upp och utlandsbistånd dragits tillbaka. Globaliseringen har tvärbromsat och det har gjort det svårare för fattiga länder att få fart på ekonomin.

Samtidigt har den nationella ojämlikhetstrenden fortsatt nästan ohämmat. Ett slags inre apartheid har vuxit fram, där de rika inte stänger in resten av befolkningen utan istället själva drar sig undan till exklusiva, privata områden och ägnar sig åt en livsstil som inte är beroende av varor och tjänster som staten tillhandahåller – inte ens för att skydda privat egendom, vilket ombesörjs av bevakningsföretag.

I det här scenariot förenar sig inte de som hamnat på efterkälken i världen med varandra. Tvärtom är löftet om att hålla dörren stängd till konkurrens från invandrare och slå ner på minoriteter det enda som knyter de rika ländernas arbetande klasser till politiker som inte vill deras bästa. Politiska och religiösa extremister eller terrorister blir allt viktigare eftersom deras våldshandlingar är ett sätt att protestera mot det sorgliga tillståndet lokalt och globalt som gör sig perfekt i medierna. Social oro stillas med nationalistisk och rasistisk retorik. Den förmögna eliten tror inte på mystiken kring stängda

gränser och rasism, men tolererar den eftersom det är enda sättet för dem att behålla sina privilegier. I en sådan situation står de liberala, intellektuella kosmopoliterna handfallna, eftersom de talar för döva öron när de vädjar om en mer generös politik inom utvecklade länder och gentemot mindre utvecklade länder. Majoriteten av befolkningen vill inte veta av åtminstone den ena komponenten (den interna eller den externa) av generositetspaketet.

Låt oss sätta punkt för det dystopiska scenariot här. Det finns ingen framtid utan rättvisa. I den prisade rapporten *Vår gemensamma framtid* (den så kallade Brundtlandrapporten) som utarbetades under ledning av den tidigare norska statsministern Gro Harlem Brundtland definieras hållbarhet som något som vilar på tre pelare: den ekonomiska, den sociala och den miljömässiga. Rättvisa – minskning av ojämlikhet – är avgörande för den sociala pelaren. I scenariot ovan ser vi att överdriven nationell politik endast kan leda till ytterst begränsade framsteg i frihet och demokrati och allvarligt äventyrar dem.

Utmaningen i scenariot är att det som gör ekvationen framgångsrik på hållbarhetens område – åtminstone vad gäller klimatproblematiken – är att en viktig del av världens befolkning lämnas i ett tillstånd av underutveckling. Den fråga som måste besvaras senare i vår bok är alltså följande: Vad måste ändras i scenariot ovan för att kombinera rättvisa med hållbarhet i en fri värld?

Scenariot med ”historiens slut”

Det här scenariot bygger på Francis Fukuyamas åsikt att den fria världens institutioner utgör mänsklighetens slutstadium. Enligt den uppfattningen är marknadsekonomi och den liberala demokratins politiska institutioner nyckeln till ekonomisk och mänsklig utveckling, och inget bättre har uppfunnits.

Vi föreställer oss alltså att eliterna som samlas i Davos slutligen insett att den sociala sammanhållningen i världen skyndsamt måste hanteras bättre, nationellt och internationellt. De har förstått att växande ojämlikhet i slutändan leder till okontrollerbara migrationsströmmar och ger näring åt skadliga proteströrelser. De har oroats av Podemos och Syriza men har skrämts ännu mer av Orban, Erdogan, Putin och Trump, eftersom högerpopulismen hotar med krig medan vänsterpopulismen endast medför en företagsfientlig ekonomisk och social politik. Och de har även insett att den i många länder utbredda korrupsionen – både vad gäller ekonomiska investeringar och det politiska spelet – dramatiskt måste begränsas om allmänheten ska återfå sin tillit till institutionerna.

Det är fel att tro att ekonomiska och politiska eliter alltid är giriga och närsynta. Ta till exempel det som hände när Ronald Reagan ville banta

miljöskyddsmyndigheten EPA 1980 och riva upp lagar som han tyckte hindrade företags utveckling. På två år hade allmänheten förlorat tron på att vare sig staten, myndigheterna eller företagen kunde skydda miljön (i synnerhet vattnet och luften) och EPA blev föremål för många strider. Reagan bad Michael Ruckelshaus¹ – som ansvarat för EPA under Richard Nixon – att återvända till Washington och reda upp situationen. Till Ruckelshaus stora förvåning rusade kemiindustrin rakt i famnen på honom och förklarade att det behövdes både en stark miljölag och ett robust EPA för att återställa allmänhetens tillit till industrin. När det blir riktigt illa begriper eliterna till sist att det ligger i deras långsiktiga intresse att ge efter för befolkningens krav och behov.

I det här scenariot har alltså arbetet med att rensa upp i institutionerna i de flesta länder stärkt rättsstaten, förbättrat stabiliteten för investerare och gjort det möjligt för många länder att få fart på ekonomin och börja jaga ikapp utvecklingsvärlden på vägen mot en hygglig levnadsstandard för befolkningsflertalet. I utvecklade länder har dessutom de politiska institutionerna frigjort sig från ekonomiska och finansiella intressen. Därmed har befolkningens intensiva längtan efter en rättvisare socialpolitik och mer omfördelning äntligen vunnit gehör hos eliten, till och med i länder som USA och Storbritannien där starka konservativa rörelser försökt underminera socialpolitiken för alla utom pensionärer. Det samhällsvetenskapliga forskningsprojektet World Values Survey har visat att stödet växer för mer inkomstjämlighet och är mycket starkt för demokrati i början av 2000-talet, vilket presenteras för några länder i tabell 4.1.

I detta scenario lyckas världen alltså kombinera en utvidgning av rättsstaten, friheten och demokratin å ena sidan, med en minskning av inkomstskillnaderna och en utjämning av levnadsstandarden å den andra. Drömmen om en kombination av välreglerad marknadsekonomi och renhårig liberal demokrati klarar verkligen av att leverera goda resultat på dessa två fronter, även om social rättvisa – vilket vi ska diskutera i bokens andra del – kräver mer än att bara minska inkomstskillnader.

1. Se https://www.nytimes.com/2017/03/07/opinion/a-lesson-trump-and-the-epa-should-heed.html?ref=opinion&_r=0

Land	Stöd för jämlikhet ¹		Stöd för demokrati ²	
	2005–2009	2010–2014	2005–2009	2010–2014
Australien	45 %	61 %	91 %	88 %
Chile	60 %	76 %	82 %	90 %
Kina	34 %	62 %	79 %	85 %
Egypten	32 %	64 %	97 %	97 %
Tyskland	65 %	75 %	96 %	92 %
Ryssland	39 %	74 %	69 %	72 %
Sverige	36 %	59 %	99 %	96 %
USA	37 %	48 %	85 %	84 %

1. Procentandel av tillfrågade som säger sig stödja påståendet "inkomsterna ska göras mer lika" snarare än påståendet "vi behöver större inkomstskillnader så att individer anstränger sig".

2. Procentandel av tillfrågade som tycker att alternativet "det är absolut viktigt att bo i ett land som styrs demokratiskt" är bättre än "det är inte alls viktigt".

Tabell 4.1: Stöd för jämlikhet och demokrati

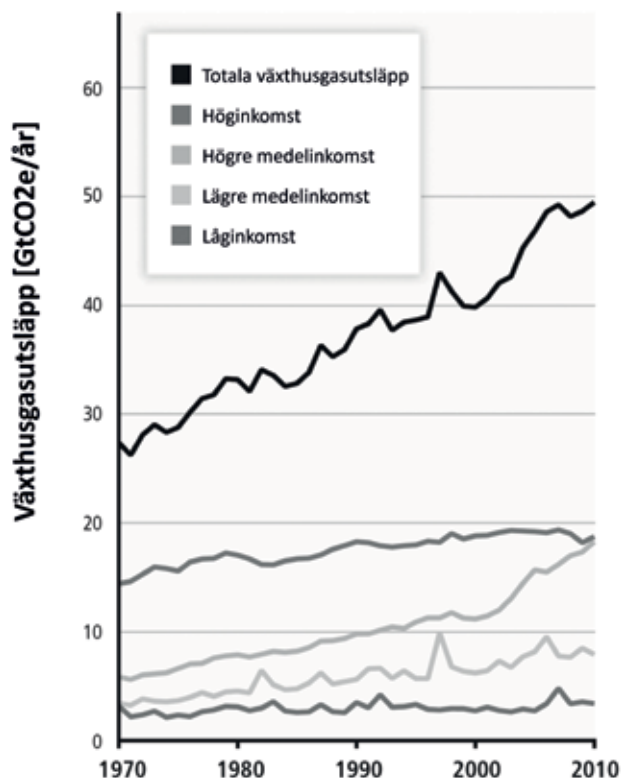
Källa: *World Values Survey*, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>.

Problemet med scenariot är att utbredningen av de västerländska "historieavslutande" institutionerna går hand i hand med att en västerländsk livsstil breder ut sig – och den är katastrofal för jorden. Benthem (2015) – liksom en färsk rapport från Världsbanken (2016) – påpekar att scenariot för energikonsumtion inte är realistiska om det tas för givet att utvecklingsländer med hjälp av tekniksprång hoppar över tidigare teknologi och direkt tar till sig miljövänlig, energieffektiv teknik. Figur 4.4 och 4.5 har hämtats från hans bok och visar att utvecklingsökonomier inte följer en bättre bana än utvecklade ekonomier och rentav kan tyckas prestera sämre såtillvida att energikonsumtionen per capita är större vid samma BNP per capita.

Figur 4.5 visar en liknande jämförelse som figur 4.4, för två tidpunkter: de industrialiserade länderna på 1960-talet (grå rutor) och de mindre utvecklade länderna på senare år (svarta rutor). Verkligheten bakom den bistra statistiken tycks vara att tillväxtekonomierna tar åt sig mer energikonsumerande teknikformer, till exempel bilar, vid en given utvecklingsnivå. Man kanske kan tolka detta som en spegling av nyligen välbeställda människors längtan efter synliga och energikrävande symboler för en livsstil som är ikonisk i konsumtionssamhället.

Energikonsumtion är bara ett av flera tecken på en mer allmän förödelse som förstör ekosystem, påskyndar den sjätte massutrotningen av arter som pågår, skadar klimatet och lägger grunden till en mycket besvärlig värld för framtida generationer.

Att det ena landet efter det andra i scenariot faktiskt hoppar upp på den ekonomiska utvecklingens transportband påskyndar de redan växande koldioxidutsläpp som påvisas i figur 4.1 för århundradets första decennium. Som framgår i figur 4.6 beror de ökade utsläppen nästan enbart på den positiva ekonomiska utvecklingen i tillväxtländer, framför allt Kina.

Figur 4.6: Utsläpp i världens regioner

Källa: IPCC AR5 Technical Summary, Fig. TS4.

Sammanfattningsvis är det här ett slags drömscenario från 1970, innan vi blev medvetna om hoten mot klimatet och miljön. Ekonomisk och mänsklig utveckling sprider sig parallellt med att frihet och demokrati utbreder sig i världen. Det skulle vara ett mycket positivt scenario om människorna inte var så många och ovarsamma på en så liten planet med så ändliga resurser. Tyvärr finns det en gräns för den här sortens gammaldags utveckling. De enda som tror på fortsatt exponentiell tillväxt är galningar och ekonomer, som skämtet lyder.

Hållbarhet kan definieras som att våra nuvarande handlingar är förenliga med bevarandet av framtida generationers möjlighet till minst samma välbefinnande. Striktare varianter av den tanken som inte endast fokuserar på människors välbefinnande utan även omfattar bevarandet av ekosystem är också värda att beakta.² I ärlighetens namn vet vi redan att vårt liv på jorden kommer att upphöra om ungefär 500 miljoner år på grund av solens strålning. Och experter tror inte att det är sannolikt att vår art fortfarande existerar om ett par miljoner år. Någon gång går det riktigt illa för våra efterlevande, oavsett om de kan färdas till andra stjärnsystem eller ej. Frågan är därför inte om vårt nuvarande välbefinnande är hållbart i evighet. Det är det sannolikt inte. Frågan är hur länge människan och andra arter kan upprätthålla det.

I scenariot som diskuteras ovan står miljökatastroferna för dörren och kan inträffa när som helst, inom några årtionden. Vi beskrev dem i första kapitlet. Och kom ihåg: förutom eventuella brytpunktsfenomen som plötsligt kan dyka upp så är det troligen inte miljöns och naturens uppror som kommer att ta livet av de flesta, utan de mellanmänniska konflikter som de försämrade livsvillkoren oundvikligen leder till.

Det är därför väldigt viktigt att inte förlora hållbarhetsmålet ur sikte. Försummar vi det nu – i jakten på en närsynt vision om mänsklig utveckling – äventyrar vi kanske inte bara en lysande, avlägsen, tekniskt mer avancerad framtid. Vi kanske dödar många av våra barn och barnbarn.

Det auktoritära scenariot

Populismens framväxt i rika länder gör apartheidsscenariot mer sannolikt än ”historiens slut”. Men den ger en rätt dyster prognos vad gäller att åstadkomma reella framsteg på frihetens och demokratins område. Här har vi därför ett tredje scenario där demokrati och frihet är allvarligt begränsade, samtidigt som vissa framsteg gjorts rörande de övriga målen.

I scenariot frodas auktoritära regimer i många av världens länder. Med Kina i täten – och kanske Indien och Indonesien – triggas de flera viktiga politiska förändringar globalt. Förklaringen till förändringarna är att de auktoritära regimerna faktiskt är mindre närsynta än vanliga demokratiska stater, och är mycket oroad av att deras stabilitet på lång sikt kan hotas av utvecklingsklyftor och miljöförstöring.

För det första är de starka anhängare av ekonomisk utveckling, i synnerhet genom kraftiga satsningar på tekniköverföring och skapandet av utvecklingsbanker som kringgår de traditionella kanalerna för globala

2. Om hållbarhet och hållbarhetsmätningar, se IPSP (2018, kapitel 4).

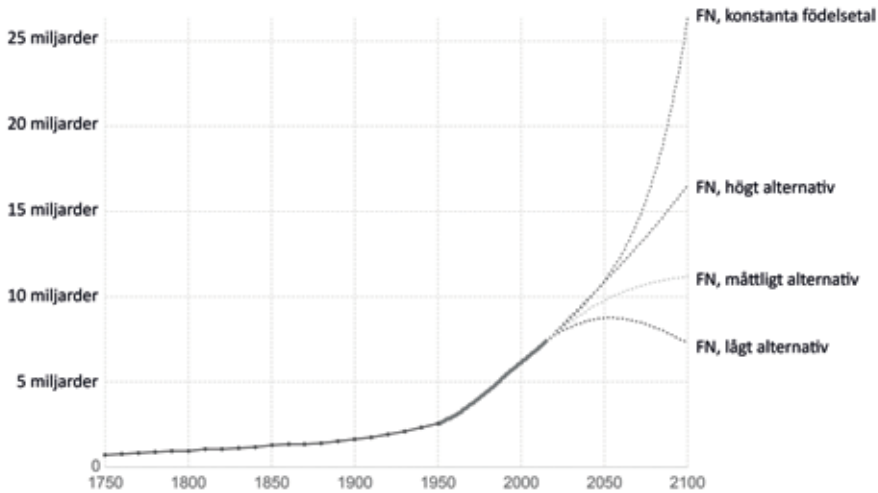
investeringar. För att göra det möjligt för regionala industrijättar att utvecklas är den immateriella äganderätten ytterst begränsad. Kapitalflöden kontrolleras på liknande vis för att undvika våldsamma svängningar som kan leda till finanskriser. De har dragit lärdom av de två stora finanskriserna (i Asien 1997 och globalt 2007) och noterat att länder som kontrollerade utländska kapitalflöden och sina banksystem var mer immuna mot global finansiell risk. Motvilligt anpassar sig globala finansinstitutioner till initiativen och accepterar att deras medel går genom de nya bankerna, eftersom den ökade kontrollen av kapitalflöden hämmar flödet av stora direktinvesteringar i fattiga länder. Asiatiska investeringar i fattiga länder – inklusive Afrika – skjuter i höjden och hjälper många länder att utveckla viss grundläggande industriell kapacitet och modernisera jordbruket.

För det andra för de här regimerna en befolkningspolitik som bygger på frivillighet. Den politiken är inte alltid populär i fattigare befolkningsgrupper, där barn är en viktig resurs för extrainkomster och stöd på ålderns höst. Vissa auktoritära åtgärder vidtas med kännbara straff för barn två och i synnerhet barn tre, men åtföljs samtidigt av storsatsningar på att utbilda flickor och krossa motståndet från traditionella patriarkaliska kulturer. Det finns bred acceptans för att skolgång för flickor är ett bra sätt att snabba på en minskning av födelsetalen, eftersom det ger kvinnor högre status, bättre tillgång till jobb och resurser och därmed mer kontroll över hur många barn familjen skaffar.

Figur 4.7 är en FN-prognos för befolkningstillväxten i världen under olika demografiska villkor. Om dagens fertilitet fortsätter (med ca 2,45 barn per kvinna globalt och stora regionala skillnader) står vi inför en mardrömslik explosion som representeras av den övre exponentiella kurvan i diagrammet. De mer rimliga utfallen förutser samtliga en minskad fertilitet med en så kallad demografisk transition eller övergång (en samtidig minskning av dödstal och födelsetal) i fattiga länder som ännu inte haft det. I utfallet där folkmängden minskar efter 2050 går födelsetalen i världen ned permanent

Jämförelse av olika prognoser för världsbefolkningen

Prognoser från 2015 och framåt speglar olika födelsetal

under 2, vilket redan skett i många utvecklade länder.

Figur 4.7: Prognoser för befolkningstillväxt globalt

Källa: FN:s befolkningsavdelning (uppdaterat 2017), HYDE Our World In data.

I det auktoritära scenario som här diskuteras kan vi kanske lyckas få in världens befolkningstillväxt på en bättre väg, vilket självklart vore jättebra ur ett miljö- och klimatperspektiv. En ökning av världens befolkning med 1 procent uppskattas leda till ökade koldioxidutsläpp på mellan 1 till 2,5 procent (O'Neill m fl, 2012, Casey och Galor, 2017). Det skiljer nästan 10 miljarder människor mellan FN-prognosens högsta och lägsta utfall för år 2100, vilket är 144 procent mer än lägsta utfallets 6,8 miljarder! En minskning av antalet människor i världen är ett stort steg i riktning mot en mildring av klimathotet.

Men det räcker inte. För befolkningen fortsätter att växa till 2050. Och utvecklingen i tillväxtekonomier kan potentiellt få industriutsläppen att rusa i höjden – för att inte tala om metanutsläppen från jordbruket, i synnerhet djurhållning med nötkreatur. Även om metan är en kortlivad gas (med en halveringstid på ca 12 år, till skillnad från koldioxid som är mycket stabil och finns kvar i tusentals år) är dess växthuseffekt mycket kraftigare än koldioxid. Och därför skulle en kontinuerlig ökning av metanutsläppen detta århundrade ha stora konsekvenser för temperaturen. Alldeles särskilt problematiskt blir det om utvecklingsvärlden tar till sig de utvecklade ländernas köttbaserade diet. Precis på den punkten är det som de auktoritära regimerna i scenariot ingriper genom att kraftigt begränsa

köttproduktionen och folkbildade så att människor anammar en bättre diet, som är både miljövänligare och hälsosammare. En färsk studie visar att ”en övergång till mer växtbaserade dieter som är i linje med normala kostråd skulle sänka de globala dödstalen med 6–10 procent och de matrelaterade utsläppen av växthusgaser med 29–70 procent jämfört med ett referensutfall 2050” (Springmann m fl, 2016). Då matrelaterade växthusgasutsläpp beräknas stå för ca en fjärdedel av de totala utsläppen är det en mycket viktig faktor. En eventuell skadlig effekt av denna politik är att pengarna som sparas i sjukvårdsutgifter kan spenderas på andra varor med allvarliga miljökonsekvenser och alltså leda till så kallade rekyleffekter, där utsläppen av växthusgaser i slutändan ökar på grund av en politik som inledningsvis reducerar dem. Men återigen kan statens starka arm i detta scenario hindra rekyleffekten på växthusgasutsläpp genom att kontrollera hur insparade resurser används.

En annan sida av den starka statens politik visar sig på stadsbyggnadens område. Den dominerande politiken i scenariot vad gäller nya städer och ombyggnad av gamla består i att hämma stadsutglesning och bilanvändning och främja täta bostadsområden som minimerar längden på pendlingsresor och ger större energieffektivitet i kalla regioner – även om det ibland skapar problem med så kallade värmeöar i varma länder, vilket hanteras genom att i högsta möjliga grad kombinera växtlighet med byggnader. Det finns också starka stimulansåtgärder för att folk ska arbeta hemifrån. I den förda politiken ingår även en auktoritär syn på markanvändning och fastighetsmarknader som knappast är tänkbar i mer liberala system, utom kanske i utformningen av nya städer. Även om övergången är besvärlig för den traditionella förortsbon som är van att susa runt i sin bil – en figur som vi känner igen från det sena 1900-talets Hollywoodfilmer – visar sig den nya generationen snabbt anpassa sig till det tätare boendemönstret och närsamhället frodas i vissa områden, främjat av bra offentliga rum för fotgängare och barn och närhet till affärer och shopping där lokalbefolkningen kan träffas och umgås.

Det oroväckande med scenariot är att det inte finns någon garanti för att de auktoritära regeringarna, som klokt men kanske inhumant tvingar på folket en energisnål livsstil med långsiktig stabilitet i åtanke, ska vara lika kloka i alla avseenden och måttliga i sin maktutövning. Den historiskt bevisade biverkningen av auktoritära regimer är maktmissbruk, överallt och när som helst, följt av tilltagande protester och förtryck som leder till svåra störningar och stort resursslöseri, för att inte tala om de fruktansvärda kostnaderna i människorättsbrott och människoliv. På en mindre dramatisk nivå har det även visats att auktoritära regimer är mer korrumperade än demokratier (Kolstad och Wiig, 2016), vilket kan bero på frånvaron

av kontroller och motvikter. Detta pekar på bristande öppenhet och en avsevärt sämre pressfrihet. Även om korruption ibland kan fungera som olja i samhällsmaskineriet – och ge prioritet i en resurssvag byråkrati åt dem med akuta behov – avleder den i allmänhet resurser och orsakar grotesk ineffektivitet. Tanken att auktoritära regimer skulle vara mer effektiva på att tvinga in vår livsstil på en ny bana mot en grönare ekonomi vilar alltså på den ganska orimliga förutsättningen att korruption och våld inte hämmar en sådan utveckling.

Demokrati har kanske sina brister – men i kombination med en stark rättsstat är den det bästa system vi har för att minimera risken av en sådan här upptrappning av oro och våld i samhället. Demokratiska regimer kan glida över i auktoritära mönster och protester kan bryta ut emellan varven, inte minst när den sociala sammanhållningen är dålig eller befolkningen känner att eliten brutit mot samhällskontraktet. I många utvecklade länder och ett fåtal tillväxtekonomier befinner vi oss idag i det farliga läget. Trots allt är demokratin inte bara frihetens mest löftesrika symbol. Den är det enda system som ger rimliga garantier för att långsiktigt bevara en miniminivå av friheter, individuellt och kollektivt, ekonomiskt, socialt och kulturellt.

Tendenser och möjligheter

Det är frestande att fråga sig vilket av de tre scenariona som är mest sannolikt. Utvecklingen på senare tid mot mindre internationellt samarbete och en bantad välfärdsstat präglad av åtstramning kanske pekar på att apartheidscenariot redan börjat. Men det vore ett misstag att ta scenariona som förutsägelser. De är bara varningssignaler, glimtar av vad som kan hända om vissa tendenser tillåts dominera framtiden.

Vi måste helt sluta tänka deterministiskt och mekanistiskt på historien. Den sortens historiesyn är alltid populär eftersom den känns seriös. Under intryck av Hegel trodde Marx att han kunde utforma en teori om ”historisk materialism”, där studien av det ekonomiska systemets djupa trender skulle förklara de flesta samhällsfenomen, inklusive människors ”ideologi”. Han föreställde sig att mänskligheten endast kan frigöra sig från den ekonomiska determinismen i den tid av överflöd som inleds med kommunismens födelse, vilket är ett slags ekonomisk vinkling av Hegels aforism: ”Minervas ugglor sprider sina vingar blott när skymningen faller”. En mindre profetisk men liknande deterministisk tonvikt hittar vi i Pikettys (2014) domedagsteori om kapitalismens inneboende tendens att ge kapitalet fritt spelrum och låta den skapa explosiva ojämlikheter, om man inte genomdriver en kraftfull skattepolitik. Och på en mindre respektabel men mer skrämmande nivå hör vi att en av den amerikanska presidentens främsta rådgivare är inspirerad

av en fantasiteori om att historien rör sig i cykler av kriser, krig och återhämtning, enligt vilken nutiden är början av en ny krigsfas.

Historiedeterminismen har helt fel. Det finns alltid många möjligheter att vända historien i olika riktningar. Möjligheter har alltid funnits, till och med i antiken när några få ledarfigurers genialitet eller galenskap kunde avgöra ödet för en stad eller ett rike. Det intressanta med samtiden är att det aldrig tidigare funnits en liknande kombination av allvarliga globala hot och fantastiska möjligheter – båda skapade av människans framgångsrika utveckling. Vi kanske inte lever i en tid av överflöd. Och kommunismen som Marx föreställde sig den väntar inte runt nästa hörn. Men vi kan absolut känna att våra materiella och intellektuella resurser gör oss starka nog kollektivt att medvetet fatta viktiga val som kan leda till att mänskligheten och jorden antingen går under eller mot en ljusare framtid.

I det här kapitlet har vi argumenterat för att nyckeln till en ljusare framtid är att kombinera framsteg på tre områden: rättvisa, hållbarhet och frihet. Och vi har beskrivit tre olika sätt som mänskligheten kan misslyckas med denna digra uppgift. Nu är det dags att i bokens andra del undersöka hur vi kan lyckas med uppgiften.

DEL II

Handling för sociala framsteg

På spaning efter en ny ”tredje väg”

I bokens första del har vi visat att det trots alla stora framgångar de senaste århundradena faktiskt är omöjligt att fortsätta på den inslagna vägen på 2000-talet. Gör vi det tillspetsar vi en situation som äventyrar de sista 50 årens framsteg och riskerar att förstöra eller åtminstone allvarligt skada människan och många andra arter. För att ta oss ur knipan måste vi dessutom samtidigt sträva mot de tre målen rättvisa, hållbarhet och frihet. Det är en enorm utmaning. Men det är också en unik möjlighet att omvärdera och förbättra samhällsbygget i grunden. Det ser faktiskt ut som att ett väsentligt bättre samhälle är det enda som kan klara utmaningen.

Det väcker genast följande frågor: Hur åstadkommer vi detta? Vad måste ändras och vad kan bevaras? Vem ska göra vad? Vi kommer att besvara dessa frågor i tre steg.

Först är det viktigt att förstå varför de gamla ideologiska perspektiven om kapitalism och socialism, marknad och stat, idag är förlegade. Man måste även inse att nyare tankegångar inom samhällsvetenskapen ger en mycket bättre inblick i vad som får människor att blomstra eller vissna när de manövrerar genom samhällssystemet i sina liv. Det är ämnet för detta kapitel: ett försvar av det projekt som söker efter en alternativ väg, bortom kapitalism och socialism.

För det andra måste man utforska de konkreta alternativen och undersöka hur centrala samhällsinstitutioner kan reformeras. Fokus i nästa kapitel är på marknaden, företaget, välfärdsstaten och politiken. Konkreta förslag presenteras för hur de kan reformeras och deras respektive styrkor inriktas på de tre målen rättvisa, hållbarhet och frihet.

Slutligen måste man hitta en strategi för förändring och ett antal aktörer – ”förändringsmakare” – som kan driva igenom önskade förändringar. Det är ämnet för det avslutande kapitlet. Huvudbudskapet är att en genomgripande samhällsomvandling förutsätter gräsrotsinitiativ snarare än uppifrån-perspektiv. I sista kapitlet uppmanas därför läsaren att bli en förändringsmakare.

Socialism och egendom

Ur ett marxistiskt perspektiv utgörs samhällets historia av en följd av system som gjort det möjligt för vissa elitgrupper att roffa åt sig fördelar genom att exploatera en arbetande massa. Kapitalism är bara det senaste systemet i raden, där vanliga arbetare exploateras av investerare och arbetsgivare. I processen som alstrar exploatering i kapitalismen ingår arbetsmarknaden, där arbete byts mot pengar och arbetare accepterar kontrakt som ger en vinst till den rika eliten. Ägarna till ”produktionsmedlen” anställer arbetare och utviner ”mervärde” genom att betala mindre för deras arbete än det är värt.

I den här synen på kapitalism ligger fokus på hur ägandet av ”produktionsmedlen” är fördelat. Privat egendom uppfattas som källan till alla problem, eftersom varje privat ägare kan exploatera arbetskraft genom att helt enkelt hyra in tjänster på arbetsmarknaden. Listan av reformer i slutet av det kommunistiska manifestet är värd en genomgång:¹

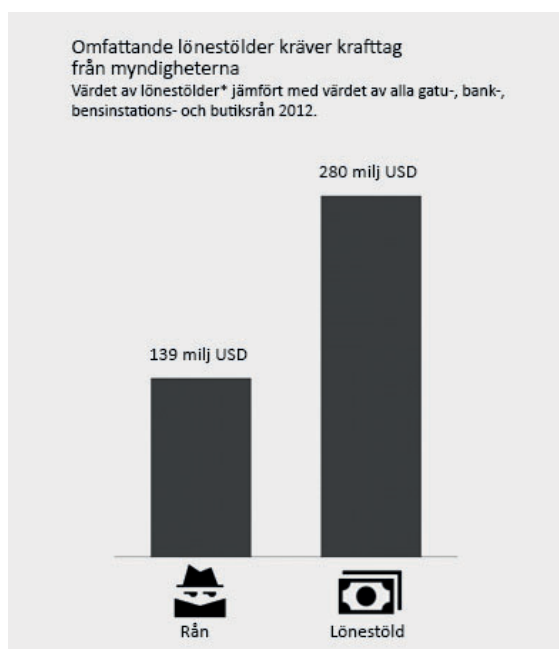
1. Jordegendomens expropriering och jordröntans användning till statsutgifter.
2. Starkt progressiv beskattning.
3. Arvsrättens avskaffande.
4. Konfiskering av alla emigranternas och rebellernas egendom.
5. Kreditens centralisering i statens händer genom en nationalbank och oinskränkt monopol.
6. Transportväsendets centralisering i statens händer.
7. De statliga fabrikenas och produktionsinstrumentens utökning och storgodsens uppodling och förbättring i enlighet med en samhällsplan.
8. Lika arbetstvång för alla och upprättandet av industriarméer, särskilt för åkerbruket.
9. Förening av jordbruks- och industriverksamheten, för att efterhand avlägsna skillnaderna mellan stad och land.
10. Offentlig och kostnadsfri uppfostran av alla barn. Avskaffande av barnens fabriksarbete i dess nuvarande form. Uppfostrans förening med den materiella produktionen osv.

Listan är full av förslag som syftar till att expropriera förmögenheter och förstaliga kapital. En del av dem har genomförts sedan dess. Centralbanker, progressiv beskattning och offentlig skolgång är idag standard tillsammans med vissa allmännyttiga företag, även om både uppgångar och nedgångar skett. Men de andra förslagen känns antingen motbjudande eller rentav skrämmande: idén med ”industriarméer” är kusligt lik Bismarcks fantasi om

1. Listan diskuteras i IPSP (2018, kapitel 8).

arbetssoldater – Soldaten der Arbeit – som förverkligades av Hitler och Stalin. Och många sociala program som idag är standard saknas i listan, till exempel sjukförsäkring och pensioner.

Vad det marxistiska synsättet missade är att det är populärt med privat egendom och att den också är bra på att generera ekonomiska och sociala framsteg – och inte utan anledning. Människor behöver planera sina liv och känna sig oberoende. När allt de konsumerar kommer från en gemensam pott händer två saker. Dels finns en naturlig tendens att åka snålskjuts genom att låta bli att bidra till den gemensamma potten eller ta för mycket ur den, vilket leder till det så kallade "allmänningens dilemma". Dels krävs militärdisciplin i arbetet eftersom det inte finns några sporrar för att bidra. Och eftersom det inte finns något som motiverar till sparsamhet måste konsumtionsvaror ransoneras. Alltså hamnar människor i ett starkt beroendeförhållande till systemets väktare, vilket går tvärs emot människors naturliga längtan efter att få bestämma över sina liv. Jämför detta med den känsla av trygghet som privat egendom ger ägarna, förutom att den motiverar till att flitigt skapa rikedom och handskas klokt med egendom.

Figur 5.1: Lönestöld jämfört med rån i USA

*Värdet av arbetsgivares olagligt innehållna retroaktiva löneutbetalningar som indrivits av amerikanska arbetsmarknadsdepartementet 2012.

Källa: <http://www.epi.org/publication/wage-theft-bigger-problem-theft-protect/>.

Den marxistiska teorin om exploatering visar sig också ha brister. Vinst är i grunden inte stulen arbetskraft. Under normala förhållanden är den en belöning för den verkliga nyttan av innovation, kapital och förvaltning. Ibland kan inflytande på marknaden leda till överdrivna vinster och göra det möjligt för företag att sänka lönerna och höja priserna. Ibland utnyttjas utsatta arbetstagare som tvingas arbeta utan betalning eller helt enkelt inte får ut den lön de är berättigade till. Lönestöldrarna uppskattas till exempel vara åtminstone dubbelt så stora totalt som gaturånen i USA (fig 5.1). Men all vinst är inte stöld.

Tredje vägar

Trots att den marxistiska doktrinen idag till stor del övergetts har den fortfarande stort inflytande genom ett ihållande fokus i den politiska debatten på omfördelningen av egendom (inkomst eller förmögenhet). Men den debatten kan sägas handla om något som varken är ren kapitalism eller ren socialism. Sökandet efter en "tredje väg" har sysselsatt både teoretiker och politiker.

Det har funnits två populära varianter av tredje vägen, samt en mindre populär tredje version som vi ska återkomma till. De utesluter inte varandra. Och i de följande kapitlen ska vi visa hur de kan kombineras på lämpligt sätt.

Enligt den mest traditionella varianten förkroppsligas tredje vägen av välfärdsstaten. Välfärdsstaten uppfattas som en fördelningsmaskin som minskar marknadsskillnader mellan vinster och löner och mellan höga och låga löner. Progressiva skatter skapar ett blandkapitalistiskt system med måttlig ojämlikhet, samtidigt som ekonomin fortsätter verka enligt det kapitalistiska marknadssystemets principer. Lagar om minimilön bidrar till att hålla den minst kvalificerade arbetskraftens levnadsstandard på en anständig nivå, och gör företag motiverade att investera i teknik och metoder som gör arbetskraften tillräckligt produktiv.

I den andra varianten av tredje vägen spelar välfärdsstaten fortfarande en viktig roll, men med ett nytt mål. Istället för att hämma ojämlikheter och skillnader *efter* marknaden (genom skatter och överföringar) eller *på* marknaden (genom minimilöner, hyres- och andra prisregleringar) är målet här att förbereda individerna *för* marknaden genom att ge dem förutsättningarna för framgångsrik konkurrens. Detta sker genom allas rätt till bra skolgång och universitetsutbildning, bra hälsovård och liknande tjänster. Så föreställde sig Anthony Giddens tredje vägen och det var det som inspirerade Tony Blair. Giddens skrev: "främjandet av människans potential bör så långt möjligt ersätta omfördelning 'i efterhand'" (1998, sid 101). Den här versionen är i högre grad än den föregående inriktad på att låta

marknaden fungera så effektivt som möjligt så att konkurrenskraften bevaras i en globaliserad värld.

De flesta välfärdsstater är naturligtvis en kombination av de båda varianterna. Och en del har ytterligare särdrag, till exempel de skandinaviska länderna där staten också uppmuntrar centrala förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter för att på så vis fastställa lönenivåer som bevarar ekonomins produktivitet och konkurrenskraft samtidigt som ojämlikhet begränsas. I kapitel 7 ska vi titta närmare på välfärdsstaten.

Det finns även en tredje, mindre känd variant av tredje vägen. Här är staten inte direkt inblandad, utan syftar till att reformera de produktiva institutionerna själva genom utveckling av intressentdrivna företag och andra ovanligare företagsformer, till exempel kooperativ. Den här traditionen går tillbaka till tidiga diskussioner bland socialister som motsatte sig att staten skulle beslagta egendom och skydda arbetare och istället ville att arbetarna skulle kontrollera nya, arbetarägda produktionsföreningar. Statssocialisterna vann den interna politiska maktkampen i vänstern och den andra falangen – gillesocialisterna – tynade bort. Men gille- eller skråsocialismen återuppstår idag i den välmående ”tredje sektor” av kooperativ, sociala företag och andra liknande gemensamma satsningar som omfattar andra principer än blotta jakten på vinst. Den kooperativa sektorn har idag mer än en miljard arbetarmedlemmar och användarmedlemmar i världen (tabell 5.1). Och totalt har sektorn mer än dubbelt så många arbetarmedlemmar och producentmedlemmar som det finns anställda i transnationella företag (UNRISD 2016). Förespråkarna hävdar att den är ett alternativ till kapitalismen, även om sektorn generellt brukar betraktas som ett komplement till standardekonomin och inte är avsedd att ersätta den.

Vissa teoretiker – som John Stuart Mill eller nobelpristagaren James Meade – föreställde sig emellertid ett alternativ till kapitalismen där de kapitalistiska förhållandena ersattes av verkliga partnerskap och arbetarna fick inflytande över hur de produktiva föreningarna styrdes, just för att de var arbetskraftsleverantörer och inte kapitalägare. Enligt den sortens tredje väg skulle arbetskraften hyra in kapital, alltså tvärtom mot kapitalismen. Meade (1964) tänkte sig en komplicerad formel enligt vilken arbetarna fick andelar som berättigade dem till en del av det mervärde som företaget genererade. Även om formeln aldrig provades så har vissa ledarskapsteorier anammat idén om en demokratisk styrelseform för företag där relevanta intressenter ingår, i synnerhet arbetarna. Mer om detta i nästa kapitel.

	Antal kooperativ	Sysselsättning i kooperativ			Totalt sysselsatta (A+B+C)	Användar-medlemmar (D)	S:a medlemmar (B+C+D)
		Anställda (A)	Arbetar-medlemmar (B)	Producent-medlemmar (C)			
Europa (37)	221 960	4 710 595	1 554 687	9 157 350	15 422 632	152 064 608	162 776 645
Afrika (35)	375 375	1 939 836	37 836	20 410 298	22 387 970	33 638 298	54 086 432
Asien (33)	2 156 219	7 426 760	8 573 775	219 247 186	235 247 721	320 130 233	547 951 194
Amerika (39)	181 378	1 896 257	982 285	3 237 493	6 116 035	417 580 396	421 800 174
Oceanien (12)	2 391	75 438	0	147 071	222 509	30 696 144	30 843 215
S:a (156)	2 937 323	16 048 886	11 148 583	252 199 398	279 396 867	954 109 679	1 217 457 660

Tabell 5.1: Medlemmar och anställda i kooperativ i världen

Källa: Hyungsik Eum (2017).

Inte bara en resursfråga

Det intressanta med den här ”tredje vägen ” är att den inte lämnar marknadsekonomin institutioner oförändrade, utan vilar på en förvandling av de sociala relationerna i en av ekonomins viktigaste institutioner, det producerande företaget. Det speglar ett vidare perspektiv än den traditionella socialismens fokus på egendom, och ser det som möjligt att omfördela makt utan att omfördela rikedom eller expropriera ägodelar. Det är även uttryck för ett intresse för makt och social status som saknas i de varianter av tredje vägen som kretsar kring välfärdsstaten och fördelningen av tillgångar och resurser.

Man bortser ofta ifrån att privat egendom inte är naturgivet utan en institution som formats av normer och lagar. Det kan finnas stora skillnader i vad man får göra med sin egendom. Till exempel är det inte okontroversiellt att använda rikedom för att köpa makt över arbetare, medborgares röster, inflytande över politiker, mediepåverkan, social prestige eller syndernas förlåtelse. Men i olika sammanhang har det betraktats som antingen fullständigt normalt eller helt oacceptabelt – och alla nyanser däremellan. Den viktigaste kampen för sociala framsteg kanske alltså handlar mindre om att fördela rikedom och mer om att klargöra vad rikedom berättigar till.

De flesta exemplen på kontroversiell användning av rikedom ovan handlar om att resurser förvandlas till makt eller social ställning. Fördelningen av makt och social ställning är betydelsefulla aspekter av samhällskvalitet. Den socialistiska traditionen är besatt av egendom och har därför bekymrat sig mindre om ojämlikhet i andra dimensioner. Detta har banat väg för starkt hierarkiska och auktoritära institutioner och historien har visat att blindhet för en viktig dimension av social rättvisa helt kan underminera storslagna ideal och vålla fruktansvärt mänskligt lidande.

Idag har den socialistiska drömmen om kollektiv egendom i princip övergetts. Debatten om sociala framsteg har förflyttats till den mer pragmatiska frågan om hur och i vilken grad staten ska ingripa i marknadsekonomin, men kretsar fortfarande kring fördelningen av resurser. Det är naturligtvis en central fråga. Men det är ändå synd att frågan ges en så snäv tolkning i den sedvanliga offentliga debatten, eftersom detta kan få oss att tappa de mest lovande reformerna ur sikte.

För det första är ekonomin endast delvis en marknadsangelägenhet. Den allra viktigaste ekonomiska aktiviteten sker faktiskt i familjen och företaget (utan att förringa de myndigheter och offentliga institutioner som förser oss med kollektiva nyttigheter och tjänster och central infrastruktur). Familjen och företaget skyddar individerna från konkurrensen på marknaden och

gör det möjligt för dem att i grupp samarbeta för gemensamma framgångar i omvärlden (där de verkligen också säljer sig på marknaden). Varför är det viktigt? Jo, för att människors välbefinnande på avgörande sätt beror på vad som händer i dessa grupper och organisationer. Begränsar vi frågan om sociala framsteg till marknadens förtjänster och brister bortser vi ifrån hur människor blomstrar eller vissnar i sina familjer, arbetsplatser, skolor, och så vidare.

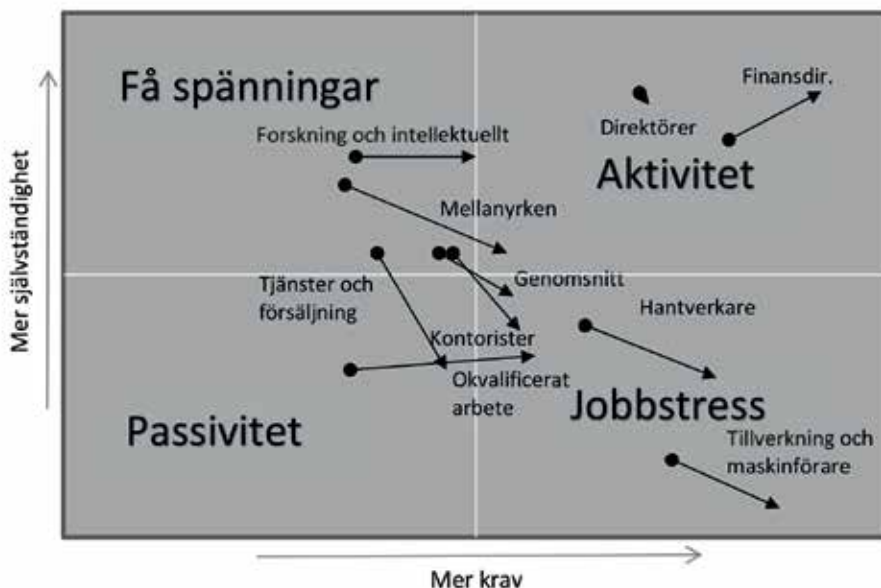
Ett väsentligt fenomen som gick hand i hand med kvinnors ökade närvaro på arbetsmarknaden var till exempel en förändring i deras andel av resurserna – men också i deras relativa ställning och makt i hushållet och en (fortfarande otillräcklig) omfördelning av hushållssysslorna mellan makarna. Den seglivade löneklyftan mellan män och kvinnor på arbetsmarknaden är en viktig fråga, men inte bara för att fördelningen ska vara rättvis. Den hänger ihop med vad som händer inom hushållet vad gäller kvinnors sociala ställning, makt och oberoende.²

Jobbstress i Europa, dödsfall i USA

Arbetsplatsen är ytterligare ett centralt exempel på vikten av kontroll och social ställning. Ett jobb ger oss inte bara inkomster. Det ger oss även social status och håller oss sysselsatta större delen av veckan. Det placerar oss i en hierarki som avgör hur mycket inflytande vi har över vårt arbetsliv. När det går dåligt på arbetsplatsen oroar vi oss inte bara för att bli av med jobbet och inkomsten. Vi kan förlora människovärdet eller hälsan av stress. Det verkar faktiskt som om jobbstressen har ökat de senaste årtiondena. Intressanta verktyg för mätning av stress på jobbet har utvecklats av arbetslivsociologerna Johannes Siegrist, Robert Karasek och Töres Theorell. De ser dålig jobbqualität och jobbstress som ett slags obalans mellan krav och belöning (kontraktsbrott) och en skadlig kombination av höga krav och för lite självbestämmande på jobbet (se figur 5.2).³

2. Se IPSP (2018, kapitel 17) för en detaljerad analys av hur kvinnors situation i familjen förändrats i relation till förändringar på arbetsmarknaden och regeringspolitiken.

3. Se IPSP (2018, kapitel 7) för ytterligare förklaringar av metoderna och måtten.

Figur 5.2: Jobbstress i Europa (1995–2010)

Källa: Askenazy (2016).

Att ekonomiska problem undergräver mer än människors levnadsstandard framgår tydligt av Princeton-ekonomerna Anne Case och Angus Deaton (2015, 2017), som noterar att dödstalen för medelålders vita amerikaner i lägre samhällsklasser har slutat förbättras och stiger igen. Andra sociala, etniska eller åldersmässiga grupper fortsätter vidare på en gammal nedåttrend (även om svarta nyligen verkar få ett uppsving). I europeiska länder har samtidigt en kontinuerlig förbättring noterats. Den omedelbara orsaken till stigande dödstal i USA verkade främst vara droger (inklusive smärtstillande), alkohol och självmord. Case och Deaton visar att de djupare orsakerna eller korrelaten inte enbart tycks vara dålig löneutveckling. Det handlar också om minskad närvaro på arbetsmarknaden (på grund av bristande motivation och sjukdom), lägre giftermålsfrekvens och en ökning av antalet splittrade familjer, och större svårighet att umgås med vänner.

Statistiken avslöjar att de sociala trenderna är mycket mer oroande än de ekonomiska faktorerna ger vid handen. Medelinkomsten för kroppsarbetare har kanske stagnerat. Men de berörda människorna har en mycket mörkare syn på sin situation som omfattar social nedvärdering och statusförlust, förlorat anseende och inflytande samt sämre hälsa, och därmed högre dödlighet. Den ekonomiska statistiken pekar på stagnation. Men människor upplever att deras konkreta situation tydligt försämras. Den ilska som

folkmassor och väljare i många västerländska demokratier uttryckt det sista decenniet har förmodligen mycket att göra med den här känslan av en försämringstrend som står i bjärt kontrast till ett självbelåtet etablissemang som mest tittar på makroekonomiska uppgifter.

Vad säger det här om vårt sökande efter ett bättre samhälle? Det visar att jobb och löner visserligen spelar en stor roll. Men det som händer inom familjen, samhället och arbetsplatsen är också mycket viktigt. Det är dessutom viktigt på två sätt. För det första gynnar en mer rättvis fördelning av resurser, status och makt i de här kollektiven direkt människors möjlighet att blomstra, planera sina liv och stärka sin självkänsla och hälsa. För det andra leder en omfördelning av makt till förändringar i ledningsstrukturen och de beslut som fattas, med många ytterligare konsekvenser. Hushåll där kvinnor har mer makt tar bättre hand om barnens utbildning, inte minst flickornas, vilket leder till en god spiral. Företag där intressenterna har mer inflytande har mindre löneklyftor och är mer socialt och miljömässigt ansvarstagande – och det ska vi återkomma till längre fram i boken.

De fattigas röster

Är du ändå inte övertygad om att ett fokus på marknaden och fördelningen av ekonomiska resurser är för smalt för vår utforskning av vägen till ett bättre samhälle? Lyssna då på vad de allra fattigaste har att berätta. Det är lätt att tro att de som lider den största bristen på resurser också skulle vara de som är mest fokuserade på den dimensionen. Men så är det inte. ”Det värsta med att leva i extrem fattigdom är föraktet, att du blir behandlad som om du var värdelös, att du blir betraktad med avsky och skräck och att du rentav behandlas som en fiende. Det upplever vi och våra barn dagligen. Och det gör ont. Det är förödmjukande och gör att vi lever i rädsla och skam”, berättar Edilberta Béjar från Peru för ATD fjärde världen i en rapport (ATD, 2013, sid 39). Och mängden begränsningar som påförs av andra – bland annat så kallade hjälporganisationer – är förkrossande, till exempel när föräldrar fräntas sina barn som placeras i fosterhem eller när villkorad hjälp inbegriper integritetskränkande kontroller. ”Dagens samhälle betar sig arrogant när det tror att lidandet kan åtgärdas enbart genom att dela ut materiella saker. Det tror att fattigdom och exkludering kan avskaffas genom att man samlar på sig saker. Det avleder världen från den centrala frågan, nämligen vad var och en kan göra för att skapa bättre villkor för frihet och frigörelse i ett extremt fattigt land”, berättar en aktivist från Senegal (ATD 2013, sid 54).

Citaten ovan är från en rapport från ATD fjärde världen, en organisation som alltid kämpat för att de fattiga ska bidra aktivt till sin egen frigörelse.

En annan organisation som visar att idealen människovärde och frigörelse är spridda över hela världen är SEWA, en indisk organisation för kvinnliga egenföretagare med över 2 miljoner medlemmar ur de allra fattigaste folklagren. Den fungerar som en fackförening och främjar projekt inriktade på utbildning, ekonomi och olika former av ledarskapsutveckling.

”SEWA:s arbete vilar på den centrala övertygelsen att ekonomisk egenmakt leder till social rättvisa, att arbete måste bidra till andras tillväxt och utveckling, och att decentraliseringen av ekonomiskt ägande och produktion skapar ett mer rättvist samhälle.” (IPSP 2018, kap 8) Deras tillvägagångssätt kopplar egenmakt inte bara till resurstillgång, utan även till starkare social ställning, självkänsla och människovärde. Med inspiration från indiskt tänkande finns dessutom ett viktigt fokus på relationer, både mellan människor och mellan människa och natur. Det hela genomsyras av en känsla av ömsesidighet och en särskild betoning på demokratiska processer, där de svagaste är garanterade att få ett ord med i laget.

Deras filosofi handlar alltså väldigt mycket om att förbättra förhållanden och ge tillgång till kunskap, makt, social ställning och resurser. De främjar decentralisering och lokala samarbeten, eftersom de anser att lokalsamhällen med makt över den egna försörjningsmöjligheten tar bättre hand om miljön och blir mer hållbara. De vill också ge större erkännande åt icke-monetärt arbete som fyller en nyttig funktion i lokalsamhället.

Utifrån den filosofin har SEWA utformat en lång rad viktiga projekt inom ekonomi med en egen kooperativ bank, inom utbildningar för företagsledare med en skola för mikroentreprenörer, inom livsmedelstrygghet med en egen distributionskedja, och inom ny kommunikationsteknik för att sprida information om priser och hjälpa till med transaktioner. Miljontals indier har haft nytta av projekten.

Konkurrens eller samarbete

Vilka riktningar ska sökandet efter ett bättre samhälle ta om det inte ska fokusera på eller begränsas till statens omfördelning av resurser? Nya rön inom samhällsvetenskapen – som speglas i IPSP-rapportens analyser – pekar på följande vision om hur samhället kan främja eller underminera människors utveckling.

Människors välbefinnande beror inte bara på deras ekonomiska levnadsstandard utan också på kvaliteten i deras sociala relationer. Vi är sociala varelser och vår utveckling formas på djupet av vårt sociala samspel, även i de mest individualistiska kulturer.⁴

4. Se kapitel 2 och 8 i IPSP (2018) för analyser av bestämningsfaktorerna för välbefinnande.

Människor har alltid samlats i grupper där de samarbetat för att hävda sig bättre i konkurrensen med omvärlden. Konkurrens om ledarskapet och andra privilegier har också hemsökt grupperna genom historien. Men människan är en av de djurarter som samarbetar mest och har troligen utvecklat den egenskapen i en evolutionsprocess som gynnade de effektivaste grupperna, alltså dem där samarbetet fungerade bäst.

Blandningen av konkurrens och samarbete är under ständig utveckling och ser olika ut i olika delar av världen. I vissa länder uppfostras barn med en patriotisk vision av engagemang i nationens gemensamma mål. I andra länder premieras privat framgång och den individualistiska konkurrensen börjar redan i förskolan. Solidaritetsbanden är starka i lokalsamhällen och utvidgade familjer på vissa håll. På andra håll når solidariteten inte långt utanför kärnfamiljen eller så delas den mellan kärnfamiljen och välfärdsstaten. Som vi förklarade tidigare är företag organisationer där arbetare och andra medverkande samarbetar för att producera och sälja på marknaden. Marknadstransaktioner är i sig samarbetsprocesser mellan handlare (med det gemensamma målet att nå en överenskommelse som båda tjänar på).

I allmänhet resulterar samarbete oftare i goda sociala relationer än konkurrens gör. Men samarbete avskaffar inte intressekonflikter: människor som samarbetar ställs ju i viss mån mot varandra eftersom de ska dela på insats och belöning. En samarbetsanda kan också vara förtryckande. En av författarna till denna bok fick efter en offentlig föreläsning om kooperativ veta av en före detta medlem i ett kooperativ att det ömsesidiga trycket att arbeta var för stort ("arbetskamraterna ringde hem till en om man var sjuk och bad en komma till jobbet"). Samarbete mellan vissa personer kan också vara negativt för andra, till exempel i kartellbildningar som skadar konsumenter. Men i allmänhet leder impulser med ursprung i en samarbetsmiljö till en mer positiv mänsklig utveckling än konkurrerande tävlan. Och de förbättrar också tilliten och informationsspridningen och gör gruppen effektivare. Att uppmuntra samarbete istället för konkurrens i familjen, gruppen, skolan och företaget är därför oftast något som rekommenderas.⁵

5. En IPSP-undersökning som gjordes av ett representativt urval av USA:s befolkning 2017 visar en klar preferens för samarbete. I genomsnitt mår folk bättre i en samarbetsituation (mindre stress och ilska, mer glädje och spänning, samma grad av fokusering). Och en majoritet av de tillfrågade tror att mer samarbete skulle göra livet bättre för dem som helhet (55 %), mindre stressigt (59 %), och trevligare (57 %). Endast en liten del tror att det skulle försämrans på dessa punkter (10 %, 12 % och 12 % på respektive område).

Det sociala samspelets nätverk

Distinktionen mellan konkurrens och samarbete är självklart användbar. Men den är alltför förenklad som beskrivning av de olika mönstren för sociala relationer. Vi ska inte lägga fram någon allmän teori om sociala relationer i vår bok. Men det finns typexempel på när sociala relationer går fel (vilket kan hända i samband med både konkurrens och samarbete) och detta bör undvikas så långt möjligt om man vill utforma bättre institutioner.

Låt oss börja med dåliga relationer vad gäller makt och kontroll. Människor kan berövas den nödvändiga makten över sina liv på åtminstone tre sätt. De kan *underordnas*, som hustrun i den patriarkaliska familjen eller arbetaren i det traditionella företaget. Men människor kan också vara *beroende* utan att vara underordnade. Det inträffar om deras situation är avhängig av yttre faktorer som de inte själva kan påverka, till exempel för bidragstagare som inte kan lita på att få stöd från en nyckfull administration och därför inte kan planera långsiktigt, eller för kvinnor som inte känner sig trygga på stadens gator vissa tider på dygnet. Slutligen kan de *tvingas* av plikter som åläggs dem, som till exempel den yngsta dottern i familjen som förväntas avstå från att gifta sig och istället stanna hemma och ta hand om föräldrarna på ålderns höst, eller medarbetaren i kooperativet ovan som knappt vågar sjukskriva sig.

Problem kring social ställning är ytterligare ett exempel på när människor kan berövas sitt människovärde. För det första kan det ske genom förödmjukelse och *skam*, vilket beskrevs av de fattiga som citerades ovan i kapitlet. Det är faktiskt ett stort problem att så mycket välfärdspolitik som borde hjälpa fattiga i själva verket undergräver deras människovärde på detta sätt. Många företag behandlar dessutom sin personal på ett förödmjukande sätt, till exempel genom att tvinga dem att lämna urinprover för droger i samband med anställningsprocessen. För det andra kan människor diskrimineras genom att *exkluderas*, undvikas och utfrysas, som till exempel romerna i Europa eller daliterna i Indien. För det tredje kan diskriminering också innebära att man inkluderas, men i en *underlägsen* social roll, till exempel i den jobbhierarki i offentlig sektor i många länder som ofta är rent rasistisk.

Alla de här varianterna av förtryckande sociala relationer kan kombineras i konkreta situationer. Tänk till exempel på hur vanligt det är att kvinnliga kroppsarbetare trakasseras sexuellt av sina förmän.⁶ Det kan yttra sig som en *förödmjukelse* (arbetskamraterna skrattar) som ger en känsla av extrem *underordning* och förknippas med föreställningen att kvinnliga arbetstagare

6. Se http://www.lemonde.fr/societe/article/2017/11/23/violences-sexuelles-chez-les-ouvrieres-la-peur-de-perdre-son-travail_5219215_3224.html

har en *underlägsen* roll i organisationen. Det kan även kopplas till utpressning vad gäller befordran, vilket gör den underordnade ännu mer *beroende* av den överordnades goda vilja.

Vartefter högre utbildning och kunskap blir allt viktigare i ekonomin och politiken är spridningen av information ytterligare ett brännande exempel på skadligt socialt samspel. Bristen på insyn i hur organisationer styrs utnyttjas ofta för att skyla över tvivelaktiga rutiner, och visseblåsarnas växande betydelse har visat hur viktigt insyn och öppenhet kan vara för förändringar som i allmänhet är till det bättre. Förvrängning av information har också enorma konsekvenser, i synnerhet i politiken. Och den tilltagande oron över falska nyheter blåser nytt liv i den gamla kampen mot propaganda. Sammanfattningsvis kan människor *dels* berövas information, som är fallet för alla de kvinnor som inte får någon skolgång eller som underordnas i familjen, och för de flesta arbetstagare som av arbetsgivaren hålls i ovisshet om beslut som påverkar deras yrkes- och privatliv på djupet – och dels kan de *luras* som när propagandamakarna försöker påverka valutgången i en riktning som inte gynnar medborgarnas verkliga intressen.

Det här bara ett fåtal exempel på alla de olika sätt sociala samspel kan vara skadliga på. Det måste poängteras att det som sker i ett specifikt samspel inverkar på andra samspel. Vi har redan nämnt att en förändring i kvinnors närvaro på arbetsmarknaden (från exkludering till inkludering och i riktning mot jobb med högre status) har ändrat deras situation i hemmet och inte bara gett dem mer resurser utan också mer inflytande och högre social ställning. Spridningseffekten mellan olika samspel får människor att göra kompromisser. Folk accepterar ett dåligt jobb om det ger dem tillräckligt med resurser för att de ska ha råd att skilja sig och göra sig mer oberoende av en förtryckande familj. Bidragsmottagande kan skapa ett beroende i förhållande till socialarbetare och regeringspolitik. Men samtidigt kan det ge mottagaren bättre möjlighet att förhandla på arbetsmarknaden och skaffa sig mer resurser, större kontroll och högre status. Människor kan acceptera det förödmjukande i vissa paternalistiska och synliga former av bidrag (till exempel matkuponger) för att kunna ge sina barn bättre skolgång. Eller så kanske de exkluderar sig själva från samhället genom att låta bli att skicka barnen till skolan, eftersom de vill dölja sin misär och slippa att barnen placeras i fosterhem.

Ett rättvist samhälle är ett samhälle där sociala samspel i möjligast mån inte präglas av alla dåliga interaktionsmönster som underminerar folks människovärde. Det är ett samhälle som låter bli att ställa människor inför tuffa kompromisser där de byter sitt människovärde mot andra förmåner.

Främjande av social rättvisa

Dåliga sociala samspel kan bekämpas på två sätt. Det ena är att ge människor förutsättningar som gör det möjligt för dem att framgångsrikt manövrera genom de olika samspelet. Tillgång till skola och universitet och livslångt lärande samt hälsovård stärker arbetstagarna på arbetsmarknaden.

Inkomsttrygghet stärker förmånstagarna hemma och på jobbet. Korrekt information stärker medborgarnas delaktighet i politiken. Att ge HBTQI-personer rätt att gifta sig och ha barn gör dem starkare och mer inkluderade i samhället. Försörjningsstöd till kvinnor kan ge dem bättre kontroll över hushållets utgifter. Och så vidare.

Det andra sättet att motverka dåliga samspel är att ändra spelreglerna i de olika miljöer och organisationer där samspelet äger rum. Införandet av strikta gränser för marknadskoncentration och bankverksamhet skyddar konsumenter och låntagare. Demokratisering (d v s makt- och informationsdelning) i offentliga organisationer gör medborgarnas inflytande mer effektivt. Och demokratisering av företag ger arbetstagarna mycket större människovärde. Det är svårare att ändra spelreglerna i familjer och lokalsamhällen. Men det kan åstadkommas med påtryckningar på relevanta intressenter.⁷

De båda sätten utesluter inte varandra. De kan förstärka varandra och leda till en god spiral. Kontantutbetalningar till kvinnor kan till exempel ge dem mer makt och förbättra deras sociala ställning och gradvis bidra till att ändra normerna och traditionerna som styr könsrollerna i familjen.

Med de här tankarna i bakhuvudet ska vi nu återvända till socialismens och tredje vägens visioner för ett bättre samhälle. De tredje vägen-modeller som innebär att staten omfördelar resurser efter marknaden eller investerar i människors tillgångar före marknaden vilar primärt på tanken att människor ska stödjas med tillgångar som gör dem bättre rustade att lyckas. Omfördelningen av resurser efter marknaden gör det möjligt för dem att lyckas som konsumenter (och som medlemmar i familj och lokalsamhälle, om bidragsmottagande inte är alltför skambelagt). Tillhandahållandet av tillgångar före marknaden gör det däremot också möjligt för dem att lyckas som arbetstagare (och undviker på det stora hela allt skambeläggande). I motsats till detta vill den socialistiska plattformen och den tredje "tredje vägen" ändra spelreglerna på ett djupare plan. Den socialistiska plattformen är bristfällig eftersom den ersätter rikedomens privilegium med auktoritära system som leder till starkt försämrade sociala samspel. Den tredje "tredje vägen" som vill utveckla samarbeten och främja arbetstagarnas och medborgarnas människovärde genom att reformera

7. Idén att spelreglerna måste ändras försvaras i Stiglitz (2015) och Världsbanken (2017).

företaget och andra sociala institutioner är mycket mer lovande vad gäller de troliga konsekvenserna för sociala samspel. Liknande idéer kan visa vägen för en reformering av välfärdsstaten och hur den förhåller sig till sina förmånstagare.

I enlighet med detta ska vi i kapitlen nedan undersöka hur vi kan närma oss ett sådant rättvist samhälle med hjälp av förändringar i marknaden och företaget, välfärdsstaten och den politiska sfären.

Reformering av kapitalismen

I kapitlet ovan har vi argumenterat för att vi måste se bortom den föråldrade motsättningen mellan privat egendom och socialism och sträva efter att reformera de rådande institutionerna marknaden, företaget och staten, för att därigenom öppna en tredje väg i riktning mot ett mer mänskligt samhälle. I detta kapitel ska vi fokusera på den moderna kapitalismens centrala institutioner: företaget, marknaderna och finansinstituten.

Max Weber har kärnfullt beskrivit den moderna kapitalismens paradoxala natur. Han såg den som ”identisk med jakten på vinst och ständigt förnyad vinst, med hjälp av kontinuerligt, rationellt, kapitalistiskt företagande” (Weber 2001). Men han menade också att det slags liv som förknippades med den moderna västerländska rationella kapitalismen ”ur ett lycko- eller nyttighetsperspektiv för den enskilda individen tycktes helt översinnligt och fullständigt irrationellt”. Vad upplevde han då som irrationellt i detta? Det faktum att ”människan domineras av att tjäna pengar, av att livets yttersta mening är förvärvandet” istället för att låta ”ekonomiska förvärv helt enkelt vara underordnade människan som ett sätt att tillfredsställa hennes materiella behov”. Kan vi kringgå den paradoxen och reformera kapitalismen så att vi kan tygla den ekonomiska rationalismen och göra så att den tjänar människans utveckling?

En empirisk och historisk undersökning visar oss att kapitalismen har funnits i många olika former genom tiderna och på olika håll i världen. Men också den *moderna rationella kapitalism* som Max Weber föreställer sig har tagit sig många olika uttryck. Hur kan vi beskriva den samtida dominerande idealformen av kapitalism? Det är en form av kapitalism som har ett antal iögonfallande egenskaper. För det första ser vi att det stora aktiebolaget är den dominerande parten i komplicerade och ofta multinationella värdekedjor. För det andra innebär företagets juridiska form att ägarskap och makt separeras från varandra, vilket har lett till att företagsledning utvecklats till ett (kvasi)yrke och rentav en egen bransch. För det tredje är det slående

att företags- och direktörskapitalismen sedan slutet av 1970-talet kommit att knytas till allt flitigare rop på marknadslösningar. För det fjärde har den expansiva marknadsorienteringen skett parallellt med att finanssektorn vuxit fram som en dominerande spelare på den kapitalistiska arenan, och kanske viktigare ändå – som en hegemonisk kultur av samtida ekonomier, samhällen och statsskick. I det här kapitlet ska vi titta närmare på de här slående egenskaperna och delar av den dynamiska utveckling som lett till dagens kapitalism. Under resans gång kommer vi att identifiera några problematiska eller rentav oroväckande tendenser och ge förslag på hur vi kan ifrågasätta och reformera vår samtida kapitalistiska idealform och bättre anpassa den till en progressiv agenda som ger prioritet åt människors behov och strävanden.

Reformering av företagets styrning och syfte

Företaget är en central del av den samtida kapitalismen och en institution som vi tar för given idag. Trots det är företagets viktiga roll i ekonomisk produktion, organisation och utbyte relativt ny. Fram till mitten av 1800-talet beviljades bolagsrättigheter och därmed sammanhängande privilegier av kungen eller staten eftersom bolagen sågs som motparter i risktagande företag av allmänintresse. Utbredningen av allmänna aktiebolagslagar som i princip ”privatiserade” företagsregimen ägde rum i de flesta länder under 1800-talets andra hälft.

Det tog tid för de samtida särdragen hos företaget att framträda och accepteras. Företaget är i sin moderna juridiska utformning verkligen ganska anmärkningsvärt. För det första behandlas det juridiskt som en konstgjord individ. Som sådan har den en juridisk existens oberoende av sina medlemmar. Den har rättigheter och skyldigheter i sitt eget namn. För det andra har ägandet i det moderna företaget förvandlats till innehavet av aktier, och därför uppmuntrar företagsformen till att ägarskap och styrning frikopplas från varandra. Företagsägandet tenderar i sin moderna form att vara splittrat, och aktier är lätta att överföra och marknadsföra. Denna märkliga ställning och ägarskapsmönstret betyder att företaget kan överleva sina ursprungliga aktieägare eller rentav få evigt liv. Som juridisk person skyddas företagets tillgångar från uppdelning, vilket innebär att kreditgivare inte kan göra anspråk på dess tillgångar. Slutligen – och helt avgörande – är aktieägandet i moderna företag knutet till principen om ansvarsbegränsning. Aktieägarna kan inte hållas ansvariga för företagets skulder och övriga plikter utöver värdet av deras innehav. Det moderna företaget kan alltså beskrivas som den första ”förbättrade (konstgjorda) individen”: den

har alla rättigheter och privilegier som förknippas med ställningen som juridisk person. Och samtidigt åtnjuter den odödlighet och en påfallande begränsning av ansvar och plikter.

De egenskaperna och privilegierna är förklaringen till företagets framgångar som rättslig form under 1900-talet. De brukar betraktas som drivkraften bakom tillväxt, risktagande, entreprenörskap och innovation. Från första början väckte dock företaget och de därmed förknippade privilegierna högljutt motstånd. Debatten har kretsat kring två huvudsakliga frågeställningar: ansvarsbegränsningen och dess konsekvenser, samt styrelseformen och företagets syfte.

En av de hårdaste kritikerna av företaget var ingen mindre än Adam Smith. *I Nationernas välstånd (Wealth of Nations, 1776)* hävdar han att företag har en tendens att minska eller förvränga konkurrensen, uppmuntra spekulering och bedrägeri, tillåta rå styrka och förtryck och väsentligt försvaga varje form av ansvar. I 1800-talsdebatten om det allmänna sambandet mellan ansvarsbegränsning och bolagsbildning oroade sig motståndarna för utbredd spekulering, bedrägerier och riskabla handlingar. Många argument var moraliska, där kopplingar gjordes mellan "förmåner och bördor", personlig moral och fullt ansvar:

"Ansvarsbegränsningens förespråkare hävdar att Försynens avsikter kan modifieras i gynnsam riktning och att skulder och skyldigheter kan ådragas som gäldenärerna inte kommer att vara tvungna att fullgöra, trots att de har möjlighet därtill." (McCulloch 1856, s 321)

En samtida variant av argumentationen framhäver de moraliska riskerna med ansvarsbegränsning. Den vidgade ansvarsbegränsningen har uppmuntrat risktagande (och därmed innovation och tillväxt) *eftersom* den skapat en situation av tilltagande ansvarsbefrielse. Individuer tog större risker just *för att* de kunde kamma hem vinsten utan att betala fulla kostnaden. Ansvarsbegränsningen har med andra ord fungerat som ett potent försäkringssystem, samtidigt som den har byggt in en moralisk systemrisk i den moderna kapitalismens kärna. Ur det perspektivet ska det ökade risktagandet i samband med ansvarsbegränsningen betraktas som en oroande utveckling som sannolikt leder till stor instabilitet och regelbundna kriser och sammanbrott.

Liknande invändningar gjordes mot styrelseformen. Den strukturella frikopplingen av ägarskap och ledning i företag har omsatts i en bred palett av misslyckanden och haverier. Sedan 1930-talet och Adolf Berles och Gardiner Means' pionjärinsatser på området finns därför en rik och tät litteratur om företagsstyrning. Debatten om företagsstyrning består av två med varandra förbundna frågeställningar. Den ena gäller beskrivningen av förhållandet och maktbalansen mellan företagsledning och aktieägare. Den

andra rör det eventuellt berättigade i att ta hänsyn till andra aktörer och deras intressen (utöver aktieägare och företagsledning) i ledningsmodeller och rutiner.

Med risk för överförenkling kan man säga att det finns två extrema och delvis motsatta perspektiv. Enligt den ena sidan definieras aktieägarna som företagets ”ägare”, företagsledningen som deras agenter och företagets enda legitima syfte är att maximera värdet för aktieägarna (Friedman 1970). Motståndarsidan påpekar då att aktieägarna faktiskt inte äger företaget och att företagsledningen ansvarar för att balansera en mångfald parter intressen mot varandra (Freeman 1984). Ur det perspektivet är alltså företagets syfte att tjäna det kollektiva intresset hos den gemenskap av parter som det representerar. När det gäller stora företag med nästan global räckvidd blir denna gemenskap mycket omfattande, och att tjäna de berörda parternas kollektiva intressen är då nästan synonymt med att tjäna samhällsintresset och det allmänna bästa.

Historiskt sett har bolagskapitalismen pendlat mellan de båda perspektiven. Fram till 1970-talets slut var bolagskapitalismen av parts- och intressenttypen. I slutet av 1970-talet växte aktieägarnas makt – väldigt mycket. Agentteorin hävdar att aktieägarna är företagets ägare och företagsledningen deras agenter (Jensen and Meckling 1976). Detta revolutionerade företagsstyrningens teori och praktik och i ett slag förvandlades företag till juridiska personer med ett enda syfte, nämligen att maximera aktieägarnas avkastning på investeringen. Den revolutionerande förändringen har rotat sig de senaste 40 åren och är idag djupt förankrad i de institutioner som utbildar globala eliter: handelshögskolorna, universitetens ekonomiska institutioner, och utbildningar för offentlig förvaltning. Som en tydlig följd av detta har balansförhållandet ändrats under perioden, till kapitalets och kapitalägarnas fördel. Det samtida företagets fokus på ett enda syfte är helt klart en viktig förklaring till den växande ojämlikheten sedan 1980-talet – med katastrofala sociala och politiska konsekvenser. Därav de envisa kraven idag på ett återvändande till en mer balanserad och intressent- och partspräglad kapitalism (Reich 2015).

Utifrån ovanstående bedömning finns minst tre vägar att undersöka: ansvarsbegränsningen måste omvärderas, företagets styrelseform och syfte ändras, och utvecklingen av alternativa former av ekonomisk organisering främjas.

För det första måste det måttlösa privilegiet med ansvarsbegränsning genast ifrågasättas. Historiskt har ansvarsbegränsning förknippats med uppdrag i samhällets intresse. Är det meningsfullt med generell ansvarsbegränsning när företag bara tjänar privata intressen? Det finns många olika alternativ för hur ansvarsbegränsningen kan reformeras, vissa

mer radikala än andra. Det är tänkbart att avskaffa den helt. Man kan vilja upphäva ansvarsbegränsningen som generell princip och återgå till att undantagsvis bevilja det utifrån ett engagemang för det allmänna bästa. Slutligen kan principen om generell ansvarsbegränsning behållas samtidigt som undantag införs och ansvaret utvidgas i vissa sektorer, till exempel bank och finans.

För det andra är det dags att göra upp med myten att företag tillhör aktieägarna. Juridisk forskning har övertygande visat att aktieägare bara äger aktier och alltså mer påminner om investerare i sina legitimitetsanspråk än om företagsägare (Stout 2012). Detta måste nu omsättas i en förvandling av principerna för företagsstyrning, till och med lagstiftning – med kraftig slagsida åt en syn på företaget som en allmänning som tjänar många parter och deras intressen. Olika förslag har under lång tid kommit från ett flertal teoretiker (John Stuart Mill var först) om att knyta intressenter – i synnerhet arbetstagare – till beslutsfattandet i företaget. Enligt den mest självklara formeln skulle styrelsen bestå av företrädare för de olika intressenterna och parterna: aktieägare, kreditgivare, arbetstagare, leverantörer, kunder, lokalsamhällen. Till skillnad från det tyska systemet med medbestämmande – där mesta makten i praktiken tillfaller aktieägarna – är det viktigt att se till att varken aktieägarna eller arbetstagarna får en absolut majoritet av makten, vilket blir en garanti för att mångfalden partsintressen tas med i beräkningen.¹

Parallellt med den här strukturomvandlingen måste företagets syfte omformuleras. Förslagsvis överger vi här maximeringen av aktieägarvärde och gör istället flerpartsintressen eller rentav det allmänna bästa till kärnan i företagets syfte. Pågående experiment med så kallade Benefit Corporation – en ny rättslig företagsform med krav på bidrag till allmänhet och intressenter – är intressanta i detta hänseende.² Utmaningen är dock att inte endast arbeta med detta i systemets marginaler: istället måste den filosofi som utgör grunden för hur vi driver våra storföretag omvandlas radikalt. För att lyckas med det måste vi åstadkomma förändringar i enskilda länders bolagsrätt.

För det tredje måste vi främja utvecklingen av förutsättningar som är gynnsamma för företag med alternativ juridisk form. Vi måste stimulera en rik biotop av ekonomiskt företagande. Makten och rikedom hos dagens företag tenderar att hämma framväxten av alternativa former. Kooperativ, partnerskap, socialt entreprenörskap, samarbete och delningsekonomiska

1. Se IPSP (kapitel 8 och 21) för en vidare diskussion om demokratiska styrelseformer.

2. 30 delstater i USA har godkänt den nya bolagsformen. I andra delar av världen kan mainstream-företag ansöka om B Corp-certifiering. Certifieringen sköts av den icke-vinstdrivande organisationen B LAB som finns i ett 50-tal länder och "fungerar som en global folkrörelse där företag används som en god kraft". Se <https://www.bcorporation.net/>

plattformar är viktiga experiment ur vilka morgondagens inkluderande och progressiva affärsmodeller kan och bör växa fram.

Bolagskapitalism, makt och hot mot demokratin

I början av 2000-talet är bolagskapitalismen större och mäktigare än någonsin. Företag är inblandade i varje aspekt av våra liv, ekonomier och samhällen. De producerar och distribuerar varor och tjänster, försäkringar och banktjänster – men också vård, utbildning, kultur, idrott, ja, de producerar till och med nationell säkerhet, driver fångelser, organiserar protester och opinionsbildar. Företagens större räckvidd har ofta varit en följd av en transnationalisering av verksamhet och styrning och en aldrig tidigare skådad koncentration av rikedom och makt. Maktkoncentrationen omsätts å sin sida i direkta och indirekta hot mot demokratin och demokratisk rättvisa.

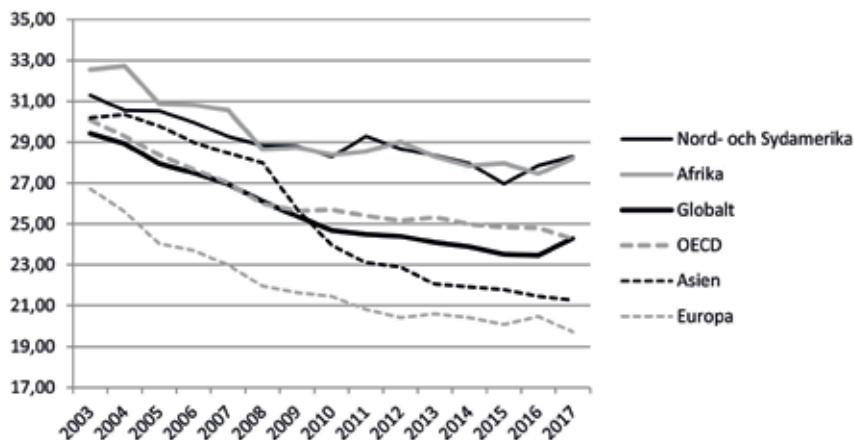
Företags rikedom och makt kan mätas empiriskt på många olika sätt. All statistik pekar dock på en snabb internationalisering de senaste 30 åren, vilket fått den ekonomiska verksamheten, vinsterna och andelen av den globala handeln att skjuta i höjden. Med tiden har detta lett till en slående koncentration av kapital, rikedom och resurser. 1990 fanns uppskattningsvis sammanlagt 30 000 transnationella företag. 2010 uppskattades antalet transnationella moderföretag till ca 100 000 med ca 900 000 utländska dotterbolag (Jaworek och Kuzel 2015, sid 57). Eventuellt varierar siffrorna från år till år, men den övergripande trenden för de senaste tio åren är tydlig. Om vi jämför nationalstaters och företags årsintäkter hittar vi runt 60 företag och 40 nationalstater bland de 100 största. Walmart, Apple och Shell är rikare mätt i årsintäkt än Ryssland, Norge och Belgien. Än mer påfallande är att världens tio största företag tillsammans har intäkter som är högre än de 180 "fattigaste" ländernas sammanlagda intäkter.³

De multinationella företagens växande rikedom motsvaras av en snabb vinsttillväxt under perioden. Till exempel mer än tredubblades värdet på amerikanska multinationella företag och deras utländska dotterbolag mellan 1989 och 2011. Samtidigt har samma multinationella företag slaktat påfallande många tillverkningsjobb i USA: det fanns 19 miljoner sådana jobb 1980 men idag finns det bara 11 miljoner.⁴ Det råder mer än

3. Se http://www.globaljustice.org.uk/sites/default/files/files/resources/controlling_corporations_briefing.pdf

4. Se https://www.bea.gov/scb/pdf/2013/11%20November/1113_mnc.pdf och <https://piie.com/blogs/trade-investment-policy-watch/questionable-rationale-behind-washingtons-antitrade-rhetoric>

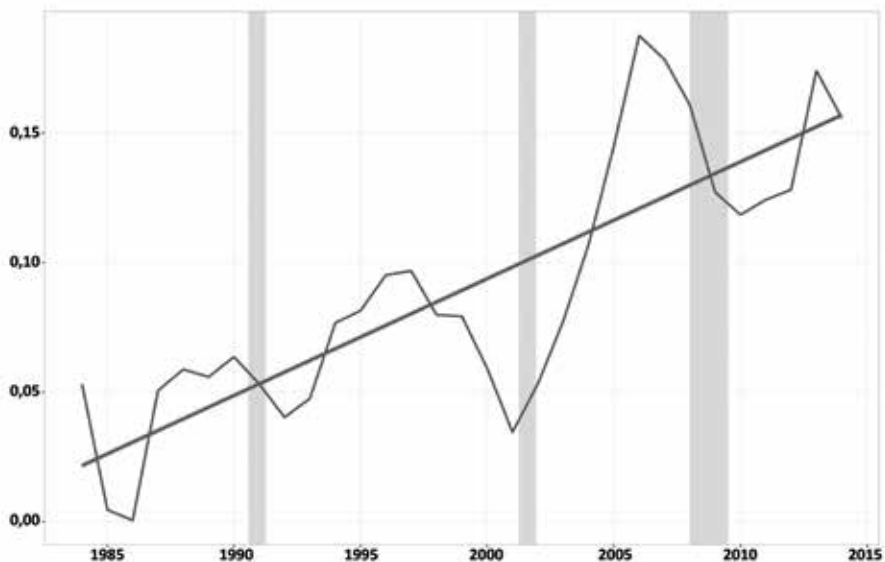
ett enkelt samband mellan utvecklingen på respektive område. Slakten på tillverkningsjobb i rika länder och flytten av dem till delar av världen där arbetskraften är billigare har under perioden varit en av de viktigaste orsakerna till de multinationella företagens vinstökningar. En annan förklaring till vinstökningen är de stora sänkningarna av bolagsskatten under perioden. Detta har skett i alla världens regioner, vilket framgår av figur 6.1 (som visar lagstadgade skatter; den faktiskt inbetalade skatten är ännu lägre på grund av undantag och kryphål).

Figur 6.1: Bolagsskattens utveckling, 2003–2017

Källa: <https://home.kpmg.com/xx/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online/corporate-tax-rates-table.html>.

Barkai (2017) – som förlitar sig på en monopolistisk konkurrensmodell för USA:s ekonomi – uppskattar att den växande koncentrationen inom företagssektorn har gett företagen större makt på marknaden och högre monopolvinster. Samtidigt har både arbetskraftens och kapitalets del i mervärdet sjunkit under samma period (figur 6.2). Det betyder att avkastningsgraden för kapital på marknaden i själva verket sjönk under perioden. Och det är en intressant variation på Pikettys teori om en stabil avkastningsgrad och en växande kapitalandel. Det är svårt att skilja mellan ren vinst och kapitalavkastning i statistiken.

Figur 6.2: Ren vinstandel i USA:s icke-finansiella företagssektor, 1984–2014

Källa: Barkai (2017).

De multinationella företagens växande rikedom och deras snabba transnationella omvandling har gjort dem mäktigare än någonsin. En konsekvens av de här företagens makt och rörlighet är att de kan välja och vraka bland olika länders lagstiftningar och välja den som gynnar dem mest (s k forum-shopping). En annan viktig följd som speglas i figur 6.1 är att länder konkurrerar om att erbjuda de attraktivaste skattevillkoren och mest avreglerade arbetsmarknaderna för multinationella företag. Den skattemässiga och sociala dumpningen har i kombination med skatteparadis gjort det möjligt för multinationella företag att mer än någonsin tidigare minimera eller helt undvika beskattning.

Utvecklingen har haft konsekvenser för förmögenhetskoncentrationen. Multinationella företag har naturligtvis skapat stora rikedomar de senaste 40 åren. Men det mesta av rikedomarna har förvandlats till vinster och inte gått till arbetstagarnas löner eller kollektiva investeringar genom skatter. Det är därför korrekt att säga att utvecklingen bidragit till att avsevärt öka ojämlikheten inom länder, i synnerhet i västvärlden, vilket idag är väldokumenterat. Som tydligt framgår av figur 6.3 har växande skillnader och ojämlikhet lett till att medelklassen hamnat i knipa samtidigt som de (redan) superrika har blivit ännu rikare. Fenomenet har visserligen varit extra tydligt i USA, men det kan beläggas också i andra länders fall (Piketty och Zucman 2014, Alvaredo m fl, 2018).

Figur 6.3: De superrikas framväxt i USA

Källa: Piketty, Saez och Zucman (2016).

Den här utvecklingen utgör ett direkt hot mot demokratin. Redan 1911 varnade den amerikanska HD-domaren Louis D. Brandeis: ”Vi kan ha demokrati i vårt land, eller så kan vi ha stor rikedom koncentrerad i händerna på ett fåtal. Men vi kan inte ha båda.” Den förgyllda tidsåldern – The Gilded Age – var en period i USA som också präglades av rikedomskoncentration och växande ojämlikhet. Maktfördelning och maktbalans, förekomsten av kontroller och motvikter som kan uppväga dominerande maktcentra är ju som alla vet förutsättningar för en välfungerande demokrati (Dahl 2006). Den extrema koncentrationen av kapital och rikedom i samtida företag och den därmed sammanhängande tillväxten av superrika leder till en demokratisk obalans. På 2000-talet är detta också fallet i en lång rad andra länder än USA och kan beläggas i olika delar av världen.

En första kraftig obalans skapas genom det direkta och avsevärda politiska inflytande som förknippas med storskalig finansiering av politiska kampanjer och lobbyverksamhet. 2016 var de totala utgifterna för lobbyning i USA ca 3,45 miljarder USD, en ökning med 140 procent på mindre än 20 år (OpenSecrets.org 2017). Lobbyverksamhetens stora närvaro och inflytande genomsyrar också andra delar av världen – inte minst EU där reglerna för registrering och deklaration inte är lika stränga som i USA, vilket gör lobbyingen svårare att mäta. Som om det inte var illa nog med all lobbyning har politiska bidrag och kampanjfinansiering också ökat kraftigt de senaste 20 åren. Det har lett till en situation där det ligger nära till hands att hävda att den demokratiska

politiken tagits som gisslan och en oligarkisk regim är på väg att etablera sig. Oligarkin är i det här fallet en blandning av storföretag och ett fåtal superrika individer – en tvåsamhet med täta band. I maj 2017 beslutade Donald Trump att USA skulle lämna Parisavtalet om klimatförändringar. Några veckor innan beslutet hade 22 republikanska senatorer uppmanat honom att göra detta i ett brev. Det visar sig nu att de 22 senatorerna fått enorma ekonomiska bidrag från gas-, kol- och oljeindustrin under de senaste politiska kampanjerna.⁵ Sambandet mellan koncentrerad rikedom och otillbörlig politisk påverkan som förvränger demokratin kan alltså vara mycket direkt och ha stora konsekvenser. Den breda frågan om pengarnas roll i politiken ska vi titta närmare på i kapitel 8, nedan.

Företag kan ha ett mer indirekt men kanske ändå långtgående inflytande. Företagens sociala ansvarsutövning kan tolkas som ett slags ingripande i politiken. Företag fattar viktiga politiska beslut när de kompenserar för ”statliga misslyckanden”, agerar genom fullmakt från stater som drar sig ur, eller alltmer engagerar sig i transnationell flerpartslagstiftning. Syftet med företagens sociala ansvar (corporate social responsibility, CSR) är i allmänhet positivt och handlar om produktionen av kollektiva nyttigheter. Men precis som filantropin och paternalismen före den är CSR ett frivilligt, partiskt och godtyckligt åtagande – och alltså ett subjektivt engagemang i vissa frågor och med vissa grupper, men inte andra. Därför är det naturligtvis omöjligt för CSR att komma med hållbara strukturella lösningar på samtida utmaningar för det allmänna bästa.

Företagsvärlden förvränger också den demokratiska politiken på ett ännu mer subilt sätt: genom att finansiera en uppsjö av tankesmedjor och forskningsinstitut som arbetar för ideologiskt inflytande och främjar politiska mallar som oftast gynnar företags intressen. Klimatförnekelse är ett intressant exempel på detta. Dess ideologiska och politiska genomslagskraft i USA speglar mer än direkt kampanjfinansiering. Vi vet idag att den är resultatet av över 30 års företagsfinansierad verksamhet i tankesmedjor som puffat extremt aktivt för den agendan (Jacques m fl 2008; Collomb 2014).

Obalansen i rikedom, makt och inflytande mellan företag och de flesta andra aktörer (inklusive stater och politiker) på politikens område har som alla vet oroande konsekvenser för våra demokratier. Framväxten av auktoritära regeringar, populismens lockrop, och krav på att murar och hinder ska resas mellan nationer, grupper eller individer – allt det måste åtminstone delvis förstås i ett sådant sammanhang. Ojämlighet och skillnader har blivit allt mer strukturella, begränsar många människors möjligheter och försvårar klassresor. På individnivå kan det yttra sig i en känsla av alienation,

5. Se <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jun/01/republican-senators-paris-climate-deal-energy-donations>

ilska och våld eller förtvivlan, som får folk att vända sig till populistiska politiker och löften. Rikedomen och styrkan hos dagens företag ger dem även en synnerligen stark förhandlingsposition gentemot arbetstagarna. Företag är några av de minst demokratiska institutioner som finns idag och tenderar faktiskt att fungera rätt mycket som envälden. Företag präglas av stor intern ojämlikhet som yttrar sig i form av ersättningar, resurser, makt och auktoritet. Och en mycket stor del av företagets medarbetare deltar inte alls i beslutsfattande och företagsledning. Under de förutsättningarna är det kanske inte så konstigt att en stor del av millenniegenerationen inte ser någon framtid för sig själva i företagsvärlden!

Hur ska vi hantera den utmaningen? Om obalansen i rikedom och makt blir alltför stor utgör de ett hot mot demokratin och kan till och med äventyra det kapitalistiska systemets långsiktiga hållbarhet. Analysen ovan pekar på minst tre utvägar.

För det första måste vi kräva full insyn i företagets finansiering av politiska kampanjer, lobbying och även påverkan genom tankesmedjor och forskningsinstitut. Men insyn och öppenhet är inte tillräckligt. Vi måste sätta tydliga gränser för hur stora belopp det är lagligt för företag eller förmögna personer att spendera på att skaffa sig politiskt inflytande. Mer om detta i kapitel 8.

För det andra måste vi avkräva företagen finansiellt ansvar. De måste ta sin rimliga del i finansieringen av kollektiva kostnader och externaliteter. Kampen för finansiellt ansvar måste ta sig olika uttryck, men förutsätter i samtliga fall nära internationellt samarbete och samordning. Kampen mot skatteparadis har gjort stora framsteg de senaste 20 åren och måste nu trappas upp. Bolagsskatten måste harmoniseras och läggas på en nivå som gör det möjligt att bekosta adekvata trygghets- och välfärdssystem för alla som bor i ett berört område. Företagens sociala ansvar är inget vi kan förlita oss på om vi ska få företagen att ta ansvar i nivå med vad de bör vad gäller kollektiva kostnader och externa effekter.

För det tredje kan det också vara bra att uppmuntra den interna demokratiseringen av företag och styrelsemodeller. Det handlar om mer än att enbart omdefiniera regler och riktlinjer för företagsstyrning i enlighet med vad som redan föreslagits i avsnittet ovan. Det innebär även en förändring av de ideologiska och kulturella mallar som anger ramarna för hur de framtida affärsmännen och kvinnorna utbildas och socialiseras, i synnerhet cheferna. Ledarskapsfilosofier och styrinstrument som gynnar delaktighet, platta organisationer, inkludering, samarbete och omsorg måste uppvärderas, läras ut och främjas. Samtidigt måste vi också börja ifrågasätta alienerande ledarskapsmodeller och se dem för vad de är – inte minst inom det som idag hyllas som den innovativa, digitala ekonomin.

Marknadsorientering och finansialisering – ett oväntat par

Det liberala projektet som har sina rötter i upplysningstiden fastslog att marknadsekonomin är en viktig mekanism för rikedomsskapande och individuell frigörelse. I motsats till olika former av korporativism – inklusive företaget, enligt Adam Smith – skulle den ”fria marknaden” möjliggöra en effektiv fördelning av resurser och en matchning av efterfrågan och utbud med minimal förvrängning. Konkurrensmekanismen var nyckeln som öppnade dörren för de (mest) rättvisa priserna.

I den liberala ekonomiska traditionen betraktas marknaden och marknadsekonomier som människans ”naturliga” tillstånd – ett tillstånd som bromsats, hämmats eller rent av blockerats i olika epoker och delar av världen (Hayek 1944). Andra teoretiker har emellertid poängterat att den alltmer mäktiga och dominerande marknadsekonomin som mänsklig organisationsform är en social (och historisk) konstruktion till sin natur, till exempel Karl Polanyi i den banbrytande boken *Den stora omdaning*. Till syvende och sist är det inte så viktigt vem som har rätt i den debatten. Det avgörande är dock den tendens till snabb ”marknadsorientering” som präglat den samtida världen sedan slutet av 1970-talet. Med ”marknadsorientering” menar vi här både tron och övertygelsen att marknader är överlägset effektiva för att fördela varor och resurser och de reformer och politiska åtgärder som förknippas med detta, inklusive makroekonomisk stabilisering, privatisering, avreglering, samt liberalisering av utrikeshandel.

I och med marknadsorienteringens framgångar under perioden har vi sett ett växande antal länder förvandla sig själva till marknadsekonomier eller ge marknadstänkandet en större roll och plats i organiseringen av sina ekonomier. Men än mer spektakulär har marknadsorienteringens domänexpansion varit. Marknadstänkandet har nått sfärer av mänskligt och socialt liv som traditionellt strukturerats och värderats enligt helt andra mekanismer: hälsa, utbildning, idrott, till och med konst, kultur, politik, religion och nära relationer. Marknaden har blivit ett förhärskande mantra och trollspö inom många områden.

Tre huvudfrågor måste lyftas fram här. För det första kan marknader självklart vara effektiva mekanismer för fördelning och skapande av rikedom. Det har de också varit genom historien. Men en viktig förutsättning för att marknader ska fungera utan ”förvrängningar” och ”fritt” är att de präglas av en öppen och rättvis konkurrens, där ingen enskild aktör kan diktera eller kontrollera marknadsvillkoren. Den förvandling av samtidskapitalismen som beskrivs ovan uppfyller inte den förutsättningen. I synnerhet den finansiella

kapitalanhopningen i samband med storskalig bolagisering står i princip i motsatsförhållande till en fri och marknadsbaserad tilldelningsprocess. I vår samtid har många marknader rört sig i riktning mot ett oligopolistiskt jämviktsläge, och i vissa fall är oligopolen uppbyggda på internationell nivå. I ett oligopolistiskt jämviktsläge är marknadsdynamikens goda inflytande mycket mindre påtagligt. Tack vare sin makt kan vissa spelare snedvrida marknadsvillkoren till sin fördel och skapa utrymme för så kallad räntejakt ("rent-seeking"). I sådana sammanhang är "marknadsmagin" knappast mer än en trollformel, helt frikopplad från den dynamik som råder i verkligheten. För det andra återstår frågetecken rörande fördelningen av den rikedom som skapas, också när marknadsmekanismerna fungerar tillfredsställande vad gäller konkurrensdynamiken och produktionen av rikedom är effektiv. De senaste 150 åren av marknadsekonomi visar att de båda problemområdena rikedomens produktion och fördelning inte är mirakulöst förbundna med varandra, som Adam Smiths allegori med den "osynliga handen" får vissa att hävda. Rikedomsskapande genom marknader är med andra ord inte oförenligt med kraftigt orättvisa och odemokratiska mönster för rikedomens fördelning. För det tredje väcker marknadsorienteringens triumftåg frågan om "marknaders moraliska gränser" (Sandel 2013, Satz 2010). En marknad implicerar trots allt att de varor eller tjänster som byts där har förvandlats till varor (och att detta är möjligt). Marknadsorienteringen av (nästan) allt skulle därför innebära att (nästan) allt förvandlats till varor och påtvingats ett pengamässigt värde. Vi måste alltså fråga oss om allt verkligen kan eller bör omvandlas till handelsvaror med pengavärde (till exempel organ, kroppar, barn, förhållanden, kultur, utbildning, politiskt inflytande...).

Som vi antyder ovan kännetecknas den samtida kapitalismen överraskande nog av att utvecklingen mot marknadsorientering gått hand i hand med en tendens till finansialisering – vilket teoretiskt sett är delvis motsägelsefullt (Krippner 2005, Palley 2013). Finansialiseringssprocessen i sig har flera dimensioner. Det handlar dels om finansmarknadernas ökande betydelsen i ekonomin i allmänhet, dels om det växande antalet företag överallt som söker finansiering på de marknaderna. Det är en rättfram logik: när våra ekonomiska och sociala aktiviteter förvandlas till varor hamnar finansmarknaderna i händelsernas centrum, som den viktigaste arenan för prissättning av och handel med företagen som producerar dessa varor. Finansialisering syftar naturligtvis också på de finansiella indikatorernas växande betydelse för beslutsfattandet hos många ekonomiska aktörer – och inte bara företag – vilket ibland utesluter andra indikatorer. Som redan påpekats har de finansiella indikatorernas betydelse redan nått sfärer av mänskligt och socialt liv som tidigare präglades av mycket annorlunda ramar, till exempel personlig omvårdnad. Finansialisering yttrar sig också

i finansindustrins allt större slagkraft som bransch och yrkesfält – och i hur framgångsrik finansindustrin varit i att undanröja alla hinder – institutionella, politiska, till och med etiska – för en sömlös globalisering och expansion av dess verksamhet.

Finansialisering handlar dessutom om siffror, fantastiska siffror som speglar en tidigare otänkbar kapitalanhopning som helt klart strider mot det samstämmiga kravet på ”fri” marknadsdynamik. 1980 var börsvärdet på börsnoterade företag i Europa ca 8 procent av BNP. Siffran sköt i höjden till 105 procent 1999 och har pendlat mellan 40 och 90 procent sedan 2002.⁶ 1997 var det totala värdet av så kallad värdepapperisering (d v s tillgångar som består av olika skulder) i Europa 47 miljarder EUR. 2008 uppgick det till 2 200 miljarder EUR.⁷ Om vi tittar på den globala derivatmarknaden (en OTC-marknad där värdepappershandeln till största delen är privat) så är siffrorna än mer hisnande. Från ett globalt värde 1998 på 72 biljoner USD har marknaden stigit till nästan 550 biljoner USD 2016.⁸

Sedan krisen 2007 vet vi att den intensiva och snabba finansialiseringen av våra ekonomier och samhällen är genomsyrad av spekulativ finansialisering som är typisk för samtida kapitalism gör skäl för namnet ”kasinokapitalism” (Sinn 2012). Den har haft en obevlig och avsevärd destabiliserande effekt på världsekonomin, samhället och politiken.

Hur bemöter vi dessa utmaningar? Paradoxalt nog är det med tanke på den samtida marknadsorienteringens magiska dimension viktigt att vi återigen injicerar våra ekonomier med en god dos verklig konkurrensdynamik. Det finns ett antal möjliga och kompletterande vägar att gå. För det första kan vi genom att omarbota konkurrens- och antitrustlagar fastställa nya maxnivåer för maktkoncentration och det kan få ett kraftigt och strukturellt genomslag. För det andra måste vi med kraftiga stimulansåtgärder uppmuntra uppkomsten av nya företag och främja en upptrappning av nya ekologier i de industrier som alltför länge dominerats av stora oligopol, till exempel energibranschen, och överbeskyddande äganderätt, till exempel läkemedelsindustrin. De institutionella stimulansåtgärderna behövs inte bara för att främja skapandet av nya företag, utan också för att utöver vissa nivåer avskräcka från sammanslagningar och kapitalkoncentration.

För att hantera marknadsorienteringens och marknadslogikens invasion

6. Källa: <https://www.indexmundi.com/facts/european-union/market-capitalization-of-listed-companies>

7. Källa: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015SC0185&from=EN>

8. Källa: www.bis.org/statistics/derstats.htm. Siffrorna motsvarar det ”nominella värdet”, som innebär dubbelräkning av de underliggande tillgångarna. Det totala marknadsvärdet av de underliggande tillgångarna var ca 20 biljoner USD 2016.

av alla tänkbara områden måste vi starta en effektiv offentlig debatt om marknadens gränser, inte minst ur ett etiskt perspektiv. En rent vetenskaplig bedömning av marknadslösningars effektivitet på olika områden borde ha gjorts för länge sedan. Men utöver detta har nationella och transnationella aktörer ett ansvar för att främja demokratiska debatter och lösningar i syfte att kontrollera marknadslogiken och sätta gränser för dess expansion. För att skaka liv i en politisk debatt av det här slaget måste vi uppmuntra utvecklingen av alternativa lösningar och deras förespråkare, inom kollektiv och gemenskaper, frivilligorganisationer, universitet, forskningsinstitut, tankesmedjor och opinionsbildare. I gruppen tankesmedjor och opinionsbildare har marknadsförespråkarna varit särskilt aktiva och effektiva kanaler för spridning och institutionalisering de senaste 30 åren eller så. Det är viktigt att uppmuntra utvecklingen av alternativa idéer (Held 2004). Eftersom vi objektivt sett, efter Berlinmurens fall, rört oss i riktning mot ett intolerant paradigm (Babb 2012) måste vi nu återuppfinna en kultur av debatt och oenighet och återuppliva en konkurrenskraftig ekologi av idéer. Och detta måste ske först och främst i våra mest centrala institutioner för socialisering; vi måste tänka nytt om utbildningen av framtidens eliter och experter, i synnerhet om de högre utbildningar inom ekonomi, företagande, juridik och offentlig förvaltning.

Slutligen måste vi parallellt arbeta med den samtida finansialiseringens problematiska sidor. En välfungerande kapitalism behöver självklart en finanssektor. Men finanssektorn måste hållas inom rimliga gränser och tillbaks till där den hör hemma: den ska tjäna ekonomisk utveckling och mänskligt välbefinnande. Det finns många vägar att gå om vi vill röra os i den riktningen. Några förslag har redan presenterats i de båda avsnitten ovan, eftersom en viktig egenskap hos den samtida finanssektorn är dess bolagisering. Vi måste dessutom snarast se till att reglera finansmarknaden på transnationell nivå. Globala finanser är en allmän nyttighet som behöver tillsyn. Strängare regler kan bli följderna när gamla lösningar uppdateras, återuppfinnas och anpassas till vår tid – den så kallade Glass Steagall-lagen i USA⁹ är ett exempel på hur det kan se ut. Och vissa huvudaktörer kanske till och med måste förstatligas, helt eller delvis. Samtidigt är det viktigt att främja utvecklingen och framväxten av alternativa finansformer, alltså organisationer och arrangemang med en klokare, mer samarbets- och gemenskapspräglad inriktning och ett starkare engagemang för hållbarhet och framsteg inom ekonomi och samhälle.

9. I Glass Steagall-lagen från 1933 skildes affärsbanker från investmentbanker för att skydda hushållens besparingar från spekulation.

Från välfärdsstat till frigörelsestat

I *Den stora omdaning* hävdar Karl Polanyi att marknadsekonomin är illa rustad för handel med tre nyttigheter som inte är varor i den vanliga bemärkelsen eftersom de inte kan produceras av kommersiella företag: mark, arbetskraft och pengar. Det är ju en vedertagen sanning att pengar behöver uppbackning av en stat för att skapa tillräcklig tillit och förhindra spekulation. Bitcoin och alternativa lokala valutor försöker visa att detta är fel, men kanske istället bevisar att det är rätt. I markens fall handlar det även om miljöfrågor i bredare mening. Och på det här området är marknadens misslyckanden många. Det gäller inte bara föreningar utan också externaliteter vid valet av markanvändning och livsmiljöer (fastigheter i städer är till exempel sårbara för spontana segregationsmönster). Arbetskraften är central i Polanyis bok, som i mycket handlar om den tidiga välfärdsstatens födelse i efterdyningarna av den industriella revolutionen. Arbetskraft är inte en kommersiell vara, eftersom människor måste leva och inte bara kan upphöra att existera när de slutar att vara lönsamma. Marknaden är ingen spontan garant för en varas överlevnad och ekonomiska trygghet. Och om arbetskraft förvandlas till en vara – vilket händer i kapitalismen – så äventyras därför *människors* överlevnad och trygghet. Våra liv drabbas av de vilda svängningarna på marknaderna otaliga gånger, som chocker. Idag svänger pendeln än hastigare på grund av globaliseringen och den tekniska utvecklingen, som vi visade i kapitel 2 ovan.

Enligt Polanyi måste marknadsekonomin för att ge befolkningen trygghet vara "förankrad" i sociala försäkrings- och solidaritetsmekanismer som rycker in när marknadsinkomsterna sviker delar av befolkningen. Han ger en imponerande beskrivning av den industriella revolutionen som är en rörelse i motsatt riktning till förankring, där marknadsekonomin frigjorde sig från de traditionella samhällenas bojar, vilket samtidigt släppte lös en formidabel ekonomisk dynamik och kastade många utsatta hushåll in i en skadlig omvandlingsprocess. Många försök att ge socialt bistånd till fattiga hushåll gjordes under 1800-talet, som förebådade utvecklingen i efterkrigstidens

moderna välfärdsstater. I synnerhet fanns samma tvekan kring villkorat och ovillkorat försörjningsstöd.

IPSP (2018, kapitel 1) ser en parallell till det sena 1900-talets avregleringar, som på liknande vis kan betraktas som ett frigörande av det globaliserade marknadssystemet från de keynesianska institutionernas bojor och den skattskyldighet det ålagts av makroekonomiska skäl och för samhällssolidaritets skull. Framgångsrika företag och superrika är idag med få undantag globaliserade aktörer. Också när källan till deras rikedom är nationella privilegier (som för Carlos Slim i det mexikanska monopolistiska systemet, eller för ryska oligarker i kretsen kring Kreml) så rör sig deras investeringshorisonter och konsumistiska livsstilar långt bortom nationsgränser, och exotiska skatteparadis är en självklar ingrediens.

Den uppenbara slutsatsen i detta skede är att vi ånyo måste förankra marknadssystemet i samhällssolidariska institutioner. Ett obestriddigt alternativ är att använda den keynesianska verktygslådan igen. Den var ju ganska framgångsrik de tre årtiondena efter andra världskriget. Men då måste den uppdateras till vår nya globaliserade verklighet: till en världsregering med globala skatter och globala system för försörjningsstöd, som gör det möjligt att överföra medel från växande regioner till stagnerande, från människor i blomstrande trakter till de regioner som har det svårt. Det skulle räcka långt för att hantera dagens revor i den sociala sammanhållningen i och mellan länder. Kraven på en global eller åtminstone regional Tobinskatt på finansiella transaktioner, på skattesamordning mellan länder, för bekämpning av skatteparadis eller för en global kapitalskatt (Piketty 2014) – allt är inspirerat av det här synsättet.

Det skulle verkligen vara fantastiskt med framsteg i den riktningen. Men resonemanget är behäftat med tre begränsningar. För det första finns det inte på kartan idag att vi skulle bygga en världsregering. Och den aktuella problematiken i Europa bådar inte gott för en världsregerings framtidsutsikter på kort eller medellång sikt. Trenden är åtminstone lika stark i motsatt riktning, mot att dela länder i autonoma regioner. För det andra kan det med tanke på det konstaterade behovet av lokal politisk och ekonomisk autonomi bli kontraproduktivt med centralisering utöver en viss nivå. Det är därför tveksamt om världsinstitutioner är vuxna den uppgiften. Och om uppgiften blir dem övermäktig är risken påtaglig att de gör mer skada än nytta. För det tredje hade den keynesianska världsåskådningen en rätt snäv syn på sociala framsteg. Det var i princip en pragmatisk metod för att handskas med kapitalismen, utan större ambitioner på den mänskliga utvecklingens område. På något vis måste vi nu komplettera John Maynard Keynes idéer med John Rawls och Amartya Sens. Och då kanske det krävs en mer strukturell reform av kapitalismen, som vi redan framkastat i föregående kapitel.

I det här kapitlet bygger vi alltså vidare på det föregående när vi undersöker hur en ny återförankring av marknadssystemet i samhällssolidariska institutioner skulle kunna se ut på 2000-talet. Kan vi uppfinna en ny välfärdsstat vars ambition är att åstadkomma betydande sociala framsteg?

Välfärdsstaten under press

De senaste 150 åren har nationella välfärdsstaters ingripanden blivit allt viktigare för att tillhandahålla kollektiv solidaritet. Även om välfärdsingripanden existerat i tidigare skeenden av mänsklighetens historia så har sammanhanget ändrats i grunden sedan mitten av 1800-talet. Utvecklingen av kapitalismen (som ersatte traditionella feodala, religiösa eller jordbruks- och herderelaterade former av appropriering och solidarisk hjälp), den industriella revolutionen (som gjorde de mekaniserade produktionsätten generella, skapade nya sorters utsatta arbetare och kraftigt belönade individuell kompetens) och nationalstatens framväxt (som introducerade ett nytt lager av auktoritet och kollektiv tillhörighet), allt detta lade grunden till de nationella välfärdsstaternas ingripande för att avhjälpa fattigdom och minska sociala skillnader. Välfärdsstatens segertåg genom världen – från de europeiska kärnländerna till nästan alla utvecklingsländer (om än med avsevärda variationer) – är en central egenskap i kapitalismen på 1900-talet.

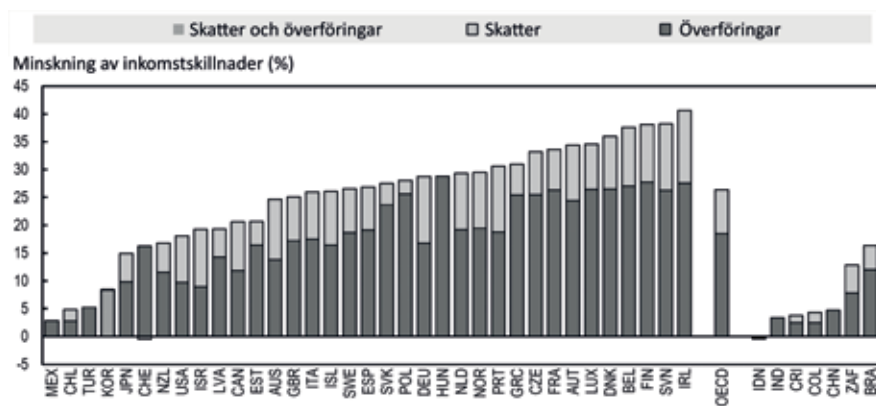

Figure 7.1: Minskning av inkomstskillnader genom skatter och överföringar, 2013-2014

Källa: OECD (2017, fig 12).

Ett av välfärdsstatens viktiga bidrag är att den minskar ojämlikheten. Tillsammans reducerar skatter och fördelningsåtgärder de skillnader som marknadsinkomster genererar. Som figur 7.1 visar skulle klyftorna uppmätta

med Gini-koefficienten vara mycket större utan statlig fördelningspolitik, och nästan dubbelt så stora i vissa länder (Irland, Finland, Belgien). I USA är den statliga fördelningspolitiken mindre effektiv och utjämnar bara en femtedel av skillnaderna.

Varför är välfärdsstaten under press idag – eller till och med i kris, som det ofta påstås i medierna? En del av utmaningarna är rent politiska eller ideologiska. I samband med högervågen efter Reagan hävdades det att ”den offentliga sektorn är problemet, inte lösningen”, och ett program utformades i syfte att avveckla välfärdssystem och offentlig service utan objektiva skäl, men med en vedervärdig och rasistiskt färgad illvilja mot bidragstagarna. Det är värt att notera att den offentliga sektorn i själva verket inte krympte särskilt mycket under Reagan. Tvärtom sköt försvarsutgifterna i höjden. Mycket större effekt fick George Bushs skattelättnader (som också gick hand i hand med högre försvarskostnader under Irakkriget), vilket framgår av figur 7.2. Observera att Obama-administrationens prognos för de kommande åren ingår i diagrammet, som inte räknar in Trumps senaste skattereform.

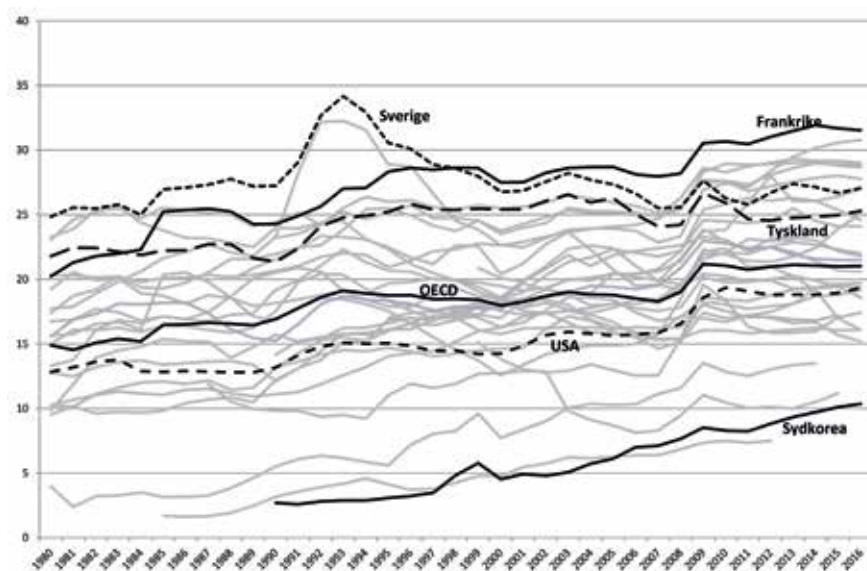

Figur 7.2: Federala statliga inkomster och utgifter i procent av BNP, USA 1950–2015, och prognos för 2016–2021

Källa: <https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/omb/budget/fy2017/assets/hist01z3.xls>.

Diagrammet bär en gång för alla avfärda alla påståenden om att stat och offentlig sektor förlorar skatteintäkter och att offentlig service måste avvecklas. Figur 7.3 visar att det inte finns någon nedåttrend för offentliga

sociala utgifter i OECD-länderna, även om vissa betydande svängningar förekommit, i synnerhet på 1990-talet.¹

Figur 7.3: Offentliga sociala utgifter i OECD i procent av BNP, 1980–2016

Källa: OECD.Stat.

Stödet för välfärdsstaten undergrävs dessutom av en annan spridd missuppfattning kopplad till Reagans mantra att ”den offentliga sektorn är problemet”. Det är idén att värde endast skapas i privat sektor, medan offentlig sektor enbart flyttar runt resurser och tar från några och ger till andra, utan att skapa något. I själva verket är den offentliga sektorn en katalysator för ekonomisk aktivitet, som tillhandahåller infrastruktur och tjänster och försäkringskyddar risktagare. Och de flesta offentliga utgifter har karaktären av investeringar, vilket tyvärr inte framgår av nationalräkenskaperna. Somliga av de så kallade utgifterna är ytterst lönsamma. Det gäller bland annat James Heckmans välkända exempel förskoleverksamhet: ”Den som vill minska underskotten och stärka ekonomin ska göra stora investeringar i förskoleverksamhet.”² Alla är idag överens om att förskoleverksamhet och barnomsorg av bra kvalitet ger en lång

1. I Grekland, Spanien, Italien och Portugal har de offentliga sociala utgifterna per capita planat ut eller minskat lite i samband med senare tiders åtstramningspolitik. De har däremot ökat i procent av BNP på grund av den recession som åtstramningarna själva lett till.

2. Se <https://heckmanequation.org/resource/invest-in-early-childhood-development-reduce-deficits-strengthen-the-economy/>

rad fördelar, bland annat bättre välbefinnande och skolresultat för barn, rättvisare resultat och minskad fattigdom, ökad social rörlighet mellan generationerna, fler kvinnor på arbetsmarknaden och jämställdhet, samt bättre social och ekonomisk utveckling för samhället som helhet. Även investeringar i högre utbildning ger väldigt stora fördelar. 2015 visade Världsbanken att avkastningen på högre utbildning började bli högre än för grund-, högstadie- och gymnasieskoleutbildningar i världen i allmänhet och Afrika i synnerhet. Det handlar inte om att välja den ena sektorn istället för den andra – utan om att hitta rätt balans mellan investeringar i olika utbildningsnivåer, speciellt med tanke på de stora utmaningar som följer med den globala kunskapsekonomin.³

Verkliga utmaningar

Men det finns verkliga utmaningar för välfärdsstaten på 2000-talet. Nedan finns en lista över de främsta problemen idag och de närmaste årtiondena.

För det första har – som vi visat ovan i kapitel 2 och 6 (figur 2.9 och 6.1) – bolagsskatten blivit allt lägre. Bakom de federala statsinkomsternas stabilitet i USA i figur 7.2 döljer sig en saxliknande rörelse där en stadig minskning av den effektiva bolagsskatten ersatts av en växande andel skatteintäkter från lönearbete. Piketty (2014) visar att skattesänkningarna för de rikaste i USA skedde parallellt med den explosion i inkomstskillnader och förmögenhetskoncentration vi bevitnat de senaste 30 åren. Globaliseringen sätter press på beskattningen av mobila faktorer, kapital och högkvalificerad arbetskraft, vilket gör det svårare för staten att få bukt med ojämlikhet och skillnader. Att kompensera för företagets och de rikas skattesänkningar genom att höja skatten för dem med lägre inkomster och förlita sig mer på mervärdesskatter (moms) leder till att skatter och överföringar blir mindre effektiva när det gäller att minska skillnader och ojämlikheter. Att skifta skattebördan från kapital till arbete är också oklokt i en tid av strukturell arbetslöshet (som i vissa europeiska länder) och i början av en automatiseringsvåg som kommer att göra många jobb överflödiga.

Utmaning nummer ett handlar om intäkter. Men det finns betydande utmaningar också på utgiftssidan. En har att göra med den åldrande befolkningen, vilket leder till att den aktiva arbetskraften får bära en större börda och skattetrycket på inkomster ökar. Den utmaningen kan bemötas med stora investeringar för att höja arbetskraftens produktivitet och skapa kapitalintäkter, förutsatt att staten ser till att kontrollera eller samla in kapitalintäkterna via obligatoriska avgiftsfinansierade pensionssystem

3. Se IPSP (2018, kapitel 19) och Salmi (2017).

eller genom uppbyggnad av en statlig fond. Automationsvågen skulle vara välkommen i ett sådant sammanhang, om man kunde säkerställa att arbetskraften hittar bra och produktiva jobb och inte till största delen hamnar i lågproduktiva tjänsteyrken.

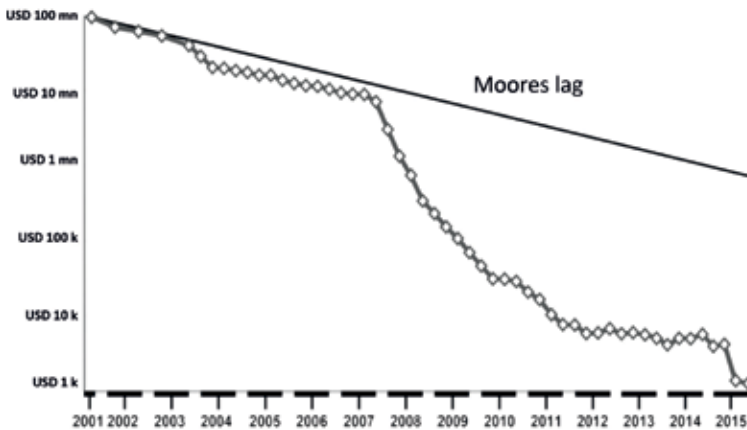
Ett annat sätt att bemöta utmaningen med en allt äldre befolkning är att släppa in unga arbetstagare från länder med överskott på arbetskraft. En ungdomspuckel i Afrika som sammanfaller med en åldrande befolkning i Europa ser ut som en nära nog idealisk lösning av problemet. Kruxet är bara att de främlingsfientliga och rasistiska tendenserna i ett heterogent Europa skulle förvärras av en lösning i form av invandring av arbetskraft och deras anhöriga. Det skulle också undergräva stödet för välfärdsstaten. I praktiken är solidaritet ett kärnvärde i människans samhällen – vilket speglas i IPSP-rapporten (2018, kapitel 2 och 20) – och känslan av solidaritet eller kollektivt ansvar gentemot välfärden är starkt kopplad till en känsla av gemenskap och identitet. Samspelet mellan välfärd, solidaritet och gemenskap i människans samhällen är en viktig aspekt som hjälper oss att förstå varför solidaritetsmekanismerna är mindre robusta i heterogena samhällen med lösa band mellan olika befolkningsgrupper. Att det i vissa länder upplevs som att mångfalden ökar kan underminera solidaritetsandan och urholka det folkliga stödet för välfärdsstaten.

Ett annat sätt att dra nytta av den parallella förekomsten av arbetsföra i utvecklingsländer och pensionärer i rika länder är att göra de stora investeringar som nämns ovan för att skapa jobb i utvecklingsländerna själva. Men många av de länderna har svårt att garantera den stabilitet och trygghet som krävs för investeringar – i praktiken är en ungdomspuckel ett recept för politisk turbulens och en rekryteringsbas för terrorism. Och att på det här sättet använda den transnationella kapitalismen för att lösa samhällsproblem i de rika länderna kanske inte verkar så lockande för utvecklingsländer som strävar efter att bli ekonomiskt oberoende.

Förutom den åldrande befolkningen är utgifterna för hälso- och sjukvård en allvarlig utmaning. Det beror delvis på åldrandet, eftersom ett växande antal äldre som är beroende av vård och omsorg behöver hjälp i fler år än under tidigare perioder. Men sådan assistans tar sig oftast uttryck i tjänster som inte är särskilt dyra. En större utmaning är omvandlingen på området hälsoinnovation, där det idag produceras nya apparater och mediciner som gör det möjligt att undersöka människokroppen i extrem detalj och utforma mycket individanpassade behandlingar – men till en kostnad som är alltför hög för hela befolkningen. Den tiden är förbi när det räckte med antibiotika, röntgen och ultraljud, enkla anordningar som kan göras tillgängliga för alla. Nya skannrar kostar tiotals miljoner kronor och behandling med nya mediciner kan kosta miljontals kronor per år. Vi står kanske också

på tröskeln till en ny våg av antibiotikaresistenta bakterieinfektioner som kräver dyrare insatser. Den centrala frågan för välfärdsstaten är att det idag är smärtsammare än tidigare att välja vilka metoder och behandlingar som kan erbjudas eller ej, eftersom många patienter i slutändan känner till eventuella behandlingar som inte ingår i vårdutbudet trots att de kanske kunde ha räddat deras liv. Problemet förvärras av maktkoncentrationen inom läkemedelsindustrin som gör det möjligt för branschen att tillämpa en icke-transparent prissättning och argumentera för att prispåläggningen är motiverade på grund av de stora kostnaderna för forskning och utveckling – vilket knappast är sant med tanke på industrins extrema lönsamhet.

Den utmaningen måste förmodligen mötas med en kombination av åtgärder. Till exempel måste krafttag tas för att återställa konkurrensen inom industrin, medicinska innovationer belönas på ett annat sätt än med stora och godtyckliga prispålägg⁴, en skattefinansierad sjukvård inrättas som är bättre rustad att förhandla om pris, samt kostnadsbesparande innovationer uppmuntras. Många behandlingar som tidigare var dyra kostar idag bara en bråkdel, och det är lovande. Kostnaderna för DNA-sekvensering av det mänskliga genomet har till exempel sjunkit från många miljoner kronor till under 10 000 kronor mycket snabbare än Moores lag (enligt vilken antalet transistorer som får plats på ett chip växer exponentiellt). Detta visas i figur 7.4.

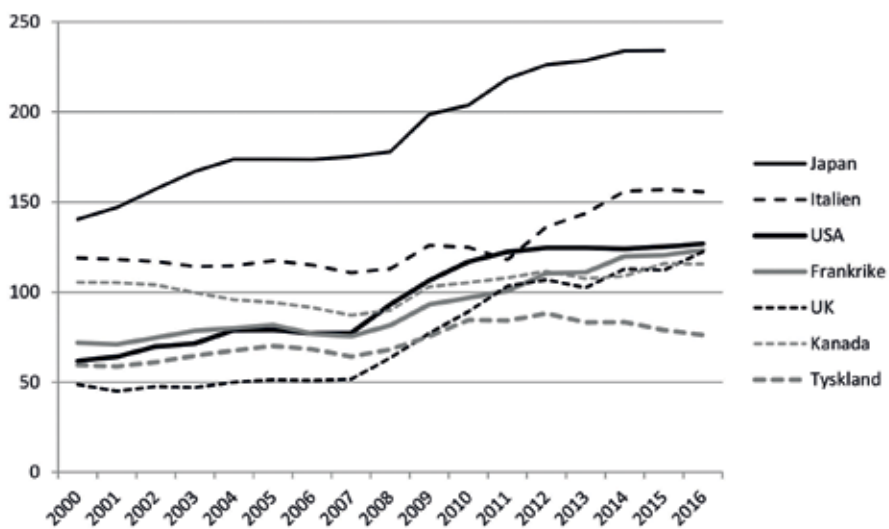

Figur 7.4: Den sjunkande kostnaden för DNA-sekvensering
 Källa: NIH.

4. Det finns intressanta initiativ som försöker bedöma de globala hälsokonsekvenserna av medicinska innovationer och utforma en belöningsmodell för innovatörer, där man kringgår patentsystemet och stimulerar till innovationer efter medicinska behov (snarare än marknadsefterfrågan) och gör det möjligt att snabbt sprida uppfinningar genom att kopiera dem. Se <http://global-health-impact.org/> and <http://healthimpactfund.org/>.

Automatiseringsvågen blir en utmaning för den offentliga sektorn vad gäller både dess intäkter och utgifter. Mest sannolikt innebär den inte att arbetskraften försvinner utan snarare att jobbens innehåll förvandlas. Trots det så kan övergången bli besvärlig om förändringen är snabb. De kommande decennierna kan vi stå inför ett växande antal medelålders arbetstagare vars kompetens plötsligt blivit omodern och som har små förutsättningar att hitta ett anständigt jobb innan pensionsåldern. Det är negativt för skatteintäkterna och ökar utgifterna för försörjningsstöd. Och det är här som det är viktigt att politikerna agerar beslutsamt, med företagsreformer och statliga stimulanser, och styr takten och inriktningen på automatiseringen så att det blir en smidigare och mer arbetstagarvänlig process, vilket vi argumenterat för ovan i kapitel 2 och 6. Men vi måste även inse att det behövs offentliga eller subventionerade livslånga utbildningssystem som hjälper arbetstagararna att hitta rätt i en ny tidsålder där det inte längre är standard att ha samma sorts jobb hela yrkeslivet.

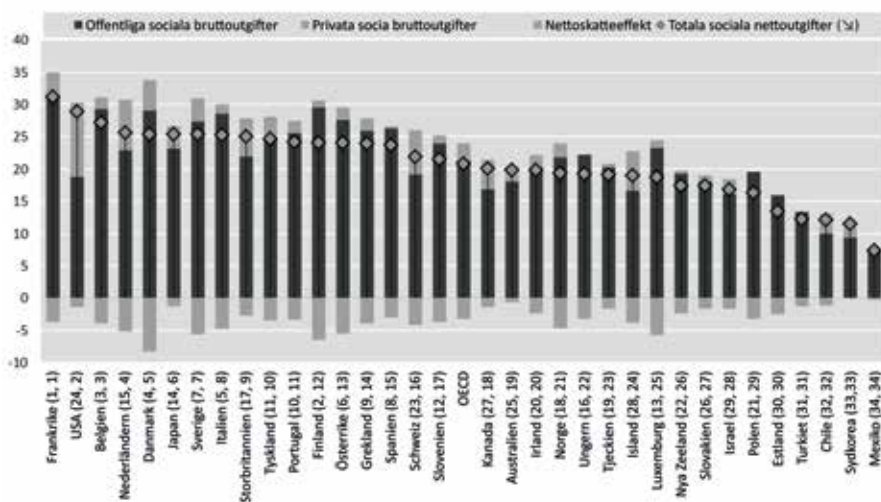
En sista utmaning idag utgörs av det faktum att statsskulden ökat lavinartat på grund av finanskrisen (figur 7.5) och att viktiga ekonomier som G7-länderna skulle ha svårt att axla en liknande börda i närtid. Tyvärr är det inte osannolikt med fortsatt ekonomisk instabilitet, eftersom de regelverk som upprättades efter den förra krisen av experter bedöms som otillräckliga och nu avvecklas i USA.

Figur 7.5: G7-ländernas statsskuld i procent av BNP

Källa: OECD.Stat.

Ett viktigt klagörande behövs om välfärdsstaten, och det är att skillnaderna mellan de olika ländernas välfärdssystem inte är så stora som de ser ut. I länder med mindre omfattande offentlig sektor måste hushållen ändå betala för boende, utbildning, sjuk- och hälsovård och pensioner. Så här säger OECD som noga följt frågan det senaste decenniet: "när privata utgifter och skattesystem räknas in minskar skillnaderna i totala utgifter mellan länder". Figur 7.6 visar ett mycket påfallande resultat för USA efter ovanstående justering: landet hoppar då från en bottenposition i offentliga utgifter till andraplatsen för totala utgifter. Den centrala skillnaden mellan offentliga och privata utgifter handlar mer om hur resurser och frihet fördelas mellan medborgarna än om totalsummans storlek. Om viktiga utgifter lämnas åt den offentliga sfären ökar skillnaderna och ojämlikheten. Debatten måste fokusera mindre på hur (mycket för) stor välfärdsstaten är och mer på hur effektiva välfärdssystemen är i vår globala tid.

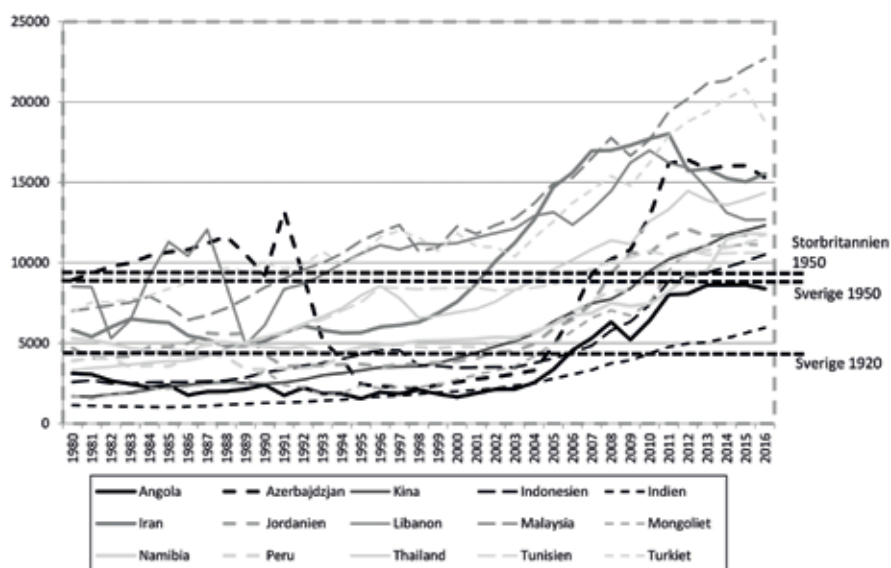
Figur 7.6: Totala nettoutgifter i OECD i procent av BNP, 2013

Källa: OECD (2016, fig 4).

Är välfärd bara för de rika?

En annan vanlig missuppfattning är att det bara är de rikaste ekonomierna som har råd med en ambitiös välfärdsstat. I själva verket byggde Storbritannien, Tyskland, Frankrike, Sverige och USA upp sina välfärdsstater när deras BNP per capita låg på ungefär samma nivåer som

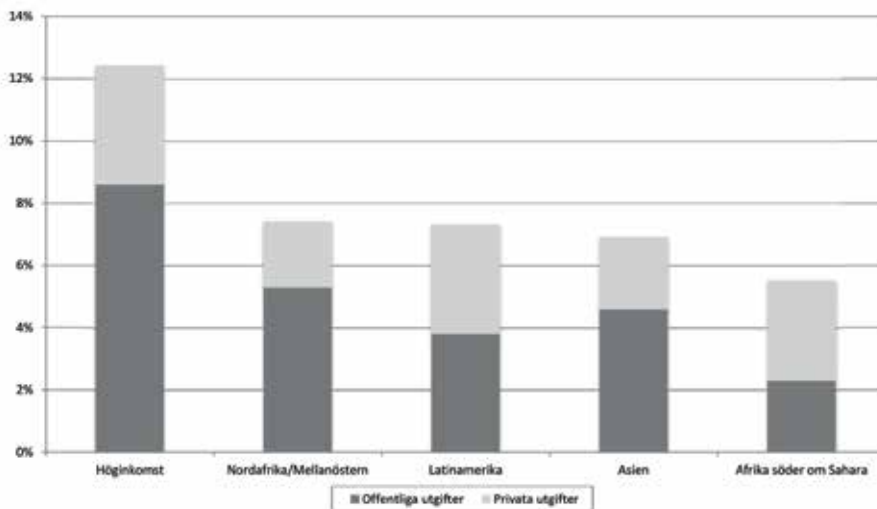
utvecklingsländer befinner sig på idag, se figur 7.7. Indonesien och Kina är idag mer utvecklade än USA var 1935 när det införde sin socialförsäkringslag (Social Security Act) och slår till och med Storbritannien 1948, när landets imponerande offentliga vårdorganisation National Health Service (NHS) skapades. De skandinaviska länderna byggde upp centrala delar av sina välfärdsstater före andra världskriget (Sverige införde folkpension 1913). De låg då på en ännu lägre ekonomisk utvecklingsnivå och utvecklingen främjades – och hindrades alltså inte – av en mer välutbildad och produktiv arbetskraft och ett effektivt system för lönebildning genom centraliserade avtalsförhandlingar.

Figur 7.7: BNP per capita 1960–2011 jämfört med Sverige och Storbritannien vid välfärdsreformernas början

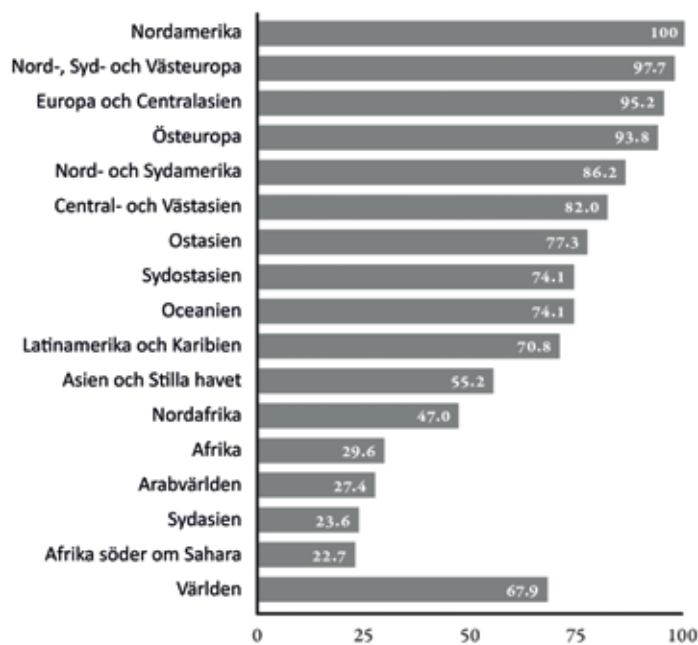
Källa: Maddison Project.

De senaste åren har vi faktiskt sett en snabb ökning av välfärdsstatliga ingripanden i utvecklingsländer, även om det fortfarande är på en nivå långt under höginkomstländerna (se figur 7.8 och 7.9).

Figur 7.8: Offentliga och privata utgifter för hälso- och sjukvård (i procent av BNP) 2015

Källa: Världsbanken.

Figur 7.9: Procent av befolkningen över pensionsålder som får pension

Källa: ILO (2017, fig. 4.3).

Ta Asien till exempel. 2011 antog det indonesiska parlamentet en lag om allmän sjukförsäkring för hela landet – det största skattefinansierade systemet i världen. I samma lag åtar sig staten dessutom att låta pensioner, efterlevandeskydd och olycksfallsförsäkringar för arbetstagare omfatta hela nationen. I Filippinerna är större delen av befolkningen försäkrad av det statliga sjukförsäkringsbolaget PhilHealth. I Thailand infördes en allmän sjukförsäkring 2001 och pensioner för informella sektorn tio år senare. I Indien utvidgades sysselsättningsgarantin till samtliga landsortsdistrikt 2008 och varje hushåll på landsbygden som ansökte om det erbjöds upp till 100 dagars arbete per året till minimilön. 2008 införde Sydkorea ett inkomstskatteavdrag för förvärvsarbete, en allmän grundpension och ett försäkringssystem för långsiktig äldreomsorg. Kinas sjukförsäkringssystem för landsbygden – som täckte 3 procent av den stödberättigade befolkningen – har idag enligt den officiella statistiken nått nästa full täckning. Indien har dessutom inkluderat hundratals miljoner oförsäkrade i en blygsam sjukförsäkringsmodell.

Avsikten med de här satsningarna är att hantera ett växande missnöje i stora befolkningslager i övergångsekonomier som upplevt stark ekonomisk tillväxt. Med IPSP-rapportens ord (2018, kapitel 8):

”livstillfredsställelsen i Kina har faktiskt sjunkit i genomsnitt de senaste årtiondena, och det åtföljdes av en högre frekvens av självmord och psykisk ohälsa (Graham m fl 2015). Enkät svar efter inkomstkategori från 1990 respektive 2007 visar att livstillfredsställelsen sjunkit i de två lägsta inkomstkategorierna, men stigit i den högsta kategorin (Easterlin m fl 2012).”

Det har fått de kinesiska myndigheterna att öka de offentliga sociala utgifterna med 50 procent mellan 2007 och 2012, även om 2012 års nivå (9 procent av BNP) fortfarande är långt under OECD-snittet och Sydkorea (11 procent). Länder som Chile, Mexiko och Turkiet lägger mindre än 15 procent av BNP på socialt stöd. Även om det internationellt sett är relativt lågt har de offentliga sociala utgifterna fördubblats i Mexiko och Turkiet i procent av BNP de senaste 25 åren.

Latinamerika har en mycket äldre tradition av socialförsäkringar och välfärdsstatliga ingripanden. I föregångsländer som Argentina, Brasilien, Chile, Uruguay och Kuba fanns de viktigaste socialförsäkringssystemen på plats före andra världskriget och växte i takt med industrialiseringen och den ekonomiska tillväxten (med undantag för Kuba som slog in på en radikal väg efter 1960-talet). Pionjärelanderna och Costa Rica hade nått en hög täckningsgrad för sina sjukförsäkringar 1980, med en täckning på över 60 procent av befolkningen (se Huber och Bogliaccini, 2010). De följande 20 åren genomgick emellertid Latinamerikas välfärdsstater dramatiska reformer och förvandlingar i samband med storskaliga privatiseringar och upprepade

kriser i de offentliga finanserna. Med mitten-vänsterregeringarnas makt tillträde på 00-talet blev den heltäckande och rättviseriktade socialpolitiken starkare. Ett par framgångsrika satsningar bevisar att kostnaderna inte behöver vara skyhöga. Bolsa Familia-programmet i Brasilien kostar till exempel mindre än 0,5 procent av BNP och når 26 procent av befolkningen. Och Progresa-Oportunidades i Mexiko kostar 0,5 procent av BNP och når fem miljoner hushåll (EU-kommissionen 2010).

I södra Afrika finns redan garantipensionssystem i flera länder, och många av länderna söder om Sahara har gjort anmärkningsvärda framsteg i institutionaliseringen av det sociala skyddet: Burkina Faso, Ghana, Kenya, Moçambique, Rwanda, Sierra Leone och Uganda är några av de länder som har infört eller är på väg att införa sociala skyddsstrategier som ett led i uppbyggnaden av heltäckande sociala skyddsnet. Länder som Benin, Burkina, Elfenbenskusten, Gabon, Mali, Senegal och Tanzania har reformerat sina sociala skyddsmekanismer och infört allmänna sjukförsäkringar, inspirerade av föregångsländerna Ghana och Rwanda. Många av de mest framgångsrika programmen (t ex Ghanas nationella sjukförsäkring NHS, Rwandas program Vision 2020 Umurenge, Lesothos ålderspension) verkar vara mycket effektiva när det gäller att nå de allra fattigaste, vilket i sig är en verklig prestation – speciellt som de inte gett upphov till några större förvrängningar eller hämmande faktorer (EU-kommissionen 2010). Andra kontinenter har mycket att lära av de framgångsrika och finanspolitiskt hållbara ”hemvävda” välfärdsstatliga satsningarna i Afrika.

Omvärdering av välfärdsstaten

Esping-Andersens banbrytande verk (1990) identifierar tre föreställningar om välfärdsstaten under kapitalismens historia. Det är ett mycket bra sätt att få ett grepp om de många och komplicerade varianterna av välfärdsinstitutioner i utvecklade länder och utvecklingsländer.

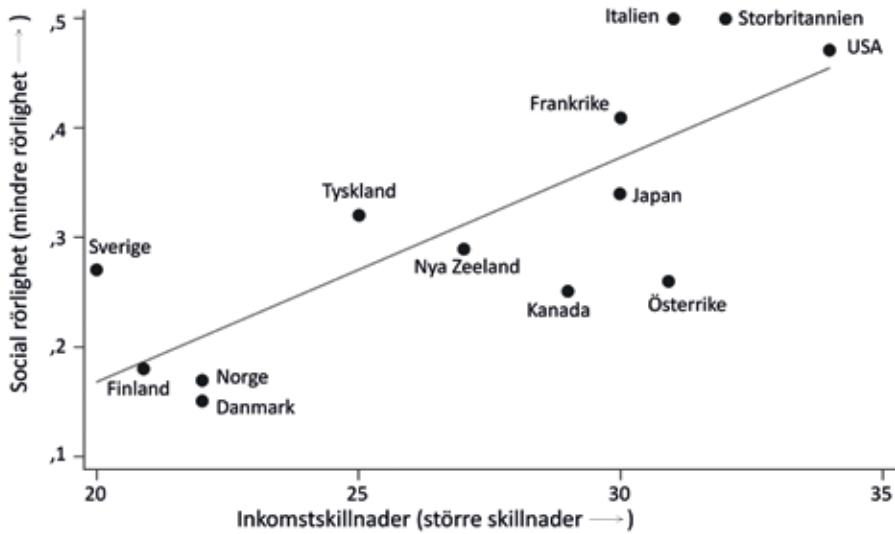
Den första versionen kan kallas den anglosaxiska, även om varken USA eller Storbritannien är renodlade exempel på den. I den kombineras en otygglad aktieägarekonomi med en minimal välfärdsstat som inskränker sina åtgärder till försörjningsstöd riktat till de fattigaste (minimipensioner, minimala sjukförsäkring, matkuponger). De rika kan dels välja att inte omfattas av systemet, dels göra privata tillägg till det. Fördelen med modellen är att den är mycket utgiftssnål, medför få skattemässiga snedvridningar av ekonomin och är lätt att bära för de offentliga finanserna. Men när det gäller sociala framsteg är den inte lika lovande, eftersom den inte är effektiv i hanterandet av de stora skillnader och den ojämlikhet som skapas av

ekonomin. Den leder ofta till en nedåtspiral där de målstyrda åtgärderna stigmatiserar de fattiga och gör samhället mer polariserat, vilket i sin tur gör medelklassen mindre benägen att stödja fattigdomslindringen eftersom de fattiga upplevs som en börda för det hårt arbetande folket. Välfärdssystemen bantas och samhället polariseras ytterligare i en nedåtspiral. I ett samhälle som präglas av starka etniska skillnader och social ojämlikhet är det här en mycket sannolik utveckling. På ett sätt kan man säga att Ronald Reagans angrepp på "bidragstagarna" satte igång en sådan spiral i USA, åtminstone vad gäller minimiinkomststödet som nu – i synnerhet efter Clintons reform 1996 – är mycket mindre generöst än tidigare.

Den andra versionen av välfärdsstaten är Bismarcks korporativistiska modell. Den innebär en större skattebörda med lönefinansierade försäkringar för arbetstagarna, där den som är inne i systemet får stora fördelar men den som befinner sig utanför endast nås av ett minimalt statligt stöd. Den här modellen har dominerat i Kontinentaleuropa, Latinamerika och några asiatiska länder, där staten växte fram före det ordnade samhället och gjorde det här till ett naturligt alternativ. I likhet med den föregående modellen leder också den här till splittring i samhället och den kan alltså inte minska klyftan mellan dem som lyckas på arbetsmarknaden och dem vars yrkesliv aldrig tar fart i tidiga år eller vars karriär tar tvärt slut i medelåldern på grund av övertalighet. Med tanke på arbetsmarknadens tilltagande komplexitet och det faktum att automatiseringsvågen gör yrkeslivet allt mindre linjärt verkar den här formeln inte längre kunna anpassas till att vi nu faktiskt måste skydda människorna snarare än jobben.

Den tredje varianten är den socialdemokratiska som genomsyrar de skandinaviska länderna. Den är uppbyggd just kring principen att skydda människor, inte jobb. Den består av tre hörnstenar. För det första är de samhällsomfattande tjänsterna betydande och stora investeringar görs i befolkningens humankapital. Deras generella karaktär är förknippad med en effektiv förvaltning av myndigheterna som levererar dem och därför finns ett starkt folkligt stöd för systemet, som undviker att stigmatisera de svagaste medborgarna. Systemet främjar dessutom jämställdhet på arbetsplatsen och i hemmet tack vare ansenliga omsorgstjänster och att delar av föräldraledigheten knyts till pappan. För det andra är ekonomin öppen och marknadsdisciplinen verkar för att välja och främja de mest produktiva företagen utan att lägga särskild möda på att rädda jobb, eftersom generösa försörjnings- och utbildningsstöd underlättar för arbetstagarna att hitta nya jobb (s k flexicurity, flexibilitet och trygghet på arbetsmarknaden). För det tredje fastställs relativt jämlika och stabila inkomster i centrala avtalsförhandlingar där stat, företag och fack medverkar. Och den återhållsamma löneutvecklingen gör ekonomin lönsam och

konkurrenskraftig på världsmarknaden, samtidigt som löneutjämningen i ekonomin som helhet (i och mellan företag) motiverar till att införa ny teknik och höjer produktiviteten, vilket tvingar eftersläntrarna som inte kan betala bra löner att lämna marknaden. Modellen är imponerande koherent och bjuder på en enastående blandning av marknadskonkurrens och samarbetsinriktad ledning. Med tiden ger den jämlikhet som uppnåtts inom en given generation nästa generation bättre möjligheter och främjar klassresor. Den sociala rörligheten är större i de här länderna än i mer ojämlika länder med större skillnader, vilket framgår av figur 7.10.

Figur 7.10: Gatsbykurvan: Sambandet mellan ojämlikhet och låg social rörlighet

Källa: Corak (2013).

Den mest lovande av de tre modellerna för 2000-talet är naturligtvis den socialdemokratiska, som ju är förenlig med öppna marknader och snabba innovationer och är avsevärt bättre på att skapa social rättvisa. IPSP-rapporten hävdar rent av (2018, kapitel 8) att erfarenheterna från de skandinaviska länderna – som byggde sina välfärdsstater i ett tidigt utvecklingsskede – bevisar att jämlikhet som åstadkoms på den vägen är en bra strategi för utveckling. Det strider mot den vedertagna uppfattningen att utvecklingen först måste passera en fas av växande ojämlikhet innan omfördelningar kan göras. Det är som ett eko av Heckmans uppfattning: kraftiga investeringar i humankapital är mycket produktiva, och en

utveckling mot större ojämlikhet är alltså ett slöseri med befolkningens verkliga potential.

Men förmodligen är den socialdemokratiska modellen ändå inte "historiens slut". För det första kan det vara svårt att införa det i länder där ett system med centrala avtalsförhandlingar skulle strida mot en tradition av decentralisering och hämmas av bristen på representativa organisationer. Men framför allt stärker modellen inte arbetstagare och medborgare i den grad som vore önskvärd i vårt århundrade. Kanske kan ingen av de tre välfärdsmodellerna med framgång bemöta de ojämlikheter i makt och social ställning som är typiska för den kapitalistiska ekonomin. Tvärtom befäster de dem i själva verket genom att göra sådana ojämlikheter i makt och status förenliga med en betydande jämlikhet i resurser. Statens beskydd riskerar i sig att bli paternalistiskt. Och modellen med centrala avtalsförhandlingar kan kväva lokala, hemmasnickrade eller gräsrotsbetonade sociala innovationer.

I den socialdemokratiska formeln har enskilda arbetstagare och familjer förvisso en mycket bättre förhandlingsposition på arbetsplatsen och arbetsmarknaden tack vare sitt humankapital och statens beskydd. Men faktum kvarstår att de flesta viktiga beslut fattas över deras huvuden, antingen i centrala avtalsförhandlingar eller av arbetsgivaren. Det socialdemokratiska systemet är mer ett "storslaget avtal" mellan kapital och arbetskraft än en process där leverantörer av kapital respektive arbetskraft förvandlas till verkliga partner i varje företag, i enlighet med vad som sas ovan i kapitel 6.

Vi kan föreställa oss en ny sorts välfärdsstat som bygger vidare på den socialdemokratiska modellen, men ersätter de centrala avtalsförhandlingarnas hörnsten med en decentraliserad demokratisering av ekonomin – i synnerhet genom en reform av företaget och en demokratisering av allt företagande i enlighet med diskussionen i kapitel 6 ovan.

Det kan vara värt att experimentera med en sådan här ny, decentraliserad socialdemokratisk modell. Staten behåller sin traditionella funktion som leverantör av de kollektiva nyttigheter, offentliga tjänster och socialförsäkringar som får privata aktörer att känna sig trygga och våga ta risker. Men samtidigt får den en ny roll där den garanterar och kontrollerar den ekonomiska demokratin genom parternas delaktighet i alla beslutsfattande organ med väsentligt inflytande över deras intressen. De medverkansformer för lokal demokrati som det experimenteras med i Latinamerika och som idag imiteras överallt (se kapitel 8) genomsyras också av samma idé om att beslut ska fattas under inflytande av dem som direkt påverkas av dem. Att tillämpa den idén på ekonomin – inte bara lokalpolitiken – är grundtanken i den nya, fjärde modellen av välfärdsstat. En sådan ny form

av social välfärd skulle alltså ersätta tanken om staten som levererar ”välfärd” med idén om staten som ”befriar” människor, ger dem nya rättigheter och förmågor och gör det möjligt för dem att leva och blomstra på egen hand.

Frigörelsestaten: egenskaper och utmaningar

Den föreslagna modellen har sin plats i ett större paket där vi går till botten med ojämlikheten i den kapitalistiska ekonomin och rör oss mot en ny form av demokratisk marknadsekonomi, som fortfarande domineras av privat egendom men där de för kapitalismen typiska skillnaderna i makt och status begränsas. Liksom socialdemokratien skulle den här modellen minska behovet av omfördelning *efter* att marknadsinkomster genererats genom åtgärder *före* marknaden – genom investeringar i humankapital – och *på* marknaden – genom en bättre maktfördelning i företags och ekonomiska organisationers beslut. I synnerhet löneskillnaderna brukar vara avsevärt mindre i mer demokratiska företagsformer än i traditionella företag. Därför skulle skillnaderna i marknadsinkomst bli mindre. Och behovet av skatter och överföringar skulle alltså minska, vilket i sin tur minimerar inkomstskatternas snedvridning av ekonomin.⁵

En positiv sak med den traditionella socialdemokratiska modellen är den löneutjämning som de centraliserade avtalsförhandlingarna leder till. I ett decentraliserat system kan löneskillnaderna *mellan* företag öka om det lokala beslutsfattandet är obegränsat, även om löneskillnaderna är små *inom* (demokratiska) företag. Det medför en risk att en sektor av ekonomin hamnar på efterkälken vad gäller produktivitet och inkomster. Men det behövs egentligen inte några centrala avtalsförhandlingar för att undvika detta. Det räcker med att inför en lagstadgad minimilön som tvingar alla företag att nå en miniminivå för produktivitet.

I vår föreslagna modell kan automationsvågen åtminstone delvis hanteras med hjälp av fyra mekanismer. För det första blir arbetsplatsomvandlingarna mer arbetstagarvänliga i företag som tar hänsyn till partsintressen. Det kan eventuellt göra att arbetskraftens produktivitetshöjning går långsammare. Men för ekonomin som helhet är det positivt, eftersom övergången blir smidigare och de sociala kostnaderna alltså minskar. För det andra underlättas övergången till nya jobb för arbetstagare som har tillgång till försörjningsstöd och livslångt lärande. För det tredje blir arbetsbesparande innovationer mindre attraktiva om skatten på arbete sänks. För det fjärde skulle ett pris på externa effekter i form av skatter och subventioner (mer om

5. Distinktionen mellan omfördelning före, efter och på marknaden utvecklas i IPSP (2018, kapitel 3).

det nedan) göra att företagen internaliserar åtminstone delar av de sociala kostnaderna för sina beslut.

En annan utveckling som tycks känslig ur den nya modellens synvinkel är gigeekonomins utbredning. Delningsekonomin är otrygg och gör frilansaren mer eller mindre beroende av sin plattform. Ett skyddsnet för alla (t ex i form av medborgarlön) vore bra för att få bukt med de värsta avarterna av exploatering i sektorn. Men idealiskt sett bör man också spåra entreprenörers beroende av en enda plattformsarbetsgivare, och se till att den sortens beroende aktiverar deras rättigheter som intressenter och parter. Lyckligtvis är det tack vare exakt den teknik som möjliggör plattformarna också möjligt för entreprenörerna att samordna och bättre synliggöra sina intressen så att plattformarna tar dem på större allvar. Men det förutsätter att myndigheterna ser till att samordningen sker.

I diskussionen om arbetskraftens framtid har idén med medborgarlön en central plats.⁶ Idén är förknippad med en massa överdrifter eftersom en universell inkomstgaranti kan utformas på många olika sätt. Och huruvida garantin är ovillkorlig eller behovsprövad är inte oväsentligt, men inte heller världsomstörtande. Folks inkomster måste ju ändå deklarerars när de betalar skatt. Skillnaden mellan behovsprövad minimiinkomst och medborgarlön handlar alltså om huruvida justeringen av den offentliga sektorns transfereringar som en funktion av individens inkomst före skatt äger rum när försörjningsstödet som hen beviljas fastställs – eller om det sker när den inkomstskatt som hen betalat (eller det skatteavdrag hen beviljats) fastställs. Men i praktiken är det en högst verklig skillnad för de fattiga hushåll vars inkomster fluktuerar. Försörjningsstödet senarelagda justering är en mardröm för dem, och det kan vara förödmjukande och plågsamt att motivera inkomstunderskottet. För de mest behövande hushållen är medborgarlön därför mycket bättre än behovsprövat försörjningsstöd. Det är ett starkt argument för villkorlösa bidragsformer.

På 1900-talet behövde välfärdsstatens arkitekter inte ta hänsyn till de miljöproblem som är så akuta idag. Numera måste en ny välfärdsmodell bemöta hållbarhetsproblematiken genom att innehålla mekanismer för hantering av externa effekter. Miljömässiga och sociala externa effekter finns överallt och leder till ineffektiv resursfördelning. Ekonomin skulle bli mycket mer effektiv om skatter och subventioner hjälpte privata beslutsfattare att internalisera de externa effekterna av sina val. Det öppnar dörren till mindre snedvridande skatter, eftersom skatt på externa effekter skulle skapa intäkter och göra ekonomin mer effektiv på en och samma gång. Redan en koldioxidskatt på den nivå som rekommenderas av

6. Van Parijs och Vanderborght (2017) ger en heltäckande sammanfattning av debatten om medborgarlön.

klimatexperter skulle generera mer än 2 procent av BNP i årtionden när koldioxidutsläppen minskar. Fossila bränslen subventioneras fortfarande i många utvecklingsländer, med negativa konsekvenser eftersom de rika tjänar mest på dem. Att fasa ut dem och använda intäkterna för att lindra fattigdom skulle vara bra både för miljön och för fördelningen av resurser.⁷

En annan effektivitetshöjande snarare än snedvridande inkomstkälla är att beskatta räntor, det vill säga intäkter som inte är följden av produktiva bidrag till ekonomin utan endast beror på innehav av sällsynta resurser eller fördelaktiga positioner. Markhyran i städer stiger med ekonomisk utveckling och kan fångas upp med lämpliga skatter som uppmuntrar till effektiv markanvändning och kan användas till att i synnerhet finansiera infrastruktur. Monopolistiska vinster som inte berättigas av uppfinningar som bör belönas med patent och inte helt kan elimineras med hjälp av konkurrenslagstiftning kan likväl beskattas med en differentierad bolagsskatt, och det skulle stävja överdriven koncentration. På liknande vis kan så kallad räntejakt som inte alls handlar om att skapa värde utan syftar till att fånga upp det – till exempel reklam, lobbyverksamhet, och vissa finans- och juristföretag – åläggas en skatt som begränsar deras expansion (se kapitel 6).^{8,9}

Inget av detta räcker dock för att ersätta skatten på arbete. Men det kan avsevärt minska dödvikten av den sortens snedvridande skatt. Detta skulle bidra till att ge tekniska innovationer en mer socialt användbar riktning, eftersom priser (inklusive skatter) bättre skulle spegla de sociala konsekvenserna av beslut om processer och produkter.

Kan den nya modellen av välfärdsstat hantera den globaliserade ekonomin? Precis som socialdemokratin är den förenlig med öppna gränser för handel och kapitalinvesteringar. En politik som påtvingar företag demokratiska principer kan naturligtvis skrämra investerare och direktörer till en början. Men den enda verkliga begränsningen vad gäller kapitalflykt är att garantera samma nivå av lönsamhet som på andra håll, och den begränsningen kan hanteras på samma sätt som en skatt av varje produktivt företag som ber om kapitalinvesteringar eller banker som lånar på internationella marknader. Arbetstagare med spetskompetens, till exempel direktörer, kan frestas

7. Om klimatpolitik och sociala konsekvenser se Stern och Stiglitz (2017) samt Edenhofer m fl (2017), och deras referenser.

8. Reklam är ett framträdande exempel i Arthur Pigous banbrytande bok *The Economics of Welfare* (1920), som introducerar idén om en skatt på externa effekter. Observera att reklam faktiskt inte endast är en jakt på räntor eller privilegier ("rent-seeking") utan även ett elände för företag som tvingas in i en dyr kapprustning med varandra för att locka kunder.

9. I synnerhet den berömda Tobinskatten skulle rikta in sig på kortsiktig spekulation genom att beskatta finansiella transaktioner och därmed uppmuntra investerarna att hålla kvar vid sina investeringar en längre tid.

av högre löner utomlands, men det finns klara fördelar med en vänlig arbetsmiljö och ett samhälle med god sammanhållning och det kommer att övertyga många att stanna – och i själva verket stannar till och med toppchefer kvar i sina länder. Observera också att demokratisk politik inte gör politikeryrket mindre attraktivt i demokratier än i auktoritära regimer, och den gör det definitivt säkrare. På samma sätt råder det ingen brist på folk som vill leda demokratiska företag i vår tids kapitaliska ekonomi, där demokratiska företag konkurrerar med traditionellt auktoritära företag. Och de mer demokratiska företagen behöver färre mellanchefer. Intressant nog gäller parallellen mellan politik och företag också för det faktum att demokratiska strukturer på båda områdena främjar ett annorlunda slags ledarskap – ett som är mindre brutalt, mer humant, om än eventuellt demagogiskt.

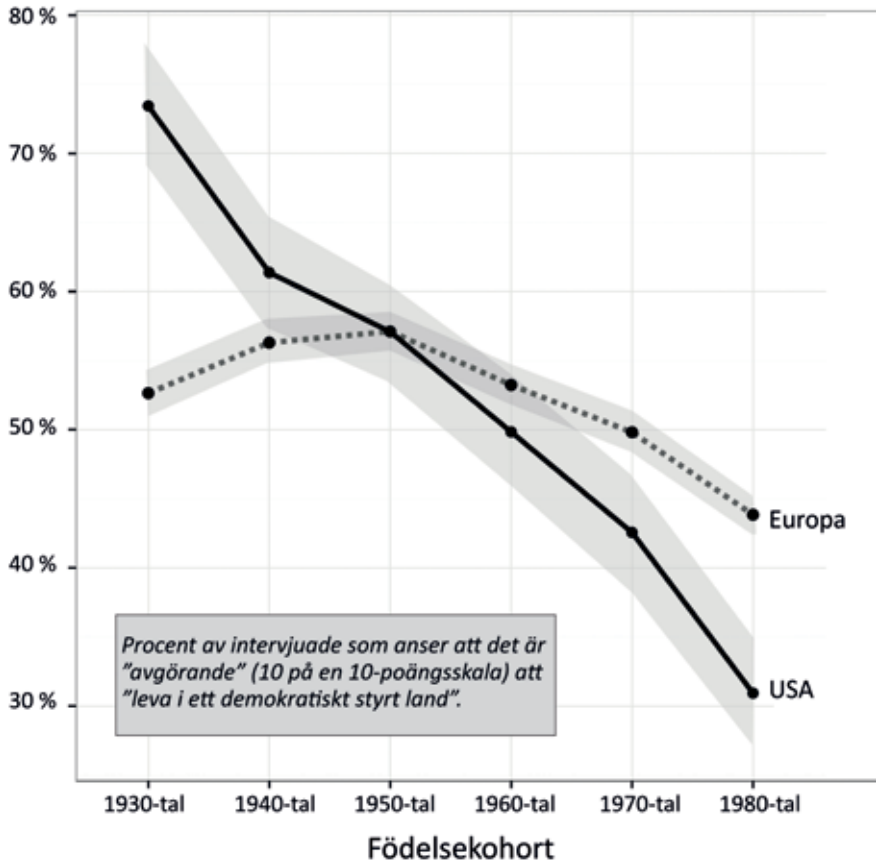
Avslutningsvis är välfärdsstaten inte bara en livskraftig idé på 2000-talet. Den kan dessutom spela en huvudroll i främjandet av sociala framsteg och riktas in på mer än att trygga folks försörjningsmöjligheter: den kan också stå som garant för deras människovärde, frihet och demokratiska rättigheter, och samtidigt bidra till en effektiv marknadsekonomi.

Från polaritik till politik

I de båda föregående kapitlen såg vi hur reformer av företag och marknader samt upprättandet av en frigörelsestat tecknade konturerna av ett bättre samhälle. Måste vi också reformera det politiska systemet?

Den politiska situationen har blivit allt mer oroande på sistone, med en tilltagande polarisering i många demokratiska länder som inte bårdar gott för demokratins framtid. Och det ädla mötet mellan ståndpunkter har förvandlats till en smutsig brottningsmatch som kunde göra skäl för namnet ”polaritik”. Polarisering förknippas med samhällstrender som splittrar grupper i befolkningen. I en del länder ställs (ekonomiskt och kulturellt) välbeställda eliter mot grupper som lämnats på efterkälken och fallit offer för identitetspolitik. I andra länder är sprickan mer traditionellt vänsterhögerorienterad och går mellan arbetstagare och elit. Men i alla länder ingår identitetspolitik och konsekvenserna av globalisering (och sekundärt teknisk utveckling) i ekvationen. Särskilt vanligt är det att många medborgare idag tror att deras regering är en marionett i händerna på den globala ekonomin och finansvärlden och att ett regeringsbyte inte leder till någon väsentligt annorlunda politik. Stödet för demokratin är fortfarande starkt men tycks vara på väg att urholkas, särskilt i yngre generationer (se fig 8.1). Och i många länder fläckas det politiska spelet av korrupsionsproblem i så hög grad att de blir centrala i diskussionen om ett sundare demokratiskt system.

De socioekonomiska reformer som vi föreslog i de föregående kapitlen är i sig politiska, eftersom de faktiskt innebär att bra politik injiceras i ekonomisk verksamhet som gäller makt, och i socialpolitik där mottagarna är viktiga intressenter. De handlar om att erkänna politikens närvaro i domäner som ligger utanför den klassiska politiska sfären, och om att en fördjupad demokratisering är en avgörande drivkraft för sociala framsteg i ekonomin, civilsamhället, familjen och socialpolitiken. Politik finns överallt eftersom makt finns överallt.

Figur 8.1: Svagare stöd för demokratiska institutioner i yngre generationer

Källa: Foa och Mounk (2016, fig 1).

Ett bra samhälle behöver i alla fall en bra politisk sfär. Och omvänt frodas politik när samhällsvillkoren är gynnsamma. I det här kapitlet ska vi först förklara hur och varför sociala och politiska framsteg hänger ihop med varandra. Sedan ska vi diskutera några idéer om hur det politiska systemet kan bli bättre. Reformer behövs i finansieringen av politiska aktiviteter, i medborgarnas delaktighet i beslutsfattandet, i mediernas organisation och ledning, samt i valprocessen.

Men det räcker inte med att definiera hur politiken ska förbättras. Vi måste fortfarande identifiera de åtgärder och aktörer som kan driva på och bidra till att möjliggöra alla de förändringar som beskrivs i denna boks andra del. Det är ämnet för nästa kapitel, som är bokens sista.

Sociala framsteg och politiska framsteg

It takes two to tango. Sociala framsteg behöver politiskt stöd, och politiska framsteg behöver en gynnsam social miljö.

Varför behöver sociala framsteg politik? Det kan verka självklart ur ett konventionellt perspektiv där sociala framsteg och fördelningspolitik förväxlas med varandra. Men för den sorts socialt diffusa framsteg som vi föreslår i vår bok är det inte lika självklart. Tänk till exempel på den reform av företags syfte och styrelseform som diskuterades i kapitel 6 ovan. En sådan reform kan föras fram av sociala rörelser och på initiativ av de mest upplysta delarna av näringslivet. Så varför be om statens stöd? Skälet är att reformens generalisering och utkristallisering i robusta institutioner förr eller senare kräver juridisk uppbackning – om inte näringslivet ska fortsätta att genomsyras av avsteg från demokratin. Det kan verka konstigt att mer demokratiska organisationer måste skyddas rättsligt för att överleva i en värld präglad av konkurrens. Är det ett bevis för att de i själva verket är mindre effektiva än traditionella företag som maximerar aktieägarvärdet med en stark ledning?

Allt talar faktiskt för att konkurrens inte nödvändigtvis leder till att den bästa organisationsformen väljs. Oftast faller valet naturligtvis på den bästa organisationen enligt dem som håller i spakarna för urvalsmekanismen – men deras intressen sammanfaller inte alltid med det allmänna bästa. Vad gäller företag kan det verka som att urvalet primärt görs av konsumenter, det vill säga alla. De bästa företagen är de som är mest produktiva och kan erbjuda de lägsta priserna. Eller så kan man tänka sig att även arbetstagarna medverkar i företagsurvalet och att de flyttar dit där löner och arbetsvillkor är bäst, medan de mindre effektiva företagen har svårt att locka till sig bra arbetskraft.

Men så enkelt är det inte. Varken konsumenter eller arbetstagare spelar någon större roll. Företag föds, lever och dör, och skälet till att de gör det är främst deras förmåga att dra till sig finansiering och generera vinst. Vinst är förvisso bara en liten del av det värde som skapas av intressenternas kollektiva bidrag av kapital, svett och tankar. Om det finns två slags företag där det ena skapar större värde men mindre vinst än det andra, så är det tyvärr företag av det andra slaget som väljs. Att mer demokratiska företag faktiskt skapar mer värde men mindre vinst är också mycket sannolikt, eftersom kakans storlek och hur den delas upp inte är oberoende av varandra. I ett mer demokratiskt företag är belöningsystemet utformat så att klyftan mellan direktörer och vanliga anställda minskar. Arbetsvillkoren är bättre, vilket gör

arbetskraften mer produktiv och ger de anställda förmåner som till exempel anställningstrygghet och anpassningar till familjelivet. Och demokratiska företag intar en försiktigare linje när vinststillfållen krockar med miljöhänsyn. Sammantaget innebär allt detta att vinsten blir lägre för aktieägarna samtidigt som totalvärdet som skapas blir större.

Tänk dig att alla företag som i ett trollslag plötsligt blev demokratiska, men utan rättsliga skyddsåtgärder som säkrade intressenternas rättigheter. Vad skulle hända? Jo, de flesta företag skulle tillbakabildas till den klassiska formen. Demokrati utan skyddsåtgärder är inte hållbar – och det gäller i alla sammanhang. Problemet med demokrati är att det är en kollektiv nyttighet. Och när det gäller kollektiva nyttigheter kan vi inte förlita oss på att de ska växa fram och överleva av sig själva. Om organisationen du tillhör är demokratisk gynnas du av att dina intressen beaktas. Och om du inte deltar i organisationen kommer andra som du att göra det istället. Och om organisationen är odemokratisk är det inte mycket du själv kan göra för att ändra den. Oavsett sammanhang är det därför aldrig i ditt privata intresse att lägga större möda på att skapa eller skydda demokrati, såvida du inte är en stark, hängiven idealist.

I den politiska sfären är det likadant: demokratin överlever inte om de rika obehindrat kan köpa röster. Vad är det för poäng för fattiga väljare att bevara en individuell rösträtt som inte ändrar något i valresultatet – om de kan sälja den för riktiga pengar? På samma sätt säljer arbetstagarare som undertecknar ett anställningsavtal sitt människovärde som intressent när de godkänner den underordning som avtalet föreskriver. Och de säljer det för ingenting, eftersom rädslan för arbetslöshet får dem att acceptera att jobba för nästan vilken organisation som helst.

För att generalisera bortom företagsexemplet kan vi avslutningsvis konstatera att sociala framsteg i form av demokratisering alltid och överallt måste backas upp politiskt och rättsligt, det vill säga av ett gynnsamt politiskt system.

Omvänt fungerar politiken bra endast i en sund social kontext. Historien kryllar av exempel på att befolkningar som lever i social och ekonomisk misär är mer mottagliga för extremistiska lockrop med förslag på snabba och radikala – och ödesdigra – lösningar på deras problem. När ojämlikheten växer blir det dessutom lättare och lönsammare för eliten att ta det politiska systemet som gisslan (IPSP 2018, kapitel 9 och 14). Det blir lättare eftersom det med större resurser är möjligt att lobba eller muta politiker och stötta deras kampanjer och partier med sådan tyngd att de känner sig tvingade till motprestationer – eller att få tillgång till den offentliga sfären via medierna. Politikerna själva kommer dessutom ofta från eliten och brukar därför utan svårighet kunna ta till sig de superrikas åsikter när de superrika i eliten blir

fler och fler. Det blir också mer lönsamt eftersom insatsen är högre när intressena som ska försvaras är astronomiska och det fördelningspolitiska systemet är svagt och låter skurkarna behålla mer av intäkterna. Det kan leda till en nedåtgående spiral där de mest privilegierades intressen blir djupt rotade i ett snedvridet politiskt system som skyddar dem och ständigt främjar deras intressen (Bartels 2016).

Ut med pengarna ur politiken?

Om den nedåtgående spiralen ska brytas verkar det vara en bra idé att slänga ut pengarna ur politiken. Men det är helt otänkbart för viss politisk verksamhet. Miljardärer som Charles Koch och George Soros finansierar tankesmedjor och civilsamhällesorganisationer och det är mycket man kan göra för att undvika sådan ”politisk filantropi”. Men att tvinga fram öppenhet och insyn i finansieringen av all politisk verksamhet – inklusive tankesmedjor och gräsrotsrörelser – kan vara ett viktigt steg på vägen mot att klargöra situationen och få bukt med de värsta avarterna – som vi redan påpekat i kapitel 6.

När till exempel tobaksjättarna i USA i en rättstvist 1998 nådde en lösning med 46 delstater så innehöll överenskommelsen olika restriktioner för tobaksreklam och ekonomisk ersättning för vårdkostnader. Men viktigast av allt: tobaksföretagen tvingades dessutom att offentliggöra tonvis med interna dokument. Nyligen kunde man med hjälp av dokumenten avslöja hur en långlivad allians mellan bröderna Koch och tobaksbolagen – som inleddes under Reaganårens så kallade koalition för stram finanspolitik (Coalition for Fiscal Restraint) – verkat i det fördolda, i synnerhet efter att Bill Clinton blev president, för att frammana en folkrörelse mot skatter och offentlig sektor. Många kampanjer, grupper och tankesmedjor fick i en massa år miljontals dollar från ett helt slutet nätverk i regi av oljejättar (i synnerhet Koch) och tobaksjättar, till exempel Citizens Against Regressive Taxation, Enough is Enough, Get Government Off Our Back, Citizens for a Sound Economy (omdöpt till Americans for Prosperity 2006) och Sam Adams Alliance. Till slut lyckades de också skapa sin gräsrotsrörelse i Tea Party-rörelsen som liksom dök upp ur tomma intet 2009, precis efter att Obama valdes till president.¹ Tack vare seglivade majoriteter i många valdistrikt som republikanerna skraddarsytt åt sig själva i skandalösa valkretsindelningar har Tea Party-rörelsen lyckats vinna primärvalen i många delstater och bygga upp en stark, ultrakonservativ grupp i kongressen. Den nuvarande vice-presidenten Mike Pence är en av få politiker med tillgång till den

1. Historien om den långsiktiga kampanjen berättas i Nesbit (2016).

innersta kretsen kring Koch. På olika sätt håller Tea Party-rörelsen nu på att förändras, både i Vita huset och på Capitol Hill. Det är omöjligt att veta vad skillnaden blivit om lagen krävt full insyn i finansieringen av de här pseudo-folkrörelserna. Men sannolikt skulle det avsevärt ha försvagat deras politiska genomslagskraft och legitimitet. Många som är engagerade i rörelserna skulle ha insett att deras ilska mot offentlig sektor var frammanipulerad för att tjäna storföretagens intressen, inte deras egna.

Andra kanaler för att köpa sig inflytande kan kanske hanteras mer direkt, till exempel kampanjfinansiering och lobbying. Kampanjfinansiering regleras på olika sätt i olika länder. I Skandinavien står staten för stora delar av finansieringen av politiska kampanjer, och det verkar göra politikerna mindre beroende av stora donatorer. I Ryssland däremot används offentliga medel till att gynna det dominerande partiet, vilket gör det möjligt för den sittande regeringen att utnyttja officiella evenemang i sina valkampanjer och vinkla medierapporteringen. I Brasilien och USA och afrikanska länder som Nigeria står företaget för den mesta finansieringen. I USA finns stränga gränser för direkt donationer till kampanjer – men inga alls för finansieringen av så kallade politiska aktionskommittéer (PAC) som producerar tevereklam och mediekampanjer för eller emot olika kandidater. I den amerikanska valrörelsen 2016 redovisade mer än 2 000 grupper organiserade som ett slags "super-PAC:er" sammanlagda utgifter på över en miljard USD. Och det är utöver kostnaderna för valrörelsen i sig, som låg på ca 1,5 miljarder USD. I Brasilien är privata donationer från enskilda personer obetydliga och finansieringen kommer till största delen från företag, vilket skapar en nedåtspiral av misstroende mellan medborgare och politiker. Kampen för insyn och mot korruption tycks tröstlös i många länder.

Frågan om politiskt inflytande genom medierna ska vi diskutera senare i kapitlet. Det är svårt att finansiera politisk verksamhet och all politisk finansiering öppnar därför redan i sig dörren till korruption, eftersom politiker är i desperat behov av pengar och rika donatorer är pigga på att skaffa sig inflytande. Hur kan politiken skyddas mot sådana fallgropar? En möjlig lösning är att betrakta politik i sig som en kollektiv nytthet, enligt resonemanget i bokens föregående avsnitt. Korruption är extremt skadligt eftersom den privatiserar en kollektiv nytthet genom att skapa en marknad för politiska tjänster och underminerar sökandet efter det allmänna bästa. Att förlita sig på små privata gåvor till givarens favoritparti eller favoritkandidat innebär också det att den politiska processen privatiseras. Om ett sunt politiskt system är en kollektiv nytthet så förutsätter det ett samordnat system för finansiering med obligatoriska bidrag.

Men hur ska pengarna fördelas när vi väl har ett sådant system på plats? Det ryska systemet där pengar och sändningstid fördelas i proportion till

tidigare valresultat passar ett dominerande parti som krossar oppositionen. Och de flesta system för offentlig finansiering innehåller någon form av favorisering av dem som tidigare varit framgångsrika. Ett alternativ är att låta medborgarna tala om hur de vill att kampanjbudgeten ska användas, varje år, och räkna ut medelvärdet för deras önskemål. Redan övertygade anhängare vill naturligtvis att hela budgeten ska gå till det egna partiet, om de tänker strategiskt. Men de oberoende väljarna kan nyansera detta lite och föreslå en bättre balans. Den slutliga budgeten skulle på det hela spegla anhängarnas antal (inte deras rikedom) och de oberoendes mer balanserade bedömning.

Låt oss nu ta en titt på lobbying. Lobbyverksamhet är en mångmiljardindustri i vissa politiska knutpunkter som till exempel Washington DC och Bryssel. Och en av lobbyings mest chockerande egenskaper är den svängdörrseffekt mellan civilförvaltning och lobbyfirmor, där tjänstemän med förment engagemang för det allmänna bästa förvandlas till agenter för särintressen till vilka de säljer sin insiderkunskap. Gränsen mellan lobbying och korruption är hårfin, eftersom personliga relationer som uppstår mellan politiker och lobbyister leder till hemliga samförstånd som redan utan explicita mutor omintetgör objektivt lagstiftningsarbete. Situationen är komplicerad eftersom många domäner där politiker lagstiftar och reglerar är väldigt tekniska och kräver medverkan av industrins egna experter. Det är därför svårt att skilja mellan vad som är nödvändigt informationsutbyte å ena sidan och vad som å den andra är problematiska påtryckningar för att få politiker att sympatisera med industrins intressen. På liknande sätt verkar lobbying också i det fördolda genom expertstudier som utförs av tankesmedjor som finansieras utan minsta insyn. Tobaks- och alkoholproducenter har lagt miljontals dollar på att finansiera studier som låtsas ifrågasätta epidemiologiska resultat som visar på riskerna med dessa droger. Oligopolen i branscher som domineras av några få företagsjättar har gjort allt så mycket värre, eftersom de jättelika företagen har enormt mycket pengar och goda förutsättningar för att samordna lobbyverksamheten.

En vanlig åtgärd för att reglera lobbyverksamhet är att registrera lobbyister. I USA är det obligatoriskt med registrering av lobbyister och redovisning av utgiftsbelopp. I Bryssel är det frivilligt med bådadera. Därför ser det i den officiella statistiken ut som om lobbyverksamheten i EU är pytteliten i jämförelse med USA. Men det beror troligen bara på att så lite av lobbyingen redovisas i EU. En annan viktig åtgärd gäller obligatoriska eftersläpningar och karenstider i svängdörrssystemet. Naturligtvis motarbetar företag den sortens åtgärder i möjligaste mån. Och tjänstemän är måttligt förtjusta i karenstider som minskar deras chans till ett välbetalt jobb i privat sektor.

Problemet med lobbying är att den snedvrider det politiska samtalet även om den är öppen och ”renhårig”. ”Det ger företag tillgång till en

mekanism där hänsyn tas till deras krav och världsåskådning, samtidigt som allmänheten inte har något sådant forum” (IPSP 2018, kapitel 6). Kraftfulla åtgärder mot lobbyismens skadliga effekter får därför inte begränsas till lobbyingen i sig utan måste också inrikta sig på hur vi gör politik, att den uppstår i en politisk samtals- och beslutsprocess. Det är oerhört viktigt att de politiska uppdragens informations- och påverkanskanaler kontrolleras, och konkreta forum måste inrättas för vanliga medborgare, i synnerhet de minst välbeställda socialgrupperna. Det senare ämnet behandlar vi i nästa avsnitt.

Representation, deltagande, samtal

Debatten om fördelar och nackdelar med representativ respektive direkt demokrati är urgammal och har pågått åtminstone sedan antikens Grekland. I en representativ demokrati riskerar de förtroendevalda företrädarna (eller representanterna) att förvandlas till en ny klass med specifika intressen, som inte helt sammanfaller med genomsnittsmedborgaren. Men företrädarna kan också bli väldigt skickliga på att sköta allmänna angelägenheter. Och mer än en gång har ”verklighetens folk” ställt till det med sin amatörmässighet när de tar sig in på den politiska arenan. Femstjärnerörelsen i Italien är ett aktuellt exempel på hur svårt det är att improvisera i politiken. Och det är värt att noga följa upp hur det går med den senaste franska presidentens snarlika experiment med att förnya politikerkåren i sitt land.

I en direktdemokrati däremot satsas allt på massans klokskap och på att det är möjligt att fatta centrala politiska beslut direkt med hjälp av folkomröstningar och liknande förfaranden. Det antas av naturliga skäl att direktomröstningar i frågor är mer representativa för väljaropinionen vid en viss tidpunkt. Men om väljaropinionen är stabil och rimlig är en helt annan fråga. Populister är ofta positiva till folkomröstningar eftersom de hoppas använda dem som ett slags medborgarinitiativ och tror att väljarkåren ska ställa sig bakom deras enkla lösningar, som går ut på att syndabockar trakasseras, till exempel rika eller fattiga, kriminella, minoriteter och invandrare. Men det känns nedlåtande att anta att massan i allmänhet är korkad och lättmanipulerad, om alternativet är att ett koteri med proffspolitiker tar staten som gisslan och driver den för egen vinning. Som framgår i tabell 8.1 tycks det vara en väsentlig skillnad i politiska sympatier i USA mellan de rika – som har stort inflytande över politikerna – och medelamerikanen. Och en representativ demokrati där de flesta förtroendevalda företrädarna själva är rika eller påverkade av de rika är kanske inget bra recept för att väljarkåren ska få sina önskemål uppfyllda.

Fråga	Stöd bland rika	Stöd hos allmänheten
Den federala regeringens utgifter ska vara så stora att alla barn har tillgång till bra allmänna skolor.	35 %	87 %
Den federala regeringen ska se till att alla som vill gå på högskola kan göra det.	28 %	78 %
Minimilönen ska vara så hög att ingen familj med en heltidsanställd hamnar under den officiella fattigdomsgränsen.	40 %	78 %
Regeringen i Washington måste se till att alla som vill arbeta kan hitta ett jobb.	19 %	68 %
Regeringen måste se till att ingen saknar mat, kläder eller bostad.	43 %	68 %
Jag är för en landsomfattande sjukförsäkring som är skattefinansierad och som betalar för de flesta former av hälso- och sjukvård.	32 %	61 %
Nedskärningar i nationella program som Medicare, utbildning och motorvägar är ett bra sätt att minska federala budgetunderskott.	58 %	27 %

Tabell 8.1 Rika amerikaners politiska sympatier enligt undersökningen av ekonomiskt framgångsrika amerikaner 2011; allmänhetens politiska sympatier enligt samtida opinionsundersökningar

Källa: Bartels (2016).

Tack och lov är det möjligt att gå bortom den förenklade motsättningen mellan representativ och direkt demokrati. Samtalsbaserad direktdemokrati är ett slags demokrati där förtroendevalda företrädare och medborgare samspelar inte bara under valen, utan också i beslutsfattandet som medborgarna deltar i på villkor som påminner om riksdagsarbetet. De får tillgång till kunskap samt tid för samtal och överläggning, och lägger utifrån det arbetet fram förslag – istället för att bara lämna in en röstsedel som speglar deras magkänsla. Det samtalspräglade arbetet kan inte utföras av hela medborgarkåren samtidigt, utan måste förlita sig på små medborgarpaneler vars deltagare kan utses genom lottning eller frivillighet, eller rentav i val för korta och specifika uppdrag. Det finns en glidande skala av lösningar och modeller, till exempel parlamentarisk demokrati med mycket korta ämbetsperioder för de förtroendevalda eller medborgarjuryer som är öronmärkta för en konkret fråga.

Ett berömt exempel är den medborgarbudget som infördes i Porto Alegre 1989 och nu praktiseras i tusentals städer över hela världen. En medborgarbudget innebär att olika församlingar och valda kommittéer framställer krav och fördelar pengar enligt regler som godkänts av medborgarna.

”Det som gör medborgarbudget attraktivt i synnerhet i Latinamerika handlar framför allt om att den leder till en mer rättvis fördelning av kollektiva nyttigheter och ger ökad delaktighet i många mindre välbeställda grupper, till exempel lågutbildade och låginkomsttagare. Det finns bevis för att medborgarbudgetar höjer det sociala välbefinnandet, med ökade satsningar på hälsovård och sjunkande barnadödlighet i Brasiliens 253 största städer.” (IPSP 2018, kapitel 14)

Latinamerika har verkligen legat i framkant i demokratiskt nytänkande med många andra former av medborgardeltagande. Bland annat har samtalsråd skapats för att hantera konkreta frågor, ledningsråd har skräddarsyttts för specifika domäner som till exempel vården, representantråd har gett röst åt underrepresenterade minoriteter, och nationella konferenser för regeringspolitiken har hållits som är ett slags samtalsstrukturer på flera nivåer för medborgare och civilsamhällets organisationer. Västerländska länder har experimenterat med minioffentligheter på många områden (till exempel grundlagsfrågor i Kanada, Nederländerna, Island och Irland). Vid upprättandet av minioffentligheter använder man sig ofta av stratifierade urval för att säkra att politiskt exkluderade grupper inkluderas.

Det här är hoppgivande demokratiska innovationer. Men utmaningen består i att lagfästa dem för att trygga deras integritet (medborgarbudgetar i Europa är ofta bleka kopior av den latinamerikanska förebilden) samtidigt som innovationsförmågan bevaras. En intressant modell är att skapa självständiga offentliga organisationer som öronmärkts för allmänhetens deltagande. De inrättas av regeringen som ger dem i uppdrag att organisera eller övervaka demokratiska innovationer på specificerade politiska områden. Några nämnvärda exempel är danska Teknologiraadet, franska Commission nationale du débat public, kanadensiska Montreal Office de consultation publique, och toskanska Autorità regionale per la garanzia e la promozione della partecipazione. Deras ”stora självständighet och synlighet [...] skyddar dem delvis mot politiska påtryckningar i vardagen, och säkerställer en hög grad av kvalitet i och tillsyn över deltagarprocesserna och en behörig myndighet som kan främja resultatet av demokratiska innovationer i beslutsprocesser” (IPSP 2018, kapitel 14).

Fjärde statsmakten

Medierna spelar en avgörande roll i och bortom politiken. De utgör grunden för en kollektiv förståelse av gruppidentiteter och aktuella händelser. Och deras ansvar för att ge ramarna för hur folk upplever sociala frågor kan inte överdrivas. Dödade i terroristattacker får till exempel mycket mer presstäckning än kvinnor som misshandlas till döds av sina män, trots att den senare siffran (som står för ca 10 procent av alla mord och är relativt jämnt fördelad över världen) vida överstiger den förra (som står för ca 5 procent av alla mord i världen, de flesta i Mellanöstern och Asien; se IPSP 2018, kapitel 10). En kvinna som är född i USA löper ungefär 500 gånger större risk att dödas av sin sambo än av en terrorist. Men det nämns sällan i medierna.² I länder där religiösa auktoriteter inte lägger sig mycket i den offentliga debatten blir medierna arvtagare till en ideologisk auktoritet som antingen respekterar mångfalden av åsikter i samhället eller främjar en mer enhetlig vision som tjänar den som kontrollerar deras redaktionella inriktning. Medierna har många gånger ifrågasatts när de verkat partiska och gått statens eller de rikas ärenden. Men de har också en lång historia av att ifrågasätta makten och tjäna demokratins sak. Amartya Sen (1981) anser i sin analys av svältkatastrofer att en fri press är en av de viktigaste förebyggande faktorerna, eftersom den avslöjar dålig förvaltning och social utslagning.

Den traditionella pressen har idag svårt att hävda sig i konkurrensen med de nya medierna, i synnerhet sociala nätverk som Facebook, Twitter och fristående bloggar. De nya medierna ger kraft åt fenomenet med ideologiska stammar. Naturligtvis har det alltid varit möjligt att välja den dagstidning eller radiokanal man gillar. Men antalet valmöjligheter var färre. Än viktigare är att det idag finns oändligt många fler nyhetsproducenter. Och det kan handla om människor av alla de slag, vars avsikter ibland är mindre ädla än den typiska journalistens. Rykten, konspirationsteorier och falska nyheter sprids idag mycket snabbare och i en hisnande omfattning. Detta tvingar de seriösa medierna att ägna en del av sina resurser åt att motbevisa dem, även om de knappast kan nå de mest ivriga konsumenterna av sådana rykten. Samtidigt gör de nya medierna det enklare att samordna sociala rörelser. De har spelat en viktig roll i den arabiska våren och hjälpt till att avslöja polisvåld och andra skandaler som kan fångas på mobilkamerornas videofilmer.

En annan konsekvens av mediernas omstrukturering är att sektorn koncentreras i många länder, vilket leder till stora media- och kommunikationskonglomerat. Banden mellan medieföretag och politiker

2. Det finns naturligtvis undantag. Se t ex <http://www.businessinsider.fr/us/death-risk-statistics-terrorism-disease-accidents-2017-1/> eller <http://edition.cnn.com/2016/10/03/us/terrorism-gun-violence/>.

blir allt djupare. Och vissa inflytelserika politiker har en bakgrund som ägare till viktiga medier, bland annat Hary Tanoesoedibjo i Indonesien och Silvio Berlusconi i Italien. Eller som medieproducenter, som Donald Trump i USA. Dessutom spårar en ny digital datainsamlingsindustri befolkningens beteenden på nätet och tjänar pengar på att sälja informationen till företag som kan använda den för reklam och annan kommersiell verksamhet. Medborgarna blir alltmer medvetna om att de är ständigt cyberövervakade av staten eller företagen.³

En besläktad negativ trend är att det politiska spelet i sig genomsyras av medierna. Regeringar, politiska partier och ambitiösa politiker anlitar allt oftare professionella medieprofeter, marknadsförare och ”spinndoktorer”. Ezrahi (1990) har kallat det en övergång från ”statskonst” till ”scenkonst”. Politik har blivit offentlig teater, regisserad av uppmärksamhetsfångande rubriker och twitterbudskap – en mix av iscensatt underhållning och noga utformade budskap som Machiavelli skulle ha gillat.

Mönstret är komplicerat: koncentration och bolagisering av traditionella medier samt diffus tillväxt av billig, lågkvalitativ nyhetsproduktion. Och det är en allvarlig utmaning för demokratin. Hur skyddar vi medborgarna mot påverkan från storföretag som kontrollerar jättelika mediekonglomerat? Hur skyddar vi dem mot lögnhalsarna som kolporterar ut en häxbrygd av förvrängda nyheter, ibland i skurkstaters regi? Samtidigt vill vi ju inte kasta ut barnet med badvattnet. Och det vore bra om det gick att behålla den förstärkning av medborgarens röst som en mer tillgänglig produktion och delning av nyheter möjliggör.

Låt oss än en gång hämta inspiration från Latinamerika när vi ger oss i kast med de här trenderna. Efter Snowdenaffären tog Brasilien initiativ till en ny lag, den så kallade *Marco Civil da Internet* (Ramverk för medborgarliga rättigheter på Internet). Detta skedde genom en stor gräsrotsprocess där medborgare och organisationer från civilsamhället deltog. I den nya lagen ”betraktas tillgång till Internet som grundläggande för demokratin, eftersom den är avgörande för att delta i det politiska livet och kulturproduktionen, samt är en del av rätten till utbildning och yttrandefrihet”. Lagen omfattar ”skyddet av frihet och privatliv, öppna styrelseformer, universell integration, kulturell mångfald, och nätverksneutralitet” (IPSP 2018, kapitel 13).

Ledstjärnan för en reform på det här området är alltså att infrastrukturen för medier och kommunikation måste betraktas som en gemensam tillgång,

3. Till exempel när den indiska staten 2015 ”startade digitaliseringsinitiativet Digital India Initiative som utgår från Aadhar Unique Identity-systemet för biometrisk autentisering av mottagare av statliga bidrag och tjänster. Aadhar-systemet – som är världens största biometrisk databasinitiativ – utvecklades i samarbete mellan teknikföretag och kritikerna menar att för lite är känt om dess egenskaper och eventuella användning i framtiden” (IPSP 2018, kapitel 13).

eftersom den är av avgörande betydelse för att utbilda och informera medborgarna och utgör en central arena för offentlig debatt. Och det är knappast förenligt med den normala affärsmodellen där medierna drivs av konsumentefterfrågan och reklamintäkter. Det betyder att mediernas styrning och reglering måste vara öppen och gräsrotsbaserad. De viktigaste institutionernas och aktörernas oberoende och neutralitet måste skyddas från både statens överhöghet och företagets missbruk. Och alla måste garanteras tillgång till produktionen av innehåll, inte minst minoriteter och utsatta grupper. Det finns ingen enkel institutionell trollformel som i ett slag genomför allt detta. Och offentlig finansiering och gräsrotsfinansiering av icke-vinstdrivande medier måste kombineras med oberoende och medborgarbaserade kontrollorgan, och skräddarsys för varje lokal situation.⁴

Men reformer av valsystemet då?

I många länder lider politiken av valregler som sviker väljarkåren och befolkningens önskemål och för regeringar till makten som inte speglar folkviljan.

USA är ett intressant exempel, med en uppenbar favorisering av republikanerna (tabell 8.2). Två gånger redan under 2000-talet har en republikansk president vunnit med endast en minoritet av rösterna. Det illa beryktade elektorskollegiet bär skulden till snedvridningen. Ironiskt nog skapades elektorskollegiet för att skydda staten från att väljarna skulle frestas att rösta på demagoger. Men i själva verket var det just den skyddsmekanismen som gjorde det möjligt för Trump att kamma hem valet utan att han fick flest röster. Och kongressen kontrolleras oftare av republikanerna än vad som borde vara fallet med tanke på hur folket röstat. Republikanerna har dessutom valkretsindelade kongressdistrikt så de har inte bara fått stora majoriteter i representanthuset utan även skyddas från bakslag i valen, vilket hände till exempel 2012.⁵

4. En mer detaljerad handlingsplan föreslås i IPSP (2018, kapitel 13).

5. En balanserad analys av valkretsindelningen i USA (s k "gerrymandering") i politiken på senare år finns i J.E. Zelizer, "The power that gerrymandering has brought to Republicans," Washington Post, 17 juni 2016. https://www.washingtonpost.com/opinions/the-power-that-gerrymandering-has-brought-to-republicans/2016/06/17/045264ae-2903-11e6-ae4a-3cdd5fe74204_story.html?utm_term=.a48864ea72aa

Datum	President			Senaten			Representanthuset		
	Dem	Rep	Valt	Dem	Rep	Majoritet	Dem	Rep	Majoritet
2016	48,2 %	46,1 %	Rep	53,8 %	42,4 %	Rep	45,5 %	51,2 %	Rep
2012	51,1 %	47,2 %	Dem	53,7 %	42,1 %	Dem	48,3 %	46,9 %	Rep
2008	52,9 %	45,6 %	Dem	50,8 %	44,2 %	Dem	52,9 %	42,3 %	Dem
2004	48,3 %	50,7 %	Rep	50,6 %	46,3 %	Rep	46,5 %	49,0 %	Rep
2000	48,4 %	47,9 %	Rep	46,4 %	46,3 %	Dem	46,8 %	47,0 %	Rep

Tabell 8.2. Röster och valresultat i USA

Källa: *Federala valkommissionen 2000–2012, Wikipedia för 2016.*

Trumps seger i det republikanska primärvalet förklaras av majoritetsvals systemet, som gynnar den kandidat som får flest röster även om kandidaten ogillas av en majoritet av väljarna. Likadant är det i Frankrike, där de två toppkandidaterna till presidentposten väljs genom majoritetsval i den första valomgången. På grund av detta har det blivit möjligt för extremhögerpartiet Nationella fronten att störa presidentvalen genom att ta sig vidare till den avgörande valomgången, trots att en kraftig majoritet av väljarna starkt ogillar partiet. Det har hänt två gånger: 2002 och 2017. Nationella frontens inflytande i den offentliga debatten förstoras sedan av deras potentiella roll i det befängda vals systemet. Detta förstärker främlingsfientliga och antieuropeiska tongångar i andra partier. Storbritanniens majoritetsvals system med endast en omgång (enkel majoritet) har lett till att landet fastnat i ett tvåpartisystem som gör det väsentligt svårare för politiska åsikter att komma till uttryck. Det är möjligt för ett parti som med knapp marginal vunnit över de andra och bara har en dryg tredjedel av rösterna att ändå få en stark majoritet i parlamentet, vilket skedde 2005.

En modell med två valomgångar används i 40 av världens länder. Och systemet med enkel majoritet finns i 58. Går det då att undvika den instabilitet som blir följderna när majoritetsvals systemens legitimitet urholkas? Enligt ny forskning är svaret på frågan ett rungande ja. Förutom att införa en mer proportionell parlamentarisk representation baserad på hur rösterna faktiskt fördelades mellan de politiska partierna finns det också omröstningsförfaranden där väljarna kan godkänna flera kandidater eller betygsätta dem. Sådana system verkar vara mycket bättre på att fånga upp partis sympatierna. I det enklaste förfarandet ska väljarna ge kandidaterna ett av två betyg: godkänd eller inte godkänd. Vinner gör den kandidat som godkänns av flest väljare.⁶ I ett mer sofistikerat förfarande presenteras väljarna med en mer nyanserad betygsskala, till exempel utmärkt, bra, godkänd, rimlig, medelmåttig, dålig. Kandidaterna tillgodoräknas sina

6. Se Brams och Fishburn (1983).

högsta betyg och behöver stöd från minst 50 procent av väljarkåren. Vinner gör den kandidat som får störst procentuellt stöd i de högsta betygsgraderna.⁷ Om till exempel 52 procent av väljarna ger kandidat X betyget godkänd eller högre medan kandidat Y får minst betyget godkänd av 53 procent, och ingen kandidat får ett högre betyg av mer än 50 procent av väljarna, så vinner kandidat Y. Det intressanta med det här förfarandet är att det minskar väljarnas motiv att rösta emot sin egentliga åsikt, eftersom det i allmänhet inte ändrar utfallet (kandidat Y har inte större chans att bli vald om en anhängare ger hen betyget "utmärkt" snarare än "bra" eller "godkänd"). Kandidaten vinner dessutom inte bara utan får också ett betyg som ger en antydning om vad väljarna tycker om hen.

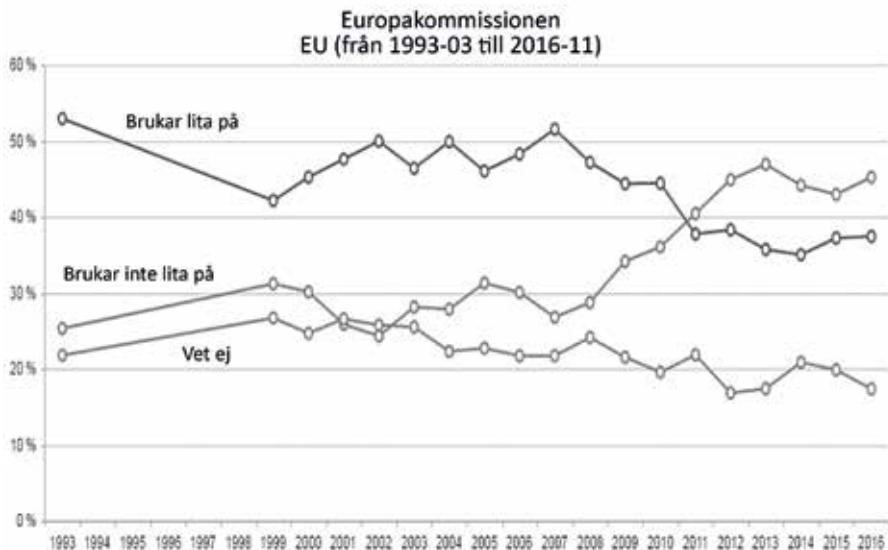
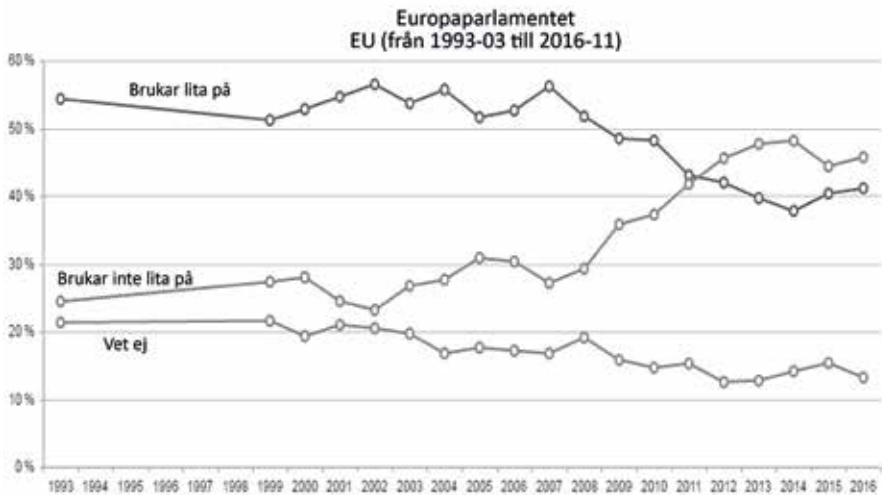
Man har experimenterat med sådana här system. Resultaten visar att de minskar betydelsen av minoritetskandidater som Nationella fronten i Frankrike, och tenderar att gynna mittenkandidater och alltså är ett sätt att minimera politikens polarisering.

En annan snarig fråga är valskolk och registrering av väljare. I USA är det en mycket viktig fråga. Cyniskt har man hindrat svarta att rösta genom att göra det svårt för arbetstagare i fattiga distrikt att registrera sig och rösta (valdagen är alltid en arbetsdag, id-krav missgynnar dem som inte har pass eller körkort, och långa köer är vanligare i fattiga områden). Svarta missgynnas dessutom av att de är överrepresenterade i USA:s fängelser och att grova brottslingar stryks från röstlängderna även efter avtjänat sina straff. I många länder är de fattigas inflytande över politiken litet eftersom så få fattiga röstar i valen. Det finns en enkel lösning på problemet: gör det obligatoriskt att rösta, och lätt. Idag finns sådan röstplikt i bara 22 procent av världens länder. Och endast hälften av dessa länder genomdriver den. Det finns inga övertygande argument emot röstplikt, eftersom det alltid är möjligt att rösta blankt om man inte gillar de andra alternativen.

En annan potentiellt betydelsefull förändring i valreglerna är att införa stränga gränser för mandatperiodernas längd, vilket leder till att minimera antalet yrkespolitiker. Det har redan diskuterats i ett tidigare avsnitt ovan.

I en idealisk värld skulle naturligtvis den politiska demokratin genast få en sund social miljö i form av ett rättvist samhälle. Men även mer realistiskt sett finns det många konkreta reformer som kan göra den nationella politiken bättre: korruption och lobbying kan bekämpas, kampanjfinansieringen ses över, medborgarnas inflytande över beslutsfattandet förbättras, medierna demokratiseras och kommunikation betraktas som en gemensam tillgång. Och vi kan införa bättre valsystem.

7. Se Balinsky och Laraki (2011).

Figur 8.2: Sjunkande förtroende för EU:s institutioner

Källa: Eurobarometern. <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index>.

Nationellt och lokalt måste alltså politiken förnyas. Men ska vi också försöka bygga upp en global demokrati? Stora federala system – som i Brasilien och USA, eller internationella unioner som EU – kämpar i motvind eftersom många medborgare faktiskt känner sig främmande inför maktens centrum. Men globalt samarbete och samordning är en förutsättning för många beslut. Så ett permanent forum för beslutsfattare som representerar världsmedborgarna är antagligen bättre än de ytliga

samrådsarenor som FN bjuder på. Man kan hoppas att prognosen skulle se bättre ut om medborgarna deltog direkt i de centrala valen, än om vi har mångskiktade system där väljarna saknar direkt inflytande över vilka som är beslutsfattarna i maktens centrum. Men EU-parlamentet är ju till exempel ingen framgångssaga, eftersom valdeltagandet har legat under 50 procent sedan 1999 och det inte har mycket större folkligt stöd än EU-kommissionen, som utses utan val, eller ministerrådet med dess indirekta representation. Demokrati i stor skala fortsätter att vara en utmaning där vi måste uppfinna nya institutioner.

SLUTSATS

Mobilisering av förändrings- makare

I vår bok har vi lovsjungit de fina prestationerna under gångna sekel, varnat för olika hot mot våra samhällens och ekosystems grundvalar, och gett en positiv vision av en möjlig framtid där marknadsekonomin återigen förankras i sociala institutioner som strävar efter social rättvisa och hållbarhet. Om vi kan överbygga avgrunden som öppnas av katastroferna som hotar och växla om till en ny uppsättning institutioner som tillsammans främjar rättvisa, hållbarhet och demokrati, ja då kan vi hoppas på fortsatta sociala framsteg inom en överskådlig framtid.

Men om vi ska överbygga avgrunden räcker det inte med att några få eller ens de allra flesta av oss bara ser den ljusa visionen på andra sidan. En bra framtid kan vara både realistisk och möjlig. Men om hindren på vägen är för stora kan den förbli en utopi. Och hindren är verkligen enorma. De tar sig formen av mäktiga särintressen som envist hävdar att det inte finns några alternativ, en förhärskande kultur som generellt gynnar kortsiktighet, trollbundna folkmassor som går i demagogers ledband, samarbeten som urartar på grund av korkad egoism, utbildningssystem som svarar mot gårdagens gissningar och tänkesätt, och ren dumhet och hyckleri.

Förutom en vision behövs alltså även en strategi. Vi som skrivit denna bok är inga politiska strateger. Det handlar ju inte heller om att starta ett nytt parti. Det är större än så, mer djupgående. Och budskapet vi vill förmedla i det här kapitlet är att *alla* kan bidra till den förändring som behövs. Vi tror att förvandlingen som måste till bara kan ske på gräsrotsnivå. I bokens sista kapitel ska vi nu förklara hur och varför.

Vem styr världen?

Who rules the world? (Vem styr världen?) – är titeln på en bok av Noam Chomsky, där han kritiserar USA:s och i synnerhet CIA:s skamliga roll i den internationella geopolitiken. Den bredare frågan om vem som faktiskt har makten över världshändelserna – inte bara geopolitiskt utan också ekonomiskt och socialt – har sysselsatt många tänkare och är på det hela fortfarande obesvarad. Konspirationsteoretiker på vänsterkanten har haft ögonen inte bara på CIA utan även på Världsekonomiskt forum, Trilaterala kommissionen och liknande tankesmedjor. Högerens konspirationsteoretiker har däremot i den antisemitiska traditionens anda skjutit in sig på de finansiella centren. I boken *Who Governs? (Vem styr?)* ställde statsvetaren Robert Dahl en liknande fråga om staden New Haven i delstaten Connecticut i USA: "Vem är det som faktiskt styr i ett politiskt system där nästan varenda vuxen får rösta men där kunskap, förmögenhet, social ställning, tillgång till tjänstemän och andra resurser är ojämnt fördelade?" (sid 1). Förvånansvärt nog fann han att makten i själva verket var utspridd över många grupper och

inte samlad i händerna på en liten oligarki. Han myntade ordet "polyarki" för att beskriva situationen där makten inte är koncentrerad till någon enskild, väl sammanhållen grupp.

Det är högst sannolikt att maktfördelningen i världen idag är polyarkisk, även om företagsintressena har övertaget i många frågor eller åtminstone – som i New Haven på 1950-talet – kan blockera utvecklingar som de anser är en eventuell fara för deras vinster. Men oavsett om makten är koncentrerad eller ej är den avgörande poängen här en helt annan fråga, nämligen: Vem kan ändra samhället? Kanske kan de som har makten faktiskt inte ändra på samhället. Troligen kan de endast bevara ett visst sakernas tillstånd – vilket nog också är vad de flesta av dem vill. Och omvänt behöver inte de som kan förändra samhället ingå i den hypotetiska oligarki som eventuellt har makten över världshändelserna.

Hur förklarar vi den paradoxen? Det handlar delvis om tajming. De som har makten över världsutvecklingen har en kort eller medellång tidshorisont och kan inte kontrollera de djupare förändringar i strukturer, kulturer och beteenden som långsamt pågår i olika delar av samhället. I det långa loppet följer samhällsutvecklingen mönster som oftast inleds när stora människogrupper med liknande intressen trycker på för en förändring, bit för bit, tills fördämningen brister eller marken rämnar.

Ett bra exempel är den enastående förändringen i kvinnors villkor i många länder det senaste århundradet. För 100 år sedan hade nästan inga kvinnor rösträtt. De betraktades som omyndiga i sina familjer, precis som barn, och var nästan helt beroende av männen för sin överlevnad och fortplantning – om de inte gick med i någon klosterorden för kvinnor, där friheten ändå var mycket begränsad. Även om situationen är långt ifrån perfekt idag och vissa länder har halkat efter så har villkoren förändrats på ett fullständigt livsavgörande sätt för många kvinnor. Alldeles nyligen har till och med de trakasserier och den bristande respekt som kvinnor drabbas av i vardagen hamnat i skottlinjen för skarp kritik. Kan en sådan genomgripande förändring ha inletts av en hypotetisk oligarki som åtminstone till en början endast utgjordes av äldre män? Det låter inte troligt. Det var kvinnornas egna envisa påtryckningar som förändrade normerna. Visst fick de hjälp av tekniska innovationer (preventivmedel) och historiska tillfälligheter (krig som gjorde att kvinnor behövdes i arbetslivet). Men det var de själva som gick i främsta ledet för den historiska kampen för rösträtt, reproduktiva rättigheter och tillträde till arbetslivet. Metoo-rörelsen är ett färskt exempel på ett hundra procentigt kvinnoinitiativ.

Det vi lär oss av historien är alltså entydigt: även om du inte tillhör (den verkliga eller förmenta) oligarkin så kan du bidra till att förbättra samhället, inte bara i din omedelbara närhet utan också indirekt i stor skala.

Två skäl till för gräsrotsrörelser

Många djupgående förändringar i samhället innebär en långsiktig utveckling av beteenden och normer. Specialspråk för internationell kommunikation införs till exempel sällan till följd av beslut ovanifrån, utan växer långsamt fram genom en mängd beslut och tillfällen när olika praktiker provas ut. Så snart ett *gemensamt språk* gjort sig gällande som det vanligaste på ett område blir det attraktivt för fler människor att lära sig det, vilket ytterligare förstärker just det språkets dominans.

Men för den förändring som vi efterlyser här är det särskilt viktigt att intressenterna medverkar. Den vision för sociala framsteg som vi presenterar i boken handlar också i mångt och mycket om att stärka individer och grupper, vidga demokratins omfattning och fördjupa dess mekanismer. Det kan aldrig lyckas fullt ut utan medverkan av intressenterna själva. Dessutom kommer processen knappast igång utan en knuff från dem. Det kanske finns exempel på generösa autokrater som av ren välvilja bestämmer sig för att dela med sig av makten. Men vi ska inte ödsla tid med exempel på det i den här boken. För det finns alltid en misstanke om att syftet med den sortens manövrer också är att avvärja en hotande kris, där deras ställning öppet skulle ha ifrågasatts. Kanske kan man hitta trovärdiga exempel på detta i affärsvärlden, eftersom den auktoritära kulturen är så dominerande där att de entreprenörer som bestämmer sig för att demokratisera ledningsmodellen knappast gör det på grund av påtryckningar. Dane Atkinson som grundat ett stort it-företag skriver:

”När mina medgrundare och jag startade SumAll för fyra år sedan bestämde vi oss för att vi inte ville arbeta i en ond, värdelös miljö. När folk har dåliga chefer och opålitliga direktörer börjar de hata livet och sedan går det utför rätt fort. Så vi hittade en lösning: Låt de anställda välja sina egna ledare och gör alla chefer ansvariga inför människorna de leder. Ledare som inte kan skaffa sig respekt och lojalitet ska inte leda en grupp.”¹

Det är sällsynt med sådana exempel. Och mycket oftare beror demokratisering på att massan kokar över. Det finns med andra ord ett slags sociala framsteg som med stor sannolikhet förutsätter en gräsrotsprocess. Och det är exakt den sortens framsteg vi diskuterar.

Ett annat skäl att tro på en gräsrotsprocess är att institutioner kan förbättras på så många olika sätt att en central styrning av sociala experiment knappast torde fungera. Det är vida mer realistiskt att tänka sig ett scenario där idéer från fältet testas i många lokala initiativ, och de som är framgångsrika kan sedan fungera som förebilder som inspirerar till efterföljd och sekundär innovation. Städer – i synnerhet storstäder – kan spela en viktig

1. Se <https://techcrunch.com/2015/07/21/executives-and-managers-should-all-be-elected/>

roll, vilket vi sett i samband med C40-nätverket för att minska klimatpåverkan och i många länder när det gäller migration. I bokens tidigare kapitel har vi inte föreslagit något enskilt system utan endast generella idéer för tänkbara vägar på olika områden. De här idéerna kan ta sig olika konkreta uttryck, och det finns ett enormt behov av att förbättra vår kunskap om vad som fungerar genom sociala experiment. Många av experimenten kan vara lokala – på lokalsamhällets eller stadens nivå. Men en del förutsätter en mer generell samordning. Olika sammanhang kräver dessutom olika lösningar. Det kan bero på konkreta kulturer och traditioner eller på tekniska och ekonomiska möjligheter. Mångfalden av lösningar som anpassas till lokala förhållanden kan inte överblickas av ett centralt ledarskap och förutsätter gräsrotsinitiativ och gräsrotsmakt.²

Vi har därför identifierat tre skäl till att alla måste uppmuntras att ta initiativet:

1. Samhällsförändringar på djupet kommer från människor, sociala rörelser och civilsamhällets organisationer, sällan från de högsta ledarna.
2. Detta gäller särskilt för demokratisering och egenmakt, som förutsätter att intressenterna deltar och i allmänhet också trycker på.
3. Det behövs massor av experiment för att utforska hur vi tillämpar generella idéer och anpassar dem till lokala behov och möjligheter.

Tänk globalt

Det är i sammanhanget avgörande att inte uppfatta gräsrot som om det betyder "litet" eller "lokalt". Tvärtom är det idag viktigare än någonsin att tänka stort och globalt. "Tänk globalt, handla lokalt" har länge varit ett populärt slagord. Det uppmuntrar till lokala initiativ för hållbarhet, i synnerhet inom stadsbyggnad. Men idag är det inaktuellt. Genom att samordna initiativ är det inte bara tankar utan också handlingar som kan bli globala och få en starkare effekt. "Tänk globalt" måste idag betyda: tänk alltid på global handling när det är möjligt.

Ett av de främsta skälen till den stora obalansen i makt och framtidsutsikter idag är att eliten är global och känner sig hemma överallt. De som halkat efter är däremot rotade i en lokal värld och förstår sig inte på människor utanför en snäv krets. Men föreställningen om motsättningen mellan "överalltfolk" och "härfolk" är alltför enkel. I själva verket vet vanliga människor att eliten bara känner sig hemma på platser i världen som följer

2. Religiösa grupper kan till exempel tack vare sina nätverk och sociala engagemang vara värdefulla samarbetsparter för andra organisationer och för myndigheter i utformningen av sociala åtgärder (IPSP 2018, kapitel 16).

elitens normer för komfort och kommunikation – och att den mer än andra grupper ogillar att vistas i fattiga miljöer. Fattiga människor som vant sig vid svåra förhållanden har däremot lättare att hantera faror och anpassa sig när livssituationen ändras. Elitens överlägsenhet är mest av allt ett uttryck för deras arrogans.

Det är emellertid sant att de globala eliterna är bättre på att samordna försöken att försvara sina intressen i stor skala än vanliga människor, sociala rörelser eller civilsamhällets organisationer. Och det är så klart en nackdel för de sistnämnda. Företag har till exempel haft global verksamhet i årtionden innan arbetstagare började samarbeta internationellt i kollektiva aktioner. Det var därför lätt för företag att spela ut lokala arbetstagare och deras intressen mot arbetstagare i andra länder. Att göra samma sak med arbetstagare på olika fabriker i samma land var däremot svårt, eftersom de oftast var organiserade på ett fabriksövergripande plan inom företaget. Företag som är verksamma på europeisk nivå uppmuntrades till exempel officiellt att inrätta så kallade europeiska koncernråd för de anställda i ett EU-direktiv 1994 (men det blev aldrig obligatoriskt). Och visst finns det en global facklig centralorganisation, ITUC (som skapades 2006 när två globala fack gick samman) som gör anspråk på rötter i första internationalen och firade 150 år som globalt fackförbund 2014. Men det har ingen betydelse för det dagliga förhandlingsarbetet i företagen och fungerar primärt som en lobbyorganisation.

Frivilligorganisationer och civilsamhällets initiativ är också i stort behov av internationell samordning om de ska bli effektivare och sprida sina idéer. Och många framsteg kan göras på den globala samordningens och informationsspridningens område. Det finns många bra databaser – till exempel Europarådets för internationella frivilligorganisationer³ eller Wikiprogress⁴ för initiativ inom välbefinnande och hållbarhet (ursprungligen startad av OECD men idag fristående).⁴ Det finns internationella träffar för civilsamhällets initiativ, till exempel World Social Forum, och evenemang kring G20-möten,⁵ samt en konferens för internationella frivilligorganisationer i Europarådets regi. Internationella biståndsorganisationer som Oxfam samarbetar idag ofta med lokala föreningar för att bättre kunna anpassa sina insatser efter lokala behov och visa respekt för biståndsmottagarnas människovärde. Det finns även kampanjplattformar på nätet, exempelvis Avaaz.org, MoveOn.org och Change.org, och de är oerhört effektiva när det gäller att ordna gigantiska namninsamlingar på bara några timmar.

3. Se <http://coe-ngo.org/#/ingos>

4. Se <http://wikiprogress.org/>

5. Se <https://civil-20.org/>

I kapitel 5 lyfte vi fram SEWA, den indiska organisationen för kvinnliga egenföretagare, som ett intressant exempel på hur idealen människovärde och egenmakt kan främjas mycket effektivt på nationell nivå. SEWA ingår i ett internationellt nätverk av liknande organisationer som heter WIEGO – Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing (Kvinnor i informell sektor: globalisering och organisering), som grundades 1997 och idag är aktivt i ett 50-tal länder. I WIEGO:s manifest läser vi följande: ”Hur mycket vi än integrerar arbetande fattiga i samhället kan vi aldrig kompensera för deras exkludering från – eller fördelaktiga integrering i – ekonomiska möjligheter, finans- och varumarknader, och ekonomisk planering. Och hur mycket vi än integrerar arbetande fattiga i samhället kan vi aldrig kompensera dem för att de saknar ekonomisk makt och ekonomiska rättigheter.” Tack vare nätverket blir de enskilda medlemsförbunden effektivare: de tar del av andras erfarenheter, får hjälp med teknik och utbildningar, främjar sina mål i internationella politiska forum, och får tillgång till internationell forskning. Nätverk av det här slaget känns som rätt väg att gå för att effektivisera frivilligorganisationer med liknande mål i andra länder. Exemplet WIEGO visar att det är möjligt med internationell samordning också för de allra svagaste grupperna, som kvinnliga arbetstagare i informell sektor.

Ibland är det helt centralt att lokala initiativ samordnas internationellt för att få genomslag. Klimatförändringarna kan ju inte hanteras lokalt. Hur påverkas de globala utsläppen om *ett* universitet bestämmer sig för att göra allt för att minska utsläppen? Kanske försumbart. Eller kanske rentav negativt – om universitets minskade användning av fossilbränslen gör bränslena mer tillgängliga för konsumenter som är mer priskänsliga. Men om alla universitet i världen bestämde sig för en gemensam satsning skulle det inte bli lika försumbart. Och de kunde påverka klimatpolitiken positivt. Tyvärr verkar det inte aktuellt med något internationell universitetssamarbete just nu. Samordningen står och trampar på det nationella planet⁶, vilket är underligt med tanke på hur lätt det är för högskolor att bygga internationella nätverk när det handlar om forskning. 91 storstäder på alla kontinenter – motsvarande ca åtta procent av världens befolkning – har börjat samarbeta internationellt på det viset i C40-nätverket. Och det är viktigt på grund av städernas närhet till regeringskretsar.

Universitet och borgmästare kan samarbeta över nationsgränser. Ett fortsatt allvarligt hinder för de sämst ställda är att språkbarriärer och dålig tillgång till nätverk gör det svårt att kommunicera med en större krets. Men begränsningen blir mindre handikappande med modern teknik och när

6. I USA samlar till exempel Second Nature (<http://secondnature.org/>) 589 (per den 22 augusti 2017) college och universitet.

civilsamhällets organisationer och frivilliga vill hjälpa till. Privatpersoner som Ela Bhatt var till exempel viktiga när SEWA bildades i Indien. Hon kom från en välbärgad familj (hennes pappa var advokat, mamman aktiv i en kvinnoorganisation) och var högutbildad och inspirerad av internationella erfarenheter. Men när initiativet väl är på plats och hjälper till att bygga broar mellan fattiga människor så investerar de i strukturen och ser till att den lever vidare.

Det är alltså viktigt när det är möjligt att samarbeta med internationella initiativ som liknar det egna, och att minnas att samordnade aktioner gör att den egna aktionens effekt blir större. Tveka inte om du får möjlighet att bidra till att samordna eftersatta grupper som saknar lättillgängliga kommunikationskanaler och nätverk. Men låt dem behålla den yttersta makten över initiativet.

Fem idéer som kan förändra ditt liv – och världen

Nu ska vi bli konkreta. Här är några idéer om vad du kan göra för att sätta igång sociala framsteg i närmiljön.

1. Förändra din familj

I det inledande kapitlet poängterade vi att kvinnors situation är långt ifrån perfekt överallt i världen och att vi måste kämpa för fortsatta förändringar och bredda det som redan åstadkommits. Utbildning av flickor, kvinnors hälsa, och att dela på hemarbetet – det är tre områden där mycket återstår att göra och där vi alla kan bidra. Beroende på sammanhang ser vår medverkan lite olika ut. På vissa håll i världen är det hjältemodigt att låta flickor gå i skolan. På andra håll är det som återstår att göra att uppmuntra flickor till studier på områden och utbilda sig i yrken som tidigare monopoliserats av pojkar. Det är mycket svårt för båda könen att frigöra sig från fördomar och sluta projicera dem på flickor och kvinnor i specifika roller. Men det är inte omöjligt. Och det känns bra när människor får tillgång till nya saker som tidigare godtyckligt var tabu. Kvinno- och mödrahälsa är förvisso framför allt en politisk fråga. Men det är också en familjefråga att kvinnor får tillräckligt med mat och välbefinnande, att de får hjälp med preventivmetoder, och att de uppmuntras att utnyttja den sjuk- och hälsovård som erbjuds.

Hushållsarbets delning är ett deprimerande område där framstegen går väldigt långsamt⁷ och en situation har uppstått där kvinnor riskerar att bränna ut sig när de får bättre tillgång till arbetsmarknaden. Det

7. Se IPSP (2018, kapitel 17).

handlar inte bara om offentlig politik. Det måste också lösas i familjen: män måste tvingas ägna mer tid åt barnen och ta på sig en större del av städningen, matlagningen och vården av äldre anhöriga. Bryt mot regler och konventioner som befäster skillnader! Var du än befinner dig.

Utöver rena jämställdhetsfrågor finns också frågan om sexuell läggning och könsidentitet. Familjen som plats är helt avgörande för om sexuell läggning och könsidentitet respekteras eller förtrycks. Det är därför mycket viktigt att familjemedlemmarna är öppna och respekterar skillnader. Likaså är det viktigt med öppenhet och respekt när kärleksrelationer korsar religiösa eller etniska gränser och bryter mot traditionella konventioner.

Det är fel tro att familjeangelägenheter inte handlar om social rättvisa. Familjen är en plats där de mest flagranta orättvisor utspelar sig. Det är en strategisk plats där flickor och kvinnor antingen uppmuntras och förbereds på att ta plats i samhället – eller betingas att stanna kvar i en sekundär roll. I familjen kan skillnader i sexuell läggning, etnicitet eller religion välkomnas eller undertryckas, en spegling av attityder som främjar eller hindrar skillnader att utvecklas och frodas i samhället som helhet. Mer grundläggande är familjen den första och viktigaste samarbetsformen i människans historia. Och den innehåller fortfarande helt centrala makt- och fördelningsmekanismer som formar människors liv än idag. Din familj kan bidra aktivt till en förändring inte bara för familjemedlemmarna utan också som förebild och inspirationskälla för andra familjer.

2. Förändra ditt arbete

En annan plats där djupgående orättvisor formas är arbetslivet. Arbete är alltid ett samarbete där olika deltagare tillför sin kunskap och energi för att producera något tillsammans och få en belöning. I arbetslivet slåss vi inte bara om hur avkastningen ska delas, utan också om roller, positioner, erkännande, makt, ansvar, oberoende. Traditionella hierarkier lever kvar och splittrar arbetstagarna i kategorier – förutom att de skiljer ut dem från andra medverkande, som till exempel kreditgivare och aktieägare. Som vi förklarade i kapitel 6 skulle en rättvis arbetsplats innebära att var och en behandlades som en partner, som lämnar ett viktigt bidrag till den kollektiva uppgiften.

Det är lätt att tro att inte mycket kan ändras på det här området, av individer eller genom lokala initiativ. Globaliseringen har förstärkt känslan av att beslut fattas långt borta och över huvudet på vanliga arbetstagare. Den sjunkande fackliga organisationsgraden i många länder har gjort många arbetstagare relativt maktlösa och berövat dem deras röst.

Men det finns sammanhang som lätt kan förändras. För det första har vi småföretagen: där det är enkelt att kommunicera är det också lätt för ägare

och anställda att diskutera bättre arrangemang. I allmänhet är den fackliga organisationsgraden lägre i småföretag. Å andra sidan pekar studier i flera länder på att arbetsvillkoren och förhållandet mellan personal och ledning är bättre i småföretag. Organisationer ”i mänsklig skala” är naturligtvis en mer gynnsam miljö för positiv utveckling. Och att puffa för att förbättra arbetstagarnas ställning är mödan värt för både chefer och anställda. Därmed inte sagt att stora företag är hopplösa. Så här skriver Dane Atkinson om sin demokratiska modell:

”Modellen med självväljande grupper kan fungera i nästan vilket företag som helst. Större organisationer behöver mer folk på mellanbefattningar, till exempel som teknisk direktör,⁸ men jag skulle ändå ha max 10 personer i grupperna för kommunikationens skull. Modellen är lätt att göra storskalig, eftersom den skapar en kö med erfarna anställda som kan få positioner i nya team och rädda nuvarande chefer från att överbelastas.”

Arbetstagare kan även återerövra sitt människovärde genom att byta företag eller bli egenföretagare. Det kanske inte är så enkelt för alla. Men de som lätt skulle kunna göra det ska nog ta sig en funderare på hur de egentligen har det som anställda idag med vissa privilegier och en del materiell trygghet – men till priset av usla sociala relationer på jobbet. I synnerhet om man har oturen att jobba på en arbetsplats som genomsyras av orättvisor – men också annars – har man ett särskilt ansvar att åstadkomma en förändring eller åtminstone sätta ned foten genom att säga upp sig om förhållandena inte går att ändra. Håll ögonen öppna efter kooperativ och företag med samhälls- eller miljömål eller B corp-certifiering, och uppmuntra dem genom att låta dem veta att du gärna vill jobba hos dem.

Det är inte acceptabelt att behandla arbetstagare som mindre värda människor. Och normerna förändras nu sakta tack vare gemensamma insatser från offren, sociala rörelser, civilsamhällets organisationer och entreprenörer med en sundare vision. Våra arbetsplatser är dessutom ett paradexempel på hur könsmässiga och etniska relationer helt kan spåra ur, och det förstärker diskrimineringen i samhället i övrigt. De sociala relationerna på jobbet är delvis föremål för offentliga politiska åtgärder. Men individuella beteenden och initiativ kan göra stor skillnad och förändra livet för många arbetstagare.

Tänk efter: om du hjälper till att göra din arbetsplats rättvis så har du skapat rättvisa i en viktig del av ditt liv. Andra arbetsplatser må vara hur orättvisa som helst – men ditt liv är i alla fall en förebild som visar vad som är möjligt i ett bättre samhälle.

8. ”Den tekniska direktören leder många grupper, så hela företaget måste rösta ja eller nej innan vi kunde anställa honom.”

3. Förändra din konsumtion och ditt sparande

Du kan också förändra arbetsplatser med dina beslut som konsument. Och det är möjligt även för den som inte arbetar. Tyvärr är det fortfarande svårt för "etiska" konsumenter att skaffa sig korrekt och pålitlig information om olika produkter. Webbplatser som betygsätter företag efter deras sociala ansvarstagande är svårtolkade och kostsamma och utformade mer för företag som vill poängsätta sin prestation än för hushållen. Några få hemsidor och mobilappar ger konsumentråd om produkter. Men det är ändå svårt att skapa sig en helhetsbild av en vara eller tjänst. Om den sortens verktyg blir vanligare och bättre kan du använda dem för att hitta ut ur märkes- och reklamjungeln. Och det ger dig inte bara tillfredsställelsen av att köpa produkter som tillverkats på goda villkor: du bidrar dessutom till det vällovliga syftet att motivera företag till att få upp sina betyg så att de kan behålla kunderna. På samma sätt har etiska investeringar gjort det möjligt för vanliga hushåll att låta sina sparpengar användas på ett bra sätt. Och än en gång handlar det om att påverka genom att premiera företag som beter sig som man vill.

De flesta människor säger att de vill göra en insats, inte minst finansiellt, och konsumera och spara etiskt. Det som behövs är en verklig folkrörelse för etisk konsumtion och etiska investeringar. Då kan utvecklingen av en fri och bättre tillgång på information om hur företag beter sig socialt och miljömässigt ta fart.

4. Förändra närsamhället

Här gäller faktiskt slagordet "tänk globalt, handla lokalt". Samhällslivet kan förbättras på tusentals sätt. Och idéerna om hur vi kan skapa sociala samspel är många. Vi kan ge stadsdelar nytt liv, odla mat tillsammans nästan var som helst, göra livet hållbart – och det råder ingen brist på tankar om hur det kan ske. Redan genom att delta i en lokal klubb bidrar du till samhällslivet och sammanhållningen. Dessutom finns fascinerande innovationer. En av många inspirerande historier är den om Incredible Edible, en folkrörelse som startade 2008 i den lilla staden Todmorden i Storbritannien. Modellen har sedan spritt sig till många länder i alla världsdelen. I de här grupperna utvecklas samhällslivet kring lokala projekt för matodling, där folk blir miljömedvetna och hjälper till att integrera andra delar av lokalsamhället. Folk får ofta skörda mat gratis, vilket ändrar förhållandet mellan deltagande och arbete och förvandlar människors syn på det offentliga rummet. Ett annat viktigt initiativ är nätverket av så kallade Mother Centers som också spritt sig över hela världen (till USA, Tyskland och före detta kommunistländer i Östeuropa, och till länder som Rwanda och Kamerun). Det är ett slags mer generella "mödravårdscentraler" med ett stort utbud

av bastjänster, bland annat barnomsorg, vuxenutbildning och omskolning. Grundtanken bakom alltihop är att stärka människor och få dem att delta och bidra istället för att göra dem till passiva bidragsmottagare (IPSP 2018, kapitel 5). Gawad Kalinga⁹ är ännu ett intressant exempel. Ursprungligen var det en stiftelse för samhällsutveckling i Filippinerna. De senaste tio åren har den mycket framgångsrikt bidragit till att minska fattigdomen i regionen genom att stärka lokala aktörer och mobilisera globala företag och organisationer kring det kollektiva målet att främja uppkomsten av en mängd lokala, välmående, produktiva och ansvarsfulla socioekonomiska gemenskaper.

Samhällsliv handlar inte bara om vad människor gör i en given miljö. Det handlar även om stadsbyggnad och infrastruktur. Delaktighet i lokala stadsplaneringsbeslut som påverkar människors boende, tillgång till faciliteter och rörlighet kan vara mycket viktigt, eftersom de flesta investeringar formar det lokala livet tiotals år framåt. En intressant utveckling i gräsrotsprocessen som är delvis inspirerad av Porto Alegre och liknande initiativ som vi berättade om i kapitel 8. En svaghet hos sådana initiativ är att de ibland bidrar till att splittra samhällsgrupper ännu mer, mellan dem som är engagerade och kan påverka besluten och dem som känner sig exkluderade och utanför. Det kan därför vara bra att inte bara anstränga sig för att delta utan dessutom försöka få fler att delta på olika sätt, från en massa grupper i samhället. Det finns ofta värtaliga personer i föreningar som kan föra fram budskapet att alla är välkomna att delta. Ibland innebär en rättvisare stad att man motarbetar stadsförnyelse, om "förnyelsen" utplånar blandade områden och förvärrar segregationen.

5. Var en förebild

Idag hämtar många människor sina nyheter från sociala medier och icke-professionella källor. Det leder till en explosion av sekteristiska åsikter där världen betraktas ur ett snedvridet perspektiv och ofta genomsyras av påhittade historier och konspirationsteorier. Det gör människor lättlurade och de faller lätt offer för demagoger. Som vi förklarade i kapitel 8 måste mediainformationen i ett idealsamhälle behandlas mer som en kollektiv nytthet än en handelsvara, och tillgången till nyheter av hög kvalitet måste vara fri. Ännu lever vi inte i en idealvärld. Och därför måste vi alla anstränga oss för att hålla oss informerade på ett ansvarsfullt sätt. Det innebär att vi bidrar ekonomiskt till den professionella journalistikens överlevnad och väljer nyhetskällor på ett överlagt sätt, samtidigt som vi försöker undvika statlig kontroll, företagsinflytande och sekteristiska lockrop. Att hålla sig rimligt välinformerad är idag en militant handling i sig.

9. Se <http://www.gk1world.com/NewOurVision>

En ny utveckling har uppstått i takt med den nya kommunikationsteknikens utbredning. Idag bidrar nästan alla till mediaflödet på ett eller annat sätt. I synnerhet alla vi som har en smart mobiltelefon och alltså kan hålla ögonen öppna efter incidenter, filma dem på plats och sedan rapportera in dem till lämpliga mediekanaler. Detta har öppnat helt nya vägar att ställa våldsutövare till ansvar som annars skulle gått fria, till exempel brutala poliser eller våldtäktsmän. Det enkla faktumet att vi nu kan lämna filmbevis för brott har förvandlat våra normer. En del människor ondgör sig naturligtvis över att det här är ett slags övervakningssamhälle. Men på det stora hela är det en förbättring för oss, i synnerhet för de mest utsatta, att vi nu har långt bättre möjlighet att presentera bevis för de övergrepp som sker.

På ett mer grundläggande och minst lika viktigt plan kan man också vara en förebild i hur man väljer utbildning för sig själv och sina barn. Man måste nämligen se till att inte begränsa sig till att enbart uppfylla jobbkraven utan att utbildningen också ger den medborgerliga och kulturella kompetens som ansvarsfulla medborgare behöver för att förstå hur världen fungerar och vad som är det allmänna bästa.

Var en aktiv medborgare

Det finns en sjätte idé som förtjänar ett eget avsnitt. Gräsrotsrörelserna måste sätta press på regeringarna och många förändringar måste i slutändan förankras rättsligt. Alla förändringar i bolagsrätt, välfärdsstat och politiska regler som presenterats i kapitel 6–8 ovan måste skrivas in i lagen. Samhällslivets och stadsbyggnadens förvandling i riktning mot större rättvisa handlar om lokalpolitik. Och många av förändringarna du kan göra i privatlivet – som vi beskrev nyss, ovan – skulle underlättas med lämpligt stöd från myndigheterna. Kvinnans roll i familjen och samhället kan förbättras med hjälp av lämpliga offentliga tjänster inom utbildning, hälsovård, barn- och äldreomsorg, samt genom regler för jämställd föräldraledighet, likalön, könsbalans i offentliga ämbeten och så vidare. Det skulle bli enklare att göra relationen mellan arbetsmarknadens parter mer horisontell och demokratisk om det blev olagligt med illojal konkurrens grundad på exploatering av arbetstagare. Bättre tillgång till högre utbildning och livslångt lärande stärker arbetstagarna och medborgarna. Samhällsförändringar kan främjas av en offentlig politik som uppmuntrar föreningar och upprättar gräsrotsmekanismer. Ett bättre mediasystem förutsätter stränga regler för vem som får äga medier och en kontrollfunktion som bevarar den oberoende professionella journalistiken från påverkan av stat och företag.

Genom att vara aktiva medborgare kan vi hjälpa till att driva fram

ändringarna i lagen. Och i många länder är politiken idag väldigt instabil och kan påverkas av folkrörelser och medborgarinitiativ. Men det finns ett stort problem. Många reformer kan genomföras nationellt. Men en del åtgärder förutsätter internationell samordning, eller skulle åtminstone underlättas av det. Här är ett par exempel.

Klimatpolitik kan egentligen inte bedrivas av ett enstaka land, eftersom det är en global fråga och det är omöjligt för ett land att på egen hand minska utsläppen tillräckligt mycket. Det är därför viktigt att främja internationella samarbeten mellan alla aktörer som kan sluta upp över nationsgränserna och stödja de globala åtgärder som vidtas genom FN:s ramkonvention om klimatförändringar. Parisavtalet från 2015 är endast en långt ifrån perfekt utgångspunkt. Insatserna måste trappas upp de närmaste 20 åren, för sedan är det inte längre möjligt att begränsa klimatförändringarna på ett effektivt och relativt billigt sätt. Oddsen är tyvärr dåliga att Parisavtalet är tillräckligt verkningsfullt. Och jokern som kan rädda världen är den tekniska utvecklingen. Om grön teknik blir billig snabbt nog kan den kanske ersätta fossila bränslen. Men offentliga åtgärder i form av forskning, skatter och subventioner kan påskynda utvecklingen. Medborgarnas stöd för sådana åtgärder är troligen avgörande åren som kommer.

Det andra exemplet där samordning vore bra är företagsstyrning. Demokratisk styrning av ekonomin blir aldrig verklighet utan lagens hjälp, som vi förklarade i kapitel 6 och 8 ovan. Men nationalstater utsätts för utpressning av företag som hotar att flytta verksamheten utomlands om politiken inte är tillräckligt företagsvänlig. Minimilöner, skatter och regler för konkurrens och styrning kan alla användas av företag som argument för kapitalflykt. OECD och EU har sakta men säkert börjat ta den här problematiken på allvar. Det är viktigt att arbetstagare och demokratiskt sinnade entreprenörer gör gemensam sak på global nivå och tillsammans arbetar för att införa en ny uppsättning uppförandenormer. ILO har startat ett projekt för "anständigt arbete" som skulle kunna stötta initiativ i den riktningen. Men ILO i sig är relativt maktlösa i dagsläget. Det behövs gräsrotspåtryckningar från näringsliv, arbetstagare, sociala rörelser och civilsamhällets organisationer.

Var öppen och anpassningsbar

Som vi försökt trumma in i vår bok finns ingen enstaka modell, inget enskilt recept för förvandling. Det är mycket viktigt att allmänna principer om människovärde och behov anpassas till lokala förhållanden och möjligheter, och att undvika alla former av dogmatism.

Det fascinerande med samtiden är övergången från en gammal värld

till en ny. Gammaldags partier, fackföreningar och konsumentkooperativ är på tillbakagång. Nya handlingsformer är på framväxt, och här hittar vi bland annat organisationer och rörelser som är smidigare, bättre på att kommunicera och samordna i stor skala – men också mindre fast i institutionella strukturer och mer känsliga för svängningar i medlemskap och intresse. De nya förändringsmakarna måste våga satsa på nya handlingsformer och samarbeten med nya aktörer.

Inför vår komplicerade värld ger många tänkare helt enkelt upp de gamla idéerna och principerna om social rättvisa i tron att helt nya frågor och ideal måste främjas. Det är ett stort misstag. Kvinnofrågan, arbetarnas sak, förtryckta etniska gruppers kamp – inget av det har försvunnit och måste utgöra kärnan i arbetet för sociala framsteg. Och frågor om sexuell läggning och könsidentitet förtjänar större uppmärksamhet. Men visionen för ett bättre samhälle är ny och innebär nya kombinationer av marknadsmekanismer och andra former av sociala samspel och regleringar. Att arbeta för det nya samhället är en spännande uppgift för vår generation och generationerna efter den.

Källor

Autor D. 2010, "The Polarization of Job Opportunities in the U.S. Labor Market," The Center for American Progress and The Hamilton Project.

Acemoglu D., P. Restrepo 2017, "Robots and Jobs: Evidence from US Labor Markets," NBER Working Paper 23285, <http://www.nber.org/papers/w23285.pdf>.

Alvaredo F., Chancel L., T. Piketty, E. Saez, G. Zucman 2018, *The World Inequality Report*, Cambridge, Mass.: Belknap Press.

Asian Development Bank 2012, *Outlook 2012. Confronting Rising Inequality in Asia*, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29704/ado2012.pdf>

Askenazy P. 2016, *Tous rentiers!*, Paris: Odile Jacob.

ATD 2013, *Extreme Poverty is Violence. Breaking the Silence. Searching for Peace*, *Revue Quart Monde Documents* no 20.

Atkinson A.B. 2015, *Inequality: What Can Be Done?* Cambridge: Harvard University Press.

Ausubel J.H., A.S. Curry, I.K. Wernick 2015, "Reconsidering Resources: Matter, labor, information, and capital in the future security environment," Program for the Human Environment, The Rockefeller University, New York.

Autor D.H., D. Dorn, G.H. Hanson 2016, "The China Shock: Learning from Labor Market Adjustment to Large Changes in Trade," NBER Working Paper 21906.

Babb S. 2012, “The Washington Consensus as Transnational Policy Paradigm: Its Origins, Trajectory and Likely Successor,” *Review of International Political Economy* 20(2): 268–97.

Balinski M., R. Laraki 2011, *Majority Judgement: Measuring, Ranking and Electing*, MIT Press.

Barkai S. 2017, “Declining Labor and Capital Shares,” London Business School, mimeo.

Bartels L. 2016, *The Political Economy of the New Gilded Age*, Russell Sage Foundation and Princeton University Press, 2nd ed.

van Benthem A.A. 2015, “Energy Leapfrogging,” *JEARE* 2(1): 93–132.

Brams S.J., P.C. Fishburn 1983, *Approval Voting*, Boston: Birkhauser.

Carney B.M., I. Getz 2016, *Freedom, Inc. How Corporate Liberation Unleashes Employee Potential and Enhances Business Performance*, 2nd ed., Somme Valley House.

Case A., A. Deaton 2015, “Rising morbidity and mortality in midlife among white non-Hispanics Americans in the 21st century,” *PNAS*, December 8, 112(49): 15078–83.

Case A., A. Deaton 2017, “Mortality and morbidity in the 21st century,” *Brookings Papers on Economic Activity, BPEA Conference Drafts*.

Casey G., O. Galor 2017, “Is faster economic growth compatible with reductions in carbon emissions? The role of diminished population growth,” *Environmental Research Letters* 12(1): 014003.

Collomb J.D. 2014, “The Ideology of Climate Change Denial in the United States,” *European Journal of American Studies* 9(1): 1–17.

Corak M. 2013, “Income Inequality, Equality of Opportunity and Intergenerational Mobility,” *Journal of Economic Perspectives* 27: 79–102.

Dahl R.A. 1961, *Who Governs?: Democracy and Power in an American City*, Yale University Press.

- Dahl R.A. 2006, *On Political Equality*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Easterlin R.A., R. Morgan, M. Switek, Fei Wang 2012, "China's life satisfaction, 1990–2010," *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109: 9775–80.
- Edenhofer O., B. Knopf, C. Bak, A. Bhattacharya 2017, "Aligning climate policy with finance ministers' G20 agenda," *Nature Climate Change* 7: 463–5.
- Edgerton D. 2006, *The Shock of the Old*, Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen G. 1990, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity.
- European Commission 2010, *Social Protection for Inclusive Development. A New Perspective in EU Cooperation with Africa*, European Report on Development.
- Ezrahi Y. 1990, *The Descent of Icarus: Science and the Transformation of Contemporary Democracy*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Foa R.S., Y. Mounk 2016, "The Democratic Disconnect," *Journal of Democracy* 27(3): 5-17.
- Francis A.M., M. Tannuri-Pianto 2013, "Endogenous Race in Brazil: Affirmative Action and the Construction of Racial Identity among Young Adults," *Economic Development and Cultural Change* 61(4): 731–753.
- Freeman R. 1984, *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Cambridge University Press.
- Friedman M. 1970, "The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits," *The New York Times Magazine*, September 13th.
- Fukuyama F. 1992, *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press.
- Giddens A. 1998, *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Wiley & Sons.
- Graham C., Shaojie Zhou, Junyi Zhang 2015, "Happiness and Health in China: The Paradox of Progress," *Global Economy and Development Working Paper Series* No. 89, Washington, DC: Brookings Institution.

- Hayek F. 1944, *The Road to Serfdom*, University of Chicago Press.
- Held D. 2004, *Global Covenant. The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*, Wiley.
- Huber E., J. Bogliaccini 2010, "Latin America," in *The Oxford Handbook of the Welfare State*, ed. by F.G. Castles, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger, C. Pierson. Oxford: Oxford University Press.
- Hyung-sik Eum 2017, *Cooperatives and Employment. Second Global Report*, CICOPA.
- ILO 2017, *World Social Protection Report*, Geneva.
- IPSP 2018, *Rethinking Society for the 21st Century. Report of the International Panel on Social Progress*, Cambridge University Press.
- Jaworek M., M. Kuzel 2015, "Transnational Corporations in the World Economy. Formation, Development and Present Position," *Copernican Journal of Finance and Accounting* 4(1): 55–70.
- Jaworek M., M. Kuzel 2015, "Transnational Corporations in the World Economy. Formation, Development and Present Position," *Copernican Journal of Finance and Accounting* 4(1): 55–70.
- Jensen M., W. Meckling 1976, "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure," *Journal of Financial Economics* 3(4): 305–60.
- Kolstad I., A. Wiig 2016, "Does democracy reduce corruption?" *Democratization* 23(7): 1198–1215.
- Krippner G. 2005, "The Financialization of the American Economy," *Socio-Economic Review* 3(2): 173–208.
- Lakner C., B. Milanovic 2015, "Global Income Distribution: From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession," *Revista de Economía Institucional* 17(32): 71–128.
- Mazzucato, Mariana 2013, *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*, London: Anthem Press.

- McCulloch J.R. 1856, *Considerations on Partnerships with Limited Liability*. London: Longman, Brown, Green and Longmans.
- Meade J.E. 1964, *Efficiency, Equality and the Ownership of Property*, London: Allen & Unwin.
- Nesbit J. 2016, *Poison Tea: How Big Oil and Big Tobacco Invented the Tea Party and Captured the GOP*, Macmillan.
- Palley T. 2013, *Financialization*, Palgrave MacMillan.
- Pigou A.C. 1920, *The Economics of Welfare*, Palgrave MacMillan.
- Polanyi K. 1944, *The Great Transformation*, New York: Farrar and Rinehart.
- von Neumann J. 1955, "Can We Survive Technology?," *Fortune Editors* January 13, 2013 <http://fortune.com/2013/01/13/can-we-survive-technology/>
- OECD 2016, "Social spending stays at historically high levels in OECD countries," *Social Expenditure Update*, Paris.
- OECD 2017, *Bridging the Gap: Inclusive Growth 2017 Update Report*, Paris.
- O'Neill B.C., B. Liddle, L. Jang, K.R. Smith, S. Pachauri, M. Dalton, R. Fuchs 2012, "Demographic change and carbon dioxide emissions," *Lancet* 380(9837): 157–164.
- Piketty T. 2014, *Capital in the 21st Century*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Piketty T., E. Saez, G. Zucman 2016, "Distributional National Accounts: Methods and Estimates for the United States," *NBER Working Paper 22945*.
- Piketty T., G. Zucman 2014, "Capital is Back: Wealth-Income Ratios in Rich Countries, 1700-2010," *Quarterly Journal of Economics* 129(3): 1255–1310.
- Reeves R.V. 2017, *Dream Hoarders How the American Upper Middle Class Is Leaving Everyone Else in the Dust, Why That Is a Problem, and What to Do About It*, Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Reich R. 2015, *Saving Capitalism*, Vintage.

- Salmi J. 2017, *The Tertiary Education Imperative. Knowledge, Skills and Values for Development*, Springer.
- Sandel M. 2013, *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, Penguin.
- Satz D. 2010, *Why Some Things should not be for Sale*, Oxford University Press
- Sen A. 1981, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press.
- Springmann M., H. C.J. Godfray, M. Rayner, P. Scarborough 2017, "Analysis and valuation of the health and climate change cobenefits of dietary change," *PNAS* 113(12): 4146–51.
- Stern N., J.E. Stiglitz 2017, *Report of the High-Level Commission on Carbon Prices*, Carbon Pricing Leadership Coalition.
- Stout L. 2012, *The Shareholder Value Myth*, Berrett-Koehler.
- Telles E. 2004, *Race in Another America: The Significance of Skin Color in Brazil*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- UNRISD 2016, *Policy Innovations for Transformative Change. Implementing the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Flagship Report.
- Van Parijs P., Y. Vanderborght 2017, *Basic Income. A Radical Proposal for a Free Society and a Sane Economy*, Cambridge, Ma.: Harvard University Press.
- Weber M. 2001, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, (first pub. 1904) Taylor & Francis.
- World Bank 2017, *Governance and the Law*. World Development Report, Washington DC.
- World Bank 2018, *Distributional Tensions and A New Social Contract*.
- Wright E.O., R.E. Dwyer 2018, mimeo.

”Det är svårt att överdriva den globala vikten av ett manifest som är så genomgripande som det här.”

UR AMARTYA SENS FÖRORD

I en tid som präglas av klimatförändring och annan miljöförstörelse, krig, terrorism, ekonomisk ojämlikhet, polarisering och demokratisk kräftgång, är det lätt att tappa hoppet om en positiv samhällsutveckling. Men i den här boken skisseras idéer om hur vi kan ompröva och reformera samhällets nyckelinstitutioner - marknaden, företag, välfärdsstaten, demokratin - för att skapa ett bättre samhälle grundat på hållbarhet, rättvisa och mänsklig värdighet.

Visionen som presenteras här bygger på resultaten av ett arbete utfört av över 300 forskare inom human- och samhällsvetenskaperna inom ramen för den globala och tvärvetenskapliga International Panel on Social Progress (IPSP). Med utgångspunkt i den senaste forskningen har de granskat relevanta former av långsiktig samhällsförändring utifrån vad som är önskvärt och möjligt att genomföra i ljuset av samtidens största utmaningar, och sammanställt forskarnas kunskap om principer, möjligheter och metoder för förbättring av det moderna samhällets viktigaste institutioner. Deras gemensamma slutsats är att ett bättre samhälle faktiskt är möjligt, att dess konturer kan beskrivas i grova drag, och att vad vi behöver göra är att kraftsamla för att förverkliga visionen.

International Panel on Social Progress (IPSP) samlar 300 forskare från alla human- och samhällsvetenskaper, och alla kontinenter. Sedan 2014 har IPSP:s mål varit att samla in expertutlåtanden och sprida kunskap om utsikterna för sociala framsteg under de närmsta decennierna. IPSP är ett oberoende initiativ som stöds av fler än 30 olika akademiska institutioner och internationella stiftelser, däribland Institutet för Framtidsstudier.

International Panel on Social Progress
Rethinking Society for the 21st Century

INSTITUTET FÖR FRAMTIDSSTUDIER
BOX 591, SE-101 31 STOCKHOLM
TELEFON: 08-402 12 00
E-MAIL: INFO@IFFS.SE
WWW.IFFS.SE
ISBN: 978-91-982091-9-8